

לקוט ווהלין

משירי אמיר גלבע
יהודים בכפרי הגויים
קהילות וולאדימרע,
דרושקופול, קובל, זיטומיר
דיבין, אוליזרקה, ועוד.
יומן השואה: אלכסנדריה
אחותי מירל לש. סקולסקי
הקיר, סיפור להלן בורקו
בצל הזוועה לחיים דן
מ. בונה על ד"ר חוה שפירא
שיר ה'יחוס' לאיש ווהלין
ספרי יזכור ✕ יד לבנים

מי ומה בילקוט, 3
אורח באיגוד, נל, 4

ק ה י ל ו ת

בין הגויים, שמואל גל, 5
וולאדימרץ: אישים ודמויות, הרב משה שליטא, 9
דיבין, אנשל לבנדיגר, 12
אוליוזקה, רב גלבע, 13
אנשי דרושקופול, אברהם הירשפלד, 17
חסידי קוצק בקובל, זלמן פורן, 19
המלמד הליבשובי, אליה מנדל, 20
אפרים הנפה, יוסף טבצ'ניק, 21
האדם הצוחק, יחיאל שייר, 23
פרשת טרויאנוב, א. דליג'ץ, 25
יהודי אוליקה „מלווים" לצי הפולני, שמעון כ"ץ, 25
מכתב לעורך, שושנה צ'רליוק, 26
אלכסנדריה: יומן השואה, שלום גולני, 27
בצל הזוועה, חיים דן, 33

בראי ספרותי

בקר סלה, שיר, אמיר גלבע, 35
הקיר, סיפור, הלן בורקו, 35
אחותי מירל, שיר, שלמה סקולסקי, 39
על ד"ר חוה שפירא, מרדכי בונה, 40
שיר היחוס לאיש ווהלין, נתן ליבנה, 42

ספרי יזכור לקהילות ווהלין

ספר סרני, יוסף פרלשטיין, 43

יד לבנים

על חייו ומותו של אורי קרופניק, סא"ל יעקב אגסי, 45

נעדרים

נתן הררי, מאת יוסף טבצ'ניק, 46
חיה (הלה) קולארי, מאת רות ברנר, 47
פנחס ניצני, מאת שמואל ג., 47
הרצל צוקר, מאת שרה ברגר, 48

YALKUT WOLYN

Quartely

Edited by Nathan Livneh

Published by the World Union of Wolynian Jews in Israel — U.S.A.

Tel-Aviv — New-York

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

העורך: נתן ליבנה

בהוצאת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, ישראל — ארה"ב
תל־אביב — ניו־יורק

מען האיגוד: היכל יהדות ווהלין, גבעתיים, רח' כורזין 10, טל' 740621
Federation of Wolynian : מען הפדרציה בארה"ב:
Jews Inc., 976 East 28th Street, Brooklyn N.Y. 11210, Phone ES 72758.

המען למשלוח כתבי־יד: ת.ד. 2180 רמת־גן, ישראל
טלפון המערכת: 729824, רמת־גן

מינהלה: אליהו מגדל ורות ברנר

יתמידו בכך, יצטרפו פעם למעין פנקסי-קהילות, אשר במקביל ל־ספרי היזכור, יהוו יחד אוצר של אישים ודמויות, אשר יעשירו את ידיעותינו על חייה ומותה של יהדות ווהלין.

כה לחי, כותבי ה„פרקים“!

תשומת לב מיוחדת אנו מקדישים, כמובן, לסיפורי השואה, במידה וטרם ראו אור. אין זה חשוב כלל אם מסופר בהם על מות כ„צאן“ או על מות גיבורים. אותנו מענינות האוטנטיות וה־אמת שבסיפורים אלה, בכדי ל־הבין לנפשם של אחינו המרמיתים וסיטות חייהם. כלום לשנות את ההיסטוריה, חלילה, אנו באים!

קראו בחוברת זו המשך יומן השואה — אלכסנדרה מאת שלום גולני (ראה ילקוט מס' 29); רשימותיו של חיים דן „בצל הזוועה“ (חיים דן, כחייל הבריגדה במלחמת העולם השנייה, היה בין אלה שנתמנו למשימה להביא ניצולי השואה לחוף־מב־טחים; כסופר הוא העלה מרש־מיו על הנייר, שבזדאי, עוד ינישם לנו בצורת ספר) ובמזוו־ספתי ספרות — קטע של פר־אמה על חורבן בית הוריו ו־עזירתו מאת המשורר שלמה סקולסקי, שגם היא, בשלמותה, טרם ראתה אור, וסיפורה של הסופרת הלן בורקו הסובב על ציר השואה־היכל ווהלין...

ד״ר חוה שפירא, או בכינויה הספרותי אם כל חי, היתה, דר־מה, הסופרת והמבקרת העברית הווהלינית הראשונה, שתרגמה את חלקה לספרות העברית החדשה.

חות לא שיקפו מעולם את המצב לאמתו. מחקרים מיוחדים, רציניים על יהודים אלה — נער־יספרם, וגם אלה רחוקים מאד מן השלמות. מסיבות אלו ו־אחרות גם לא נשאר בידנו הרבה ידע על היהודים הכפריים שב־ווהלין. על תרומתם ליהודי־העירות הקרובות לכפרי־מגוריהם — ולחפך. על השפעות הדדיות וכו', בספרי היזכור של קהילות ווהלין שראו אור לאחר השואה, מופיעות אמנם זעיר פה — זעיר שם רשימות מקוטעות על ישובי־כפר יהודיים, אך, בודאי, שאין בהן כדי למלא את החסר. מסיבה זו להוטה מערכת ה־ילקוט לסיפורי זכרונותיהם של יהודי ווהלין יוצאיי־כפרים, אשר עדיין חיים ביננו, לאורך ימים. דור הולך ודור בא, ואשר לא יספר הדור שלנו, שוב לא יסופר, אולי, לעולם.

סיפור זכרונותיו של שמואל גל בחוברת זו ורשימותו של אנשל לבנדיגר הם פרקים נוספים למעט הרשימות שכבר הנאנו על הנושא הניל.

טוב שישנם עדיין ביננו „אחד מעיר ושנים ממשפחה“ הנחלצים לרשום פרקים על מאורעות, אני שים ואישים שהתרשנו וחיי בי־עירם, אנשים בעלי יחוד, אשר מן הראוי להציל את זכרם מת־הום השיכחה. עושים זאת בעז־קר המשתתפים הותיקים והקב־עים של הילקוט — ויבואו כולם על הברכה. פרק לפרק — ו־לעינינו עובר עם רב של דמויות שאיכלסו את קהילות ווהלין. פרקי זיטומיר, קובל, דרושקופול, בילוזוקה, וולאדימיר, אוליווקה וכו' בחוברת זו, וכן פרקי קהילות אחרות בחוברות הקו־דמות — אפשר, אם כותביהם

בין יתר הקהילות בוהלין היו גם קהילות, היינו קהילות ננסיות, שמנו בסך־הכל שתיים־שלוש משפחות. אלה היו יהודים שנאחזו פעם, בחסדי פריצים על־פי הרוב, בכפרים שהיו „מחוץ לתחום“, והיו גם פריצים כאלה שהתירו ל„יהודיהם“ אף קניית קרקעות, שגם זו היתה אסורה על היהודים איסור חמור, ובזה עברו עושי חסד אלה על שני

נ.ל. / מי ומה בילקוט

לאוין בבת אחת. לרוב, עשו זאת הפריצים לתועלתם הם, שכן ה„ראש היהודי“ הגדיל את הכנסתם ועושרם, אך אפשר שהיו גם צדיקים מועטים ביניהם, אך שי לב ומצפון, שעשו זאת מטע־מים הומניטריים. מי יודע...

יהודים כפריים אלה לא היו דווקא מעור אחד. היו ביניהם עמיה־אמצעים, שהישיבה בין ה־גמים במשך שנים ודורות הפכה אותם לבורים בעניני תורה ויה־דות ונוהג. אך היו גם כאלה שידעו לשמור על הגחלת. אלה האחרונים, מהם חסידים (כל־מר, לומדים ומשכילים) ואנשי מעשה (כלומר, בקיאים בעניני מסחר וכספים) כאחד. ומתוך שהיו בנייהם כאלה שידעו לצבור הון גם לעצמם, יכלו להרשות לעצמם חיי רווחה, חינוך מעולה לבנים ובני בנים והושטת סעד לצרכים. ברם, אלה ואלה היו, ברובם, יהודים שרשיים, עסי־סיים, בריאים בגוף ונפש.

על היהודים הכפריים הפשו־טים הילכו באמנו בקהילות ווהלין בדיחות לרוב. אך הבדי־

ברנר לספרות „שדד“ גם את פרס ביאליק לספרות השנה — כלום יכולים אנו לא להביא לפני קוהי אי הילקוט שיר משלו? (מאלה שזכו בפרס — „קטף“).

„בשירי... מתגלה אמיר גלבע כחולית מופת בשרשרת יוצרים, שעשו חייהם ויצירתם בית קיי בול ליסודות שאינם כלים בהיסטוריה של העם ובהישגיו רוחני — נאמר בין השאר, בנימוקי ועדת השופטים. וכן „עוצמת ה“ שירי של אמיר גלבע ומעמדו ה“ מיוחד בדור החדש של שירתנו עושים אותו ראוי לקבל את הפרס, ששמו של משוררנו הלארץ מין נקשר בו“.

אכן, אנו יכולים להיות גאים על משורר נפלא זה לאחר המסור רבים ה„והלינאים“ ביאליק, למדן, סגל ואחרים, יבדל“א. לא אלמן ישראל דוהלין.

שיר היחוס של איש ווהלין — קרי „יחוס“ במרכאות, כי כל „יחוסה“ של המשפחה מדורית דורות — שבניה נרדפו על צוואר ונבחרו בידי מרצחים ובני עוולה לגרדום — החל מאז האינקביויציה יה בספרד (אכן, גם צאצאים של פליטים אלה היו בין יהודי ווהלין, אך כנראה שהיו מעטים) ועד...

בעקבות הכתוב בשער הספר, הרי שגם מלות השיר קצרות, פשוטות, מחורזות ו„ישר לענין“.

המשורר אמיר גלבע, איש ווהלין, שוב אינו יורד מעל דפי הילקוט שלנו, אך מה לעשות, ומיד לאחר שקיבל השנה פרס

היא היתה בתידורו של מ. פיארברג (באחד הילקוטים הבאנו את סיפור היכרותם). היא החלה בקריירה הספרותית עוד במאת שעברה וקראה ל„בנות מינה“ ללכת בדרכה. ואכן, „יא, שהיא אשר „פילסה את הדרך“ בספרות העברית לדבורה בארון, רחל ואחרות, שבאו אחריה. בפרקי זכרונותיו שנדפסו ב„חברות הילקוט, מספר שמואל רוזנקה ז”ל על ד”ר חוה שפירא כעל ידידותו משכבר הימים ו” בהיותו, כקצין אוסטרי בשבי ה” רוסי, הרחק מאדם ועיר, היתה שולחת לו לשם כ” כתבהעת ש” הופיע בימים ההם בעברית. כך נהנה גם בסופרים עברים אחרים. הרשימה על סופרת מחוננת ראשונית זו מאת מרכזי בונה היא קטע מתוך מסה עליה, שגם היא טרם ראתה אורידפוס.

אורח באיגוד

תפת. לשם כך הוא רתם עצמו לכל עבודה „שחורה“ ומיגעת: הוא העזיב נפשות לרעיון והוא המתרים; הוא הכתיב מכתבים וחוזרים לארגונים ובודדים והוא הנוסע לבקר בבתי אנשים בעיר וב„קונטרס“: הוא הנשיא — והוא „חוטב העצים ישראלי המים“, כאשר טובת האיגוד וההיכל דורשת זאת.

מבחינה זו דימה מר פירר האמריקאי לאריה אבטיחי ז”ל הישראלי, שיבדל“א. גם הוא, כמו אבטיחי ז”ל, רואה בהנצחת קהילות ווהלין החברות מטרת חייו. אולם לשם כך לא די להיות רק נאה דורש. לשם כך יש לעשות, לפעול, להפעיל. בבחינת לא יגום ולא יישן שומר ישראל (דקהילות קדושות ווהלין) — וגובחנו שאכן, מר פירר שומר נאמן הוא.

אל איגוד עולי ווהלין בישראל הגיע בימים אלה אורח חשוב: נשיא הפדרציה של יהודי ווהלין בארה”ב, מר ניסן פירר ורעייתו, הגב’ אסתר פירר.

ליזכות של מר פירר אנו זוקפים פעילות ענפה ורבת-שלוחות למען ההנצחה קהילות יהדות ווהלין: החל מהטיפול בספר לוצק והוצאתו לאור בישראל (מראשוני ספרי הזיכור לקהילות ווהלין); ייסוד הקרן לתמיכה בשארית הפליטה של לוצק ובניית אולם ע”ש קהילת לוצק — ועד להשתתפותו הדינמית בארגון הפדרציה של יהודי ווהלין בארה”ב ובקנדה ובאיסוף כס” פים למען הקמת היכל יהדות ווהלין בגבעתיים, ישראל. פעילות ללא לאות. ההמתשכת לאורך תקופה של למעלה מחצי יובל.

מר פירר הוא גם חסיד מושבע של ילקוט ווהלין וידידו הנאמן ומעודד את הופעתו. משמש כתיבת לילקוט בארה”ב והוא המפיץ אותו שם בין יוצאי ווהלין.

גדולתו של מר ניסן פירר היא בכך, שמעולם לא התלבש באיטלא של נשיא הפדרציה ה” ווהלינית שבארה”ב... למען הכבוד. איפכא מסתברא. הוא בורח מן הכבוד ואף מוכן תמיד למחול על כבודו ובלבד שתושג המטרה המשור

מר פירר ורעייתו באו במיוחד לחתות על גמר בניית ההיכל (גמר-פנים) ולעזור בכך ככל ש” יוכלו. גם שהדבר יצריך שהליה ממושכת יותר בישראל — כשמאחוריהם כל החברים הפעילים של „הפדרציה“ שבארה”ב, המצפים מהם לבשור רות טובות מישראל. ברוכים הבאים.

ק ה י ל ו ת

שמואל גל

בין הגויים

קצר, הצליח לשפץ ולשקם את הבית ואף להרחיבו ולשפרו. בני המשפחה נשארו בכפר, הגדילו את סחרם בתבואות מתוך עמדות "אס" טרטגיות" טובות, שכן הבית עמד בפרשת דרכים המובילה העירה מכאן ואל תחנת הרכבת מכאן. האכרים קיבלו בעד תבואותיהם מחירים הוגנים, בנוסף למפרעות והלוואות והללו מגעו מעצמם את המטרה לנסוע עם עגלות עמוסות למקומות רחוקים יותר.

לכפר החלו באים יהודים שונים, רוכלים ובעלי מלאכה שחיפשו לפרנסתם ולפרנסת בני ביתם. היו מהם שהחליטו להשתקע, עם בני ביתם בכפרנו ובכפרים הקרובים שגם הם היו משפחות יהודיות ספורות. משפחותינו, כמו הכפריים היהודים שבכפרים האחרים, הישיתו להם עזרה, אולם מסיבות שהכפריים האוקריינים גרמו. בעיקר, לא נקלטו אלה לזמן רב ואף משפחה יהודית מה"מתגרים" לא החזיקה מעמד יותר משנתיים.

אולם גם אש ההסתה נגדנו לא כבתה לחלוף. טיף, האכרים, ברובם, היו אנשים פרימיטיביים, אשר דבריו הסתה מלהיבים כרגיל את יצורם. משלהבים רגשותיהם, ואכן, בשנית הוצת ביתנו. אני הייתי אז בגיל הילדות. מיד לאחר מלהמת העולם הראשונה, זכורני, היה זה במוצאי שבת. אבי ואחיו יושבו וסיכמו חשבונות והנה פרצו להבות מסביב לבית. טרם התאוששנו והנה כל הבית בוער מסביב. נסינו להימלט החוצה — הנה הדלתות חסומות ונעולות מבחוץ. פרצנו אותן ככוח. בחוץ התאספו מאות כפריים שעמדו והסתכלו במראה, ביניהם "ידידים" ומכרים, ואף אחד מהם לא ניסה להגיש עזרה. הם נסוגו והלכו להם כאשר הלהבות גברו והגיעו עדיהם. למרות זאת, הצלחנו להציל חלק מהרכוש.

גמלה בלבנו ההחלטה לעקור מן הכפר, אולם לאן?

שתי אחיותיו של אבי התגוררו עם משפחותיהן באוליקה הסמוכה. והפור נפל על אוליקה. עברנו לשם "זמנית" והחלנו לתכנן את השתקעותנו שם.

בירחננו הדרמטית מן הכפר הרשימה, כנראה, את הכפריים ורובם החלו להחזיר לנו חובות. ביחוד החזיר לנו את כל שחב לנו בעל האחוזה. זה האחרון אף עזר לנו לבסס את קיומנו באוליקה.

מורי ורודי החליטו בעבור זמן מה לעבור

הכפר הארלוףי נמצא במרחק כ־10 ק"מ מאוליקה וכמרחק הזה מתחנת הרכבת. היה זה כפר אוקרייני טהור כמתכונת רוב הכפרים שבפלך ווהלין כלו. ואף-על-פי-כן חיונו בו כמעט דרך קבע. דור שלישי, משפחה יהודית שהיא שתים, הלא הן משפחת אבי הרץ גל ומשפחת דודי פאליק גל, ו"ל. משפחתנו מנתה 8 נפשות. משפחתו של הרוד פאליק מנתה שבע נפשות.

מיסד ה"שושלת" היה, כמובן, סבא. שקנה לו אחיזה במקום בתחילת המחצית השנייה של המאה ה־19. הוא היה ספקו של בעל האחוזה דאז במקום והלה התרשם כנראה מירשרו וכישרו ושם אותו על כל אחוזתו והכנסותיו. אקניום בימים ההם. ואכן, בדרך אלהים כל מעשי ידיו ודרכיו של סבא והעשיר בעבור הנהלתו המצויינת את בעליו, בעל האחוזה, זה ביקש להחזיר לו טובה תחת טובה ומילא כל בקשותיו ומשי' אלות לבו וכך הצליח סבא לישב את בניו בכפר ואף זכה ברשיון לרכישת קרקעות, הישג עצום בתקופה ההיא. הוא גם הדריך את בניו במסחר התבואות, מצרכי מזון ומכולת ואף ציד אותם ברשיון למכירת משקאות חריפים וטבק שלא כל אדם זכה בו אז. ויהודי — בודאי שלא.

עינם של הכפריים האוקריינים היתה, כמובן, צרה בנו ובזכויות שהעניק לנו בעל האחוזה. בעומק לבם הם ראו בנו בודאי משיגיגבול "מנצלים" ואולי גם "אשמים" בסבלותיהם ועבודתם הקשה הם והיו שהחלו בהסתה נגדנו. סבא השקיע מאמצים רבים להוים דבריו בלע אלה במעשי צדקה וחסד לטובת כפריים נצרכים. כמתן הלוואות לנזקקים וכו', בחלקו הצליח במעשים אלה לאתר ולכבות מוקדי שריפה נגדנו, אך לא לאורך זמן.

לילה אחד, היה זה בפרוס המאה העשרים, ראו בני הבית עצמם מוקפי להבות. הבית, בית עץ כמובן, בוער! הציתתו משני עבריו. הם הצליחו למלט עצמם עם כתונתם לעורם. למרות זאת הספיקו להציל מהמחסן והמזווה ומבית המכר, היתה זו מחלומה קשה לכל בני הבית שביקשו למלט עצמם מן המקום, אך לא כן סבא. הוא הכיר את העוני והדלות היהודית בעצירות ווהלין הקטנות וקשיי-פרנסה שם מקרוב, והחליט לא לזוז מכאן. ואכן, תוך זמן

אנחנו ידענו עפ"י הרוב על ביקורים אלה מראש, הודות לשיחות ולסיפורים ב"מפגשי הרעים" של האכרים וכך הצלחנו לצאת בשלום מ"לוע הארי".

בין הבאים למפגשים היה גם איכר שתיין אחד, גונביסוסים ידוע ופושע מועד. חוודאס שמו, פעם, בהיותו סיכור, החל להתפאר במעשי הגבורה שלו. הוא סיפר אז על חלקו בהצחת ביתנו. הוא לא עשה זאת מתוך שנאה ליהודים. אדרבא, הוא דווקא מרגיש בנהג בביהנו ואף מחבב מאד את הרצקו (כך קראו לאבא), אלא שפיתחו למעשה זה החנוני הפולני שטקובסקי, כאשר מצבו הכלכלי היה דחוק ביותר (וכי מתי לא היה מבטל בכירע, כאשר את כל הכנסותיו הוציא לשיכרות?). שטקובסקי זה הציע לו תשלום נכבד בעד מעשהו זה עד שלא יכול היה לעמוד בנסיון. הוא הורת לאהלים ולאם הקדושה כאשר גידע לו לאחר השריפה שהיהודים הצליחו למלט נפשותיהם, למרות ששכר טרחתו נפגע מכך. שכן שטקובסקי ושות' לא האמינו לו שאכן עזל לפני בן את הדלתות והתלונות, שכן היהודים הרי הצליחו להימלט... פולנים ארוזים שכמות!

ומעשה בדימיטרי איליון, איכר שלא נמנה עם עשרי הכפר ונוקט לריב לחסדי אבי. הוא היה נוהג להשאר בין אחרוני המבקרים בערבים ומשתדל לספר לאבי על הא ועל נהג. על דברים שהיו ועל דברים שלא היו ולא נבראו ובכבוד למצא חן בעיני אבי ולזכות בהלואה שברור היה שלא יוכל לעמוד בפרעונה. הוא השתדל להביא ידיעות מהמתרחש בכפר גם בשטח הפוליטי. אז החלו להתארגן תאים לאומניים אוקרייניים במסות של "פרוביטה" — השכלה לעם. ארגון שהיה בחלקו ליגלי אצל השלטונות הפולניים, אם כי ידעו שהם עוינים להם. וכן ארגון שמאלני מחתרתי שפעל במסות של איגוד למען שיפור מצבו הכלכלי של האיכר וארגונים בקואופרטיבים (צרכניות וכו') כתחורות במסות היהודי (לא בהצלחה יתרה). הם נתגו לקיים פגישות איכרים לשם מקח וממכר ולמעשה עסקו בחתירה נגד השלטונות ודנו בקשריהם עם של-טונות בריה"מ ומועצות. בדימיטרי לא חשק מאמצים להביא לנו ידיעות על המתרחש בשני הארגונים, אך אותנו עניינו ידיעות כלכליות בלבד, ואכן בקרב שני הארגונים הללו נחרשו מומיות נגד היהודים, לרוב בשטח הכלכלי. הכושר המסחרי היה מהם והלאה ולא היה בריחחות עם הכושר היהודי ומשום כך היו מוכנים לבער בכלל את היהודי מן העולם. הרי היו כעבור זמן שותפיהם ועוריהם של הגאצים בהשמדת יהודים — והם חלמו על כך זמן רב לפניהם. עוד אז

לגור בלוצק, עם התבגרות הילדים. היו שם בתיספר תיכונים, מה שאין כן באוליקה. היו שם גם יותר אפשרויות לשיווק התבואות. בעיר עצמה והרחק יותר, באמצעות הרכבת, שזה היה עיסוקם. ואכן בלוצק שהינו כ־12 שנה, עד שנת 1930.

עם הזמן קשתה העבודה לרגל נדודים במשך כל ימות השבוע לכפרים לשם קניית הגרעינים וכו'. בעל האחוזת החל לדבר על לב אבי ולשדלו לחזור לכפר. ואכן, חורגנו, שתי המשי פחות, לכפר. כל משפחה בנתה את ביתה בנפרד ומחסנים לאגור התבואות על אם הדרכים הראשיות. עקשיו היו ראשי המשפחות בעלי נסיון יותר במסחר ושיווק — ושוב האירה להם ההצלחה פנים.

אבי היה איש נבון ומתקדם, תכנן דברים מראש וראה את הנוכל. הבית החדש שבנה היה רחבי־ידים ביותר והיה בו כדי מגורים מרווחים גם לבניו, כאשר יקימו משפחות גם הם. בצמוד לבית הוא בנה גם את מחסן התבואות וחתות לממכר מצרכי מכולת ומוצרי טבק. הוא הוביל טבק קונצסיה לכך למרות שרשיונות מכירת הטבק וסיגירותיו היו משוריינים בשביל נכי מלחמה בלבד.

בין היתר, הכיל הבית גם אולם גדול ששימש ל"פגישות רעים" בערבים בשביל הכפרים. הדבר התקבל עליהם מאד והם מילאו את החדר ערב ערב, מלבד שבתות וחגים. הם שוחחו ביניהם על מצבים פוליטיים וכלכליים, על עבודה, הקלאות ומסחר, על שאיפות, חלומות ומזימות, וכי על מה לא? לא פעם היו לנו הידיעות שקלטנו, ביחוד בשטח הכלכלי, לעזר רב. כך, למשל, סיפר פעם ראש הכפר (הסולטיס) לנוכחים על תאריך קרוב, בו יבקרו אנשי מס' הכנסה בכפר. היה זה בימי גראנסקי הידוע ליהודים לשימצה. יהודים לאלפים ולרבות בכל רחבי פולין הגיעו אז לכלל פשיטת רגל בגלל השיטות שנקט נגדם. אחת מהן היתה ספירת המלאי והכפלתו ל־30 עד 60 מחזורים לשנה ובהתאם לכך להטיל את השלום המס במשך מספר שנים הבאות עד לספירה חדשה. פעולה זו היה בה כדי לרושש יהודי, כי, ששוב לא יצליח לעולם לקום "תחית המתים". בכ"י קור הבא. כמובן, שלא היה מלאי כלל ולא היה מה לספור... כידוע, החלה אז הגירה רבתי של יהודים מפולין לארצות תבל שונות וכן עליה לארץ ישראל. הידועה בשם העלייה הרביעית.

ברם, מי שהשכיל להקטין את המלאי בצורה דרסטית לפני ביקורי ה"מונים וסופרים" יכול היה להמשיך ולחיות מספר שנים שקטות.

מהכפר. את רעיון ההגירה, אך שיקולים לחוד — ומציאות לחוד. והשיקולים התנהלו בעצלהים. היינו מיודים, כאמור לעיל, עם משפחות יהודים ככפרים הקרובים, כיניהם משפחת פרידמן שכפר רומאנו הקרוב. בביתו היינו מתכנסים בשבתות ובמועדים לחפלה בציבור. פרידמן היה בעל טחנת קמח גדולה ואיש אמיד. הוא היה הראשון שהחליט לסייר בארץ ישראל ולראות היש בה מקום להכות בו שורש. אם אין, ואכן, הוא נסע לישראל בתחילת שנות השלושים («העליה הרביעית»). כאשר גראבסקי פשט על עסקי היהודים, בעיקר, הוא חזר בלי לעודד ביותר את היהודים הכפריים לעלייה. היו אז שנות המאורעות, חוסר עבודה בארץ וכו', בצער רב ראינו את רעיון העלייה ארצה נגזר והולך מאתנו, וכן גם צעירי היהודים ככפרים האחרים.

אבא היה יהודי שומר מצוות ומסורת, אך לא קנאי אדוק כהרבה יהודים בני דורו בוהלין ופולין. לבושו היה קצר ופשוט, אך לבוש יהודי ושלל כדרך האוקריינים. תחביבו היה, בשעות הפנאי, לעבור על עתונים ולהתווכח אחרי כן עם הסובבים אותו בענייני מדיניות וכלכלה. הוא היה איש סוחר מנעוריו וברכות הימים — סוחר מלמול. היה מתגלגל ומגדל וקנקן קמח. בבחינת «אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידיך», אמא — ויק של עסקנות ציבורית היה בדמה. כממרים. יותר משזה בא לביטוי בכפר מצאה העסקנות בזה פירקן בשותנו בלוצק. ימים שלמים עסקה בצרכי ציבור, אולם בלי להזניח ביותר את הנהלת משק ביתה. היא היתה הרוח החיה באגודה «רופא חולים» והיתה המלווה היחידה כמעט של רופא האגודה העיוור מרר ויישק, רופא שיצאו לו מוניתין, כאשר היה מגיע בימים קבועים לבקר את חוליו, מטעם האגודה בלוצק. אמא היתה אחרי כן מגישה להם עזרה ככל שהשיגה ידה והרבה חשבות לאחות רחמניה — תתי שמע.

כאשר היינו קטנים היה כמובן מורה לעברית בבית. משותף לנו ולבני דודנו, היה זה בחור צעיר, ששלט יפה בעברית, אהב לעבוד אך משום מה היה מפחד תמיד. זכורני, במוציא שבת אחת, הוציא מידי אמי את בקבוק הזוכית הענק, בי חצצה שמנת והחל במלאכה. והנה הבקבוק נשטט מידו ונתנפץ על הרצפה. בפתחו הרב הוא נמלט מתבית והתחבא בין עצי הגן. כל אותו הלילה תפשונו ולא מצאוהו. ושלא כדאם הראשון בגן העדן לא ענה על דבריו, הקריאה כשמו. רק עם אור היום מצאוהו כשהוא מתחבא בין ענפי אחד העצים העבותים... ומעשה בסכתא גיטל שהיתה מארגנת את

הורו לאיכרים האוקרייניים דרך זו של רצח עם. הם העלילו על יהודים עלילת רכישת קצוצה, שהיתה אסורה לפי החוק ויהודים רבים נשפטו והושלכו בבתי הכלא. המאוסים שביניהם הוציאו כל ממונם לשכירת עורכי דין בתקווה לצאת זכאים. מרבית האיכרים שוחררו, כמובן, מחובותיהם ליהודים. לשם כך היו מעידים עדות שקר מתוחכמת, מפני «עדי ראייה», שהתקבלו על דעת השופטים הפולניים האנטישמיים וה«אשר מים» נשפטו ללא רחם.

גם נגד אבי הוגשה תביעת הרשעה מעין זו לבית המשפט, שהיתה צריכה לשמש, במידה ותצליח, למשפטים רבים אחרים, אלא שלדבר זה לא היה המשך, שכן בעל האחוזה הפולני שבכפר הופיע בלוויית עורך-הדין שלו והעיד לטובת אביו. הוא הוכיח באמצעות הנהלת הש"ס בונות מסודרת על חוב של רבבות והגבים שהוא חב לאבי מבלי שנתבקש כמעט לשלם רבית, שלא לדבר כלל על רכישת קצוצה. אבי זוכה בדיו ועשרות איכרי כפר, ביניהם ה«הכר מים» ומנהיגי האירגונים יצאו חפזי ראש...

בערב אחד, עוד לפני התכנסת ה«אסיפה» אמר דמיטרי זה לאבי: «שמע הרצקו, הפעם אני יודע דבר חשוב מאד, אבל לא אספר לך אפילו אם אני אמות». «תספר גם תספר עוד לפני שתמות» ענה אבי בצחק ולא שאחז אותו יותר כל אותו ערב, והנה, עוד טרם האיר השחר, התדפק הגוי בדלת ביתנו, התגנב חיש מהר פנימה וסיפר, כמי שאצה לו מאד דרכו, שאחיו, איבן אוילון, נוסע הבוקר העירה להעביר בספרי האחוזה את ביתו ומשקו על שם בניו, כך יעצו לו לעשות ראשי הארגונים, לאחר למשפט הראווה נגד אבא לא הצליח, כנדי להתחמק מתשלום החוב, סכום נכבד, שאבא הלווה לו לבניית ביתו החדש... סיפר — וגמלט בחשכת הלילה לביתו, שלא יראהו איש בקלקלתו.

אבא נסע מיד העירה והטיל עיקול נגד ההעברה...

צרים ואויבים רבים כמו אבי ובני ביתו, אך הוא היה עשוי ללא חת, ללא פחד מפניהם וגבר על כולם בישרו, בטחונו ופקחותו. אולם הבנים שנתבגרו עכשיו, בעלי השכלה תיכונית שרכשו בלוצק, שוב החלו להשקיף על החיים מנקודות ראייה שונות. הם צפו אל העתיד והעתידי לא נראה להם וורוד ביותר, בניגוד לדעתו של אבא. האנטישמיות הכתה שרשים בכל כפרי הסביבה והשגאה ליהודים העמיקה — והם החלו לרקום את רעיון הבריחה

„בעל דרשו“. אך אמא ידעה, כאמור, תמיד להשתלט על המצב.

אך שמח ממש היה אצלנו בימות הקיץ החמים עם הבשלת הפירות. הבית המה אז מקרובים, ידידים וחברים שנתכנסו אלינו מארץ ליקה, לוצק ואף ממקומות יותר רחוקים, כולם זכו לקבלת פנים חמה ולהבראה של ממש. ביניהם נוער לומר, גימנוסטים וסמינריסטים. היינו עוסקים בספורט, בשחיה, בשייט, בדייג וכד'. עצי הגן הגדול ורחב הידים השפיעו עלינו רוב פרי וצל ואף „שאר ירקות“ לא חסרו. כמובן, בשנים האחרונות היינו, בני הנוער, מתקבצים לשוחות ורוקמים חלומות ציוניים. והנה, באחת המסיבות ההן, היה זה מיד לאחר שהתחנאי מר פרידמן חזר מארץ־ישראל ובשרו רתו לא מעודדת, גמלה ההחלטה בלבי לעלות לארץ־ישראל בכל מחיר. שכן לא השלמתי עם דעותיו ובסיחה עם הנוער בני גילי אף הבאתי את משל המרגלים ששלח יהושע ואשר הביאו את דבת הארץ רעה... היה, כמובן, שהסכימו אתי והחלטנו להירשב כחברים בתנועות הנוער הציוניות השונות שקמו בימים ההם, אני, כשלעצמי, ממש כאילו „פצצה לי הדרך“ וכעבור כמה ימים מצאתי עצמי בתנועת החלוץ ומכין עצמי לצאת להכשרה לקיבוץ קלוטובה.

מקץ כשנה וחצי אישרתי לעלייה ומהר מאד מצאתי עצמי בארץ הנכספת בקיבוץ גן מיכאל. כאיש כפר מנעורי הרגשתי עצמי „מלך“ בקיבוץ. שכן שום עבירה לא היתה לי וזה וכל העבודה או הרי היתה הקלאית בעיקרה... אך זהו, כמובן, פרק לחיד. התחלתי מיד להתכתב עם הורי ובני משפחתי וזרתיים לעליה. „כל עיד לא אחרתם את המועד“. הם תחליטו על כך בחיוב. אך הטחנות דאו טחנו לאסוננו לאט — והשעה הותמצה, מכל בני משפחתי הי"ד שבכפר, לא נשאר בחיים אלא אחי ברל, אשר הצליח להימלט מן התופת ההיטלרית. סיפורו הוא נתפרסם באתר הילקוטים האחר־נים. במהדורה היידישית.

השחיטה הכשרה בכפרים, דבר שהיה אסור אז לפי החוק, השו"ב היה בא בחסותה באישון לילה, מכרז ועושה מלאכתו וממשיך לכפר שני ושלישי. סתא גיטל היתה מדריכה את הילדים בכפרים מה לומר אם במקרה ויחקרו ע"י הרשות. „לא אוכלים בשר בכלל“, „עצם זו — אפשר שכלב גרר אותה ממקום כלשהו“ וכד'. והיינו מתבדחים לא פעם על חשבונה. בדיחות הרוחות בקרב נכדיה וניניה עד עצם היום הזה.

יהודים רוכלים ומחפשי פרנסה לא חדלו כל השנים מלחזור בכפרים. שוב היו כאלה שהחליטו להתישב בכפר זה או אחר, פתחו חנות זעירה וכד'. אולם כאשר החלו האוקריינים במבצע הקואופרטיבים שלהם יכלו להיפטר מאלה בנקל, שכן לא היתה להם רשות מגורים בכפר. רשיונות כאלה בכלל לא ניתנו והפרוס־ביטניקים ידעו איך להתנכל להם ולהכשילם. אנו, הותיקים, עזרנו להם בעצה, הדרכה ובממון. עזרנו להם לעבור מכפר לכפר, עד יעבור זעם. אלא שהזעם לא שכך. נזכר אני משפחה יהודית כזו, מכובדת, מטופלת בבנות שהגיעו לפרקן והנה נפתחה עליה הרעה מצד הפרוס־ביטניקים. אבי ומר פרידמן מרומאנו שיחדו את מי ששרי חדו והצליחו להעביר את רוע הגזירה לשלוש שנים תמימות. הושיטו למשפחה סעד הגון והיא יצאה מן הסבך אליו נקלעה. אבי המשפחה נעשה אחרי כן מתפלל קבוע במנין הכפרי, לאות „תודה והכרה“, קודם לכן היה נוהג לנסוע לחגים ולמועדים העירוניים.

אולם לכפרים היו באים גם יהודים „רצויים“. היו אלה רוכלים אמידים שמכרו בהקפת ובעז קר סוחרים בקר גדולים. אלה היו נוהגים לקנות בני כקר למאות בכפרי הסביבה, ומביאים אותם לגידול בשדות האחוזה, שילמו בעד מספוא, מרעה ורועים ביד רחבה, לפי מושגי הימים ההם. בעלי האחוזה עשו מזה תון רב ועוד זכו בזבל אורגני למכביר, מן ההפקר...

סוחרים הבקר והרוכלים היו לא פעם עושים שבת בביתנו, ביחוד בימות התורף. כאשר שלג וסופה השתוללו בשדות וכיסו את הדרכים. התכונה היתה או רבה, ביחוד כשנקלע גם אורח

ולאדימרץ: אישים ודמויות

הרב משה שליטא

הווייה חסידית

כרוב עיירות וזהליון היתה ולאדימרץ עיירה חסידית מקדמת דנא. עוד הרבי, ר' מרדכי מצ'רנוביל (בנו של ר' נחום מצ'רנוביל, תלמיד הבעש"ט), ביקר פעמיים בולאדימרץ. מספרים היו החסידים, כי כל פעם לאחר ביקור פרצו שריפות בעיירה וחלק ניכר ממנה היה לאוכלה. אש, וכל זה משום שאנשי העיירה לא נהגו בו בכבוד הראוי. ועוד היו החסידים מספרים, כי כבואו בפעם הראשונה לעיירה, אמר לחסידיו, שהוא רוצה לראות את המיטה בה יישן. הכניסוהו לאחר שהקצו בשבילו כחדר שינה, והראו לו את המיטה. משהסתכל בה ציוה מיד להוציא מהחדר, כי הוא לא יישן בה. הביאו לפניו מיטת אחרות, והוא פסל את כולן. נזכר חסיד אחד שבמחסנו עומדת מיטה רצועה מזה שנים, ירשה מאביו. ציוה הרבי להביא לפניו אותה מיטה, ומיד ישרה בעיניו, וענה ואמר: זו המיטה אשר בה אישן.

גם ר' אהרן מסטולין (בעל "בית אהרן") ביקר בולאדימרץ. וגם עליו מספרים היו החסידים: מעשה בחסיד אחד השון בנים, שהתגורר בעירנו, והוא ביקש להסתייע בבקורו של ר' אהרן ובא לבקש ממנו, כי יבקר בביתו. קיוה אותו חסיד כי בעת ביקורו של הרבי יקבלוהו ואשתו את ברכתו לזרע של קיימא. ר' אהרן הסכים לבקשתו, ובשעה מסוימת יצא עם פמליתו לבקר בביתו של החסיד. בשכנות עם אותו חסיד גר איש אחר, שגם הוא לא זכה לבנים. אולם הדברים נתגלגלו כך, שהרבי נכנס עפ"י טעות לביתו של אותו שכן דווקא. אבל אמנם עמד על טעותו. אבל מכיון שכך נתרשש הדבר, לא עזב את הבית ונשאר בו כאילו הוונם לכאן. בעליהבית, שהיה בהול תחילה, התאושש עד מהרה ורץ להביא כיבוד. הרבי ישב רגע, שהה לחיים, בירך את בעליהבית בורע של קיימא. ואחר כך יצא. כשניסו החסידים להמליץ לפני הרבי שייכנס גם לבית החסיד — אליו הוזמן, השיב בשלילה, ואכן, לשנה הבאה ילדה אשתו של המארח בן, והראו שון לא זכה לבנים כל ימיו חייו.

החסידים בולאדימרץ נימנו על שלוש השורות: טריסק, סטיפאן וסטולין. לכל אחת בית מדרש משלה וגם שו"ב משלה. השו"ב היה

כרגיל גם המנהיג הבלתי־רשמי של בית החסידים. הוא היה חזן בית־התפילה בימי הסליחות, בימים הנוראים ובשאר החגים; בעל תוקע בראש־השנה, וגם בעלי־קריאה כל השנה. לחג הסוכות נוהג היה לקנות לולב ואתרוג ושאר המינים בשביל מתפללי בית־הכנסת, והיה לוקח מהם דמי אתרוג. כמו־כן היה קובע שיעורים לתורה בבית־מדרשו, בימות החול ובשבתות; בימי־הזכרון של האדמו"רים היו עורכים את סעודת ההלולא בבית השו"ב, וכשהרבי היה בא לבקר את חסידיו היה מתאכסן כרגיל בבית השו"ב.

שלא כבשאר בתי־התפילה היו מתפללים אצל חסידיו סטולין־קרלין גם בימות החול במזגין אחד, ובשעה מאוחרת יותר, הפילתם היתה מתוך התלהבות ודבקות ובקול־יקולות. אחר פטירת האדמו"ר ר' ישראל מסטולין, נתחלקו חסידיו בולאדימרץ לשתי כיתות: האחת הלכה אחרי בנו ר' אלימלך מקרלין, שנבחר כממלא מקומו של אביו, והשניה — אחר בנו ר' יוחנן מלוצק.

מזמן לזמן היו האדמו"רים פוקדים את חסידיהם ועורכים ביקור בעיירה. האדמו"ר הטריסקאי, ר' זאב, שגר בקובל, היה בא מדי קץ. כרגיל היה בא ביום המישי ושוהה עד יום שני או שלישי. את הרבי הטריסקאי העריכו מאוד, לא רק חסידיו אלא גם בעלי־בתים סתם, גדולה היתה ענוותנותו וצדקתו. ורבים היו נכנסים אליו להעניק לו מכספם ולקבל ברכתו. אדמו"ר מקרלין או אדמו"ר מלוצק היה בא אחת לשנתיים או אחת לשלוש שנים. כשם שחסידיהם ניכרים היו בתפילתם ובעבודת־השם כן הצטיינו בקבלת פני הרבי. הימים שנמצאו בקרבת הרבי היו להם ימי חג ממש. היו נוסעים למעין שנמצא כשני ק"מ מאחרי העיר, כדי לשאוב משם מים לתה בשביל הרבי, ובעת הנסיעה היו שרים בקול: "ושאתם מים בששון ממעיני הישועה". במוצאי שבת היו מביאים כלי־זמר אל מקום שבתו של הרבי ושרים ורוקדים עד אור הבוקר. ביום־הפרידה ערכו סעודה גדולה וכל החסידים השתתפו בה.

האורח הנדיר ביותר היה הרבי מסיפאן. הוא גר באמריקה, ורק אחת לכמה שנים היה מבקר את חסידיו, ולפיכך היה גם הקשר בינו לבין חסידיו רופף יותר. אבל גם חסידיו סטיפאן

חט לולאדימרץ בשביל חסידיו. ר' בנימין, לא נחה דעתו מהשותט ואסר את שחיתתו. הדבר גרם למחלוקת גדולה בינו לבין החסידים הי טריסקאים, עד כדי כך שהם עיכבו את משי כורתו, והוא נאלץ למשכן את כלי-ביתו ל- צרכי שבת, בכל זאת עמד על דעתו ולא נכנע בפניהם.

את הרבנות ירש אחרי חתנו (בן אחיו ר' אשר הרב מזאלוויץ) ר' יצחק אליהו, שליטא. הוא שימש לפני כן כרב בעיירה פוהוטט, הי סמוכה לפינסק, ועם מות חתנו ישב על כסאו בולאדימרץ. שלא כחותנו האה ר' יצחק אליהו אדם נוח ומעורב עם הבריות, בכל זאת היו מקרים שסבל מבעלי-בתים תקיפים, אף כי היו אלה מקרים נדירים. ומעשה באחד מבעלי-דבבו שגולד בן זכר לבנו, ולא נתן להזמין את הרב לברית מילה (כרגיל בעיירה) היו מזמינים את הרב לכל ברית מילה ומכבדים אותו בסנדקאות) לאחר כמה ימים מת הילד, והאב ראה בזה עונש מן השמים. על אשר העליב את הרב, ובא לבקש את סליחתו. בבוא היום הביאה אשתו של אותו איש שוב פעם בן-זכר לעולם, עתה כבר הזמין את הרב וכיבדו אותו בסנדקאות. בעת החגיגה התחייב גם סבו של הנולד עם הרב, ומאז התפך לבנו והיה לאחד מידידיו הטובים.

אחרי פטירתו של ר' יצחק אליהו שימשו ברבנים בולאדימרץ בנו ר' שלמה יעקב שליטא, וחתנו, ר' שלמה יעקב קטן. הם היו אחירוני הרבנים בולאדימרץ, ובימי השואה ניספו עם שאר בני קהילתם.

הרב הרשמי היה ר' שלמה יעקב שליטא, ובהיותו גם בעל השכלה חילונית שימש עוד בחיי אביו כרב מטעם הממשלה בימי רוסיה הצארית. הוא גיחל את ספרי הרישום של היהודים — שהועברו לידו מעיר המחוז לזקק — מולאדימרץ וסביבתה, וכן מהעצירות הקרובות, דובנרוביץ, ברזניץ, רפאלובקה ועוד. הוא היה מוציא תעודות-לידה, תעודות-גיטואין וכו'. בימי המהפכה של קיינסקי נבחר כמועמד למר עצה המחוקקת מטעם המפלגה הדתית, „אחד דות“, שנוסדה אז על-ידי הרב אהרונסון מו-י טומיר, שהיה אחירי-בן הרב הראשון בתל-אביב.

מספרים היו על ר' שלמה-יעקב הראשון, כי לפני פטירתו קרא לבניו ובתוך שאר דברי צואתו, אמר להם:

„איש פלוני, תושב עירנו, מקובל, כידוע לכם, כיהודי אמיד. חודש בחודשו היה מעניק לי מכספו וכן לכל תג וחס. לפני שנתיים בא אלי אותו איש וגילה לי דבר-סוד, כי מצבו הכלכלי הורע והוא מתמוטט וזולד. בכל זאת

גילו שמחה רכה ודבקות בזמן שנמצאו בקרבת הרבי.

משפחת הרבנים „שליטא“

המשפחה המשיכה את שושלתה בולאדימרץ הרבה דורות. הראשון, שהידיעות עליו ברור רות, הוא ר' יהודה-ליב, אשר קברו נמצא בבית העלמין בולאדימרץ באותו מיוחד. אחיו ר' יוסף היה אב"ד ור"מ בפינסק. אחרי כיהן בנו ר' שלמה יעקב. הוא היה חוסה בצל האדמו"ר מסטילין ר' אהרן, מחברו של הספר „בית אהרן“. מסופר, כי פעם בראות הרבי אצלו קופסת טבק של בדיל והיא נוצצת כשל כסף העיר לו ואמר:

„לא נאה להרב מולאדימרץ להשתמש בדבר שיש בו כדי להזנות את דעת הבריות“.

כשגזרה מלכות רוסיה על היהודים לקצץ את הלבוש הארוך המסורתי והטילו מס מיו-חד על מי שחבש כיפה מחתת לכיבוע, ראה בזה גזירת שמד וברה עם שני בניו ר' אשר ור' יוסף, אל מעבר לגבול האוסטרי, והשתקע בעיירה לשונת הסמוכה לברודי, מרוב עני ותונותו שיהג שם את שם משפחתו „שליטא“ ל„קטן“. מהרשימה בפנסק חברת תהלים בכתב ידו, המתחילה במלים „כעברי דרך עיר מר דתית“, נראה שביקר בולאדימרץ, אחר עזבו אותה. בנו ר' אשר נתמנה לרב בעיירה זאלוויץ הסמוכה לטרנופול, ובנו ר' יוסף מילא אחרי מותו את מקומו בלשונב.

ממלא מקומו בולאדימרץ היה בנו השלישי, ר' בנימין. הוא לקח לאשה את נכדתו של אחד המדפיסים יהודים מסלאוויטה, בנו של רבי פנחס מקוריץ. בידי נכדיו נמצא סדר משניות שנדפס בסלאוויטה בשבילו במיוחד, על נייר משובח, ועם שולים רחבים מאוד לעמודים. מלבד גדולתו בתורת הנגלה היה גם מקובל גדול ונעזבונו שארה מגילת גויל — בה צייר במו ידיו, באמנות נפלאה, את מרכות השמים. המגילה נקראה בשם „אילן הקודש“. היה ידוע כאדם תקיף מאוד, שלא נשא פנים לאיש. גם לבעלי-הבתים החשובים, אף שסיכן בזה את פרנסתו. מעשה בוגג אחד שהרשה לעצמו בחול-המועד לסובב על הכפי-רים ולקבוע שמשות בחלונות — משודע הדבר לר' בנימין לקח עמו שני בעלי-בתים והלך לבית הונג וכשלא מצאו אותו בביתם לקחו למשכון את כלי הנחושת הממורטרים — שנמצאו בימים ההם בכל בית יהודי, כשחזר הונג לביתו קנסו אותו בסכום מסוים לצדקה, ואחר-כך החזירו לו את הכלים.

בימיו שלח המגיד, ר' אברהם מטרסקי, שר-

רגליך וידיך חפשויות, הוצא את הרסן ולך הביתה. ענה להם הילד בכבי: הלא אני סוס, ואיך סוס יכול להתיר את עצמו? גיעזרו הד אנשים בראשם ואמרו: אם כך הדבר, אין לך באמת עצה ואתה חייב לעמוד כשור. אחרי מלחמת-העולם הראשונה פעל ר' שלמה שליטא, לכינון בית-ספר לילדי העיר. לשם זה קרא לאספת תורים והסביר להם מה רבה תועלת בלימודים בבית-ספר מאורגן, אולם לשם כך חייבים ההורים להתמסר לענין בלב ונפש, בגופם ובכספם. כמה מן ההורים טענו כאותה אסיפה, כי החזקת בית-ספר הנהו עול כבד מדי בשביל העיירה, לפיכך יש להשלים עם המצב הקיים ולהקנות לילדים לימודי יהדות על-ידי מורים פרטים, כמו בעבר ולימודי דים כלליים על-ידי בית-הספר הפולני, הממך לכתי. הם אמרו, כי אמנם רואים הם את הדבר יחידות שישנם לבית-ספר עברי, אך הדבר הוא למעלה מכוונם ולא כהם תלויה האשמה אם הייבים הם לוותר על כך. הרב ראה בתשור בהם התחמקות ואמר להם: אמשיל לכם משל למה הדבר דומה. איש אחד מסר לסופר את פרישות התפילין להגהה. מצא המגיה כי חסרה אה אחת באחת הפרשיות. סיפר את הדבר לבצל התפילין והעיר לו, כי חייב הוא לקבל עלי ותשובה, כיון שלא קיים עד עכשיו מצוות תפילין. השיב לו בעל התפילין: משום-מה צריך אני לתשובה, הרי אין זו אשמתי כי אות חסרה בפרשיות, אלא אשמת הסופר אשר כתב את הפרשיות. יום אחד הלך המגיה לפנות בוקר לבית-הכנסת להתפלל ופגש בבצל התפילין, כשהוא רץ וצועק: גנבים, גנבים, חסרו את הגנבים. וי לי, כי את כל רכושי גנבו! אמר לו המגיה: מה אתה צועק בלי-כך? הרי אשמת הגנבת אינה חלה עליך אלא על ראש הגנבים. השתגעתי?! השיב לו האיש בחמת זעם, מה בצע לי כי העבירה היא על ראש גנבים, לא רכושי גיטל ממני וביתי גשאר ריק מכול. השיב לו המגיה: ומדוע לא הבינות את הדבר הזה או, כאשר אמרתי לך, כי לא קיימת את מצוות התפילין, אז סבור הייתי כי גמ העבירה היא על ראש הסופר ולא הבנת כי גם אתה גשאר את ריק ממצוות תפילין. שלא קיימת אותה כהלכתה. עתה המשיך הרב ואמר להורים: אמנם צדקתם כי ייסוד בית-הספר הוא למעלה מכוונתינו ואם ניקרא לדון בגלל זה נוכל להצטדק ולומר: שאין האשמה תלויה בנו. אולם בינתיים ישארו ילדינו ריקים מחיינו נוך עברי מקורי וחסרון זה לא יתמלא בשום תירוצים ואמתלאות. לפיכך חייבים אנחנו ל-

לא שינה ממנהגו והיה מוסיף להעניק לי כמקודם. אולם, מאז נתחורר לי מה מצבו, שוב לא הוספתי להשתמש בכספיו לצרכי, ואמנם לפני זמן-מה שמעתי כי פשט את הרגל וכי רבים הם נושיו. דעו לכם, איפוא, כי שם, בחדר פלוני בארון, חבוי ארנק ובו כל הכסף שקיבלתי ממנו, מאז גילה לי את סודו. משאיר אני לכם את הארנק עם הכסף, ואתם בהכמתכם תמצאו את הדרך הנכונה, כיצד להחזיר את הכסף לנושיו, לבעבור הקל במידת-מה ממצוקתו.

פעם באו אל שלמה יעקב שליטא, רבה האחרון של ולאדימיר, אנשי כפר, ואמרו לו כי ברצונם להביא לכפרם שוחט שיהיה גם חזן ואף קבע שיעור-תורה ברבים וינהל את כל הענינים הרוחניים של הכפר. שמע הרב את בקשתם והשיב: טוב ויפה, יש לי אברך מעולה, המתאים, לדעת, למשרה זו. שיכנו יהודי הכפר את תשובתו ואמרו: ניהא, אולם אנחנו הננו חסידיו של רבי פלוני, המתגורר עתה באמריקה, ואנחנו קשורים אליו ולא נוכל לעשות שום דבר בלי הסכמתו. השיב להם הרב: התקשרו, איפוא, עם הרבי שלכם והרי דרעו! והוא אל נכון אל לכם להסכמתה עברו ימים לא רבים ושוב באו אותם יהודי כפר אל הרב והביאו לפניו אותה משאלה, כבראשונה, ואף הוסיפו וסיפרו כי כבר כתבו על כך לרבי שלהם, אך לא קיבלו ממנו תשובה. בה הסביר להם הרב, שבענין כזה, הבאת כוחט לכפר, אין צורך להסכמה מפורשת של הרבי ומן הסתם לא יתנגד לדבר. והיהודים טענו ואמרו: הכיצד? אנחנו הרי קשורים לרבי ואיכה זה נעשה דבר כזה בהי הסכמתו? כך גשגה הדבר כמה וכמה פעמים. הרב מדבר על לבם, כי יקחו את האברך והם חוזרים וטור ענים כי בכל נפשם רוצים הם באברך ואינם יכולים לקחתו כיון שהם קשורים לרבי. סוף מעשה כי פקעה סבלנותו של הרב והוא אמר להם: שמעו, רבותי אספר לכם סיפור: מעשה בשני ילדים ששיחקו במשחק סוס ועגלון. שם הילד, שמילא את תפקיד העגלון לפיו של הילד השני רסן. ושניהם רצו במשחקם זה על פני התרוחבות רץ ושוב, רץ ושוב. משנת עייפו גטל הילד, "העגלון" את חברו, "הסוס", העמידו בצד עמיד אחד וקשרו ברסן כדרך העגלונים, והלך לו. היכה הילד הקשור, שעשה פעמים וחברו איננו בא, כשראה כי הלילה ממשמש כבר לדרת, החל לבכות. שאלתו העוברים והשבים: מה אתה בוכה ילד? סיפר להם הילד את כל סיפור המשחק ומעשהו של חברו העגלון שהשאיר אותו ליד העמוד. אמרו לו האנשים: ומה אתה מחכה, ילד? הרי

דיבין

אנשל לבנדיגר

הוה אפשר למצוא שרידי גרעי עצים אלה, מפורים עמק ביערות ווהלין. „תוכס“ של העצים הכרותים הוצא במכשירים שונים ואף שורף ו-החלוליות שימשו לבארות מים.

רצה הגורל שבני עמנו יפוזרו בכל העולם, וכך הגיעו גם ל„מטרופולין“ דיבין. שלש משי פחות היוו כיהדה בין הפרצים, האכרים והפנצצינה. הם גם זכו והתחברו, וניתן להם השם: „אראנדאטור“. אחד מהם — שלמה וולבל אנגל. עם חלוקת האדמות, התחבר במיוחד על הפרץ „אגבין וזכה להיכלל בין הווי כים בכברה אדמה קראמאניה וואלאקא) ש- השתרע על שטח של 42 דסיאטין (כ-400 דונם). כן היה ברישותו גם כן חנות „פל-בו“ — פוג-דק ו„טראקטור“.

שלמה וולבל אנגל נזכה בזכה זו, כיצא מהכלל, התנהג עם פועלי בריעות ובליברליות ורבו הקופצים להיכלל בין מעבדי שדותיו. הקציר והדיש היוו אטרקציה מיוחדת. כל הקוצרים והקוצרות עם שלמה וולבל בראש התאספו בגורו המקוישט לכבוד המאורע, לשמוח ולש-מת, כשלאסם עננו וזי פרחיידה ושיא התגינה — ענידה זר גדול לראשו של שלמה וולבל וכשהוא בתוך, רוקדים סביבו, שרים ולוגמים „טיפות“ בהמר המר הזה ומתקיימת חלוקת האלמות בין הפועלים הוורעיים-קוצרים ובין בעלי-האדמה הטוב ומייטיב. חלוקה ישרה וצודקת בלי ניסול. שרים הלל ותשבחות והבו גודל לישרו של שלמה וולבל האכר ה-יהודי!

במרוצת השנים עבר רכושו בירושה לבנו שלום מאיר אנגל ו„מנהג“ זה בעיבוד האדמה נמשך עד המלחמה העולמית הראשונה. ותקור מתה כחדש של מדינת פולין.

סעסע, באיבא — המשיכו להדהד הקור לוח בשדות, דרכים ויערות. „היחוס“ והשם הטוב שהוריש שלמה-וולבל נמשך גם בימי בנו שלום-מאיר. דיבין יצאה מאלמוניותה וייתה לכרך — עירה! וכשהגיעו שני בניו של שלום מאיר אנגל אלתריצדוק ושמעון ל„פרקס“ — „רמו“ הרבי מקוברין לשידוך טוב לבנו אלתר-צדוק עם אחת הבנות ממשפחת שטרותוק (שרת). וולוולסקי-קטינקא. ביילקה. (נבין, מהו

סעסע, באיבא, סעבא“, אלו הן קריאות עגלונים ומובילי הסוסים והשוורים הממריצים אותם בהובלה וסחיבה כשבידיהם הברשניות המושכות וענפי ורבה גמישים כאמצעי ל„תמ-ריץ“. הקולות הדהדו במרחבי שדות ויערות בקטע קטן שבערבות ווהלין הגדולה הלא הוא דיבין — קובל-רטנה, שגבולו מצד אחד ביערות ביילוברד המפורסמים, התפשטו והקיפו עיירות וכפרים רבים כשנהרות ואגמים חוצים אותם.

תקופת שלהי המאה ה-17 וראשית המאה ה-18 עם כניעת פולין ושסיעתה ע”י הרוסים, הפרוסים והאוסטרים. ביחד צבאות רוסיה עם גדול מצביאיה אלכסנדר סובורוב (1729—1800) במלחמת שבע השנים עם תורכיה וכי-בוש פראג — וורשא. ווהלין הגדולה נרחבת הידים בתקופה ההיא, טרם ידעה על מסילת כרזל ומנוע, והתחבורה התנהלה ברגלי אדם ובהמה. אלפי קילומטרים סחבו עליהם את הציור, „התי והמת“, ציור ששימש לצרכי שלום ומלחמה לסירוגין.

עמוק עמוק ביערות העד זרמו אגמים ופל-גי מים, כמו מעין כפרים, היינו בקתות חומר של קבוצות אכרים מרודים שעבדו את שדות „הפאנצצינה“. בין „נקודות“ הישוב שכנה גם הנקודה הנ”ל, דיבין, כשמסביבה — מקיפים ה”ישובים“ בריסק-קוברין — פינסק וכ”.

סעסע, באיבא” קריאות אלה בערבה עוד המשיכו הרבה שנים להדהד. אגמיה ופלגיה התפתלו ונקראו בשמות: ליובאן, קרולבסקי קאנאל, סאמורובין, אוריכובה, מוראבין — שנפלו והשתפכו לנהרות הגדולים — בוג — ווייסל ודנציג ויערות העד ע”ש הפרצים (רוב שטחי ווהלין ופולסיה היו לפני מאות בשנים יער-עד ענק עם ביצות ובמרוצת הזמן „הסתע-רו“ גדודי הפאנצצינה והכשירות בזיעת אפם), יאגמיין — יאגמינובה, אוסא, אלכסנדרוב וקלע טישץ. אלכסנדר סובורוב עם גדודיו כעברם דרך יערות אלה, השאירו סימני-זכרון בעלי היכר, חייליו דאגו ל„הנעים“ חייז בכריחת עצי ענק רחבי-ידיים, כשמסביב לגדע-יטורשי הענ-קים ששימשו למנוחה היו מתחישנים תריסרי סגניו סביב, כשהם זוללים וסובאים ודיגים על דרכי הלחימה והכיבוש. יש אומרים שעד היום

למצא, "בעלים אבודים" מעבר לים. עסק בגטין, גרושין ונפטרים לכל תשארנה נשי ישראל עגונות, חורש.

עם תקומת פולין נלקח ממשפ' אנגל רוב האדמות. אך זכתה משפחת אנגל הענפה לב-נים ובני בנים ורבים מהם עלו לישראל והיו בה שורש.

דיבין זכתה גם ברב צעיר מהעיר הקרובה חומסק, ר' אהרן ווייס. מורה הוראה דק"ק דיבין עד הסוף המר של ההשמדה. אף זכתה בחכם גדול, ר' משה יולבל אברובסקי, אסטרונום וגיאוגרף — לפי התלמוד, ידע והכיר כל חלקות האדמה בשדות הסביבה, שימש בורר מוסמך ומקובל על כל האוכלוסיה ו"סמכו" עליו יותר מאשר להגיע לשופטים ומשפטים.

יחד המסך על יהודי דיבין. שוב אין בין נוסעי העגלות, יהודים ש"ק"יפו" את גזע-שורשי סובורוב, ואין יהודים אמרי ושומעי קריאות, "סע"סע, בא"בא", הורדעים פירושה. יש ולפעמים, אני עבדכם, הרושם זכרונות העבר נפגש עם "הד", שריד של "קריאה" זו. עם אחד המהיקנים הניצולים האחרונים כאן על אדמת המולדת, ואז אנו מברכים לשלום איש את רעהו: סע"סע — בא"בא... "זר" לא יבין את זאת!

ערך השותפות בין פינסק-פולסיה-דיבין ויהלין, ה"הוס" הגדול עם משפחת שרתוק "השפיע" על שלום מאיר, שויתר על "גדוניה" מרובה מעיירות קרובות כמו קוברין, זבינקא ודרוהצין, והרחיק עד ה"גורוד" הגדול פינסק, וחיתן את בנו אל-רצדוק עם ביילקה לבית שרתוק!

החתונה התקיימה בפינסק ברוב פאר והדר ובחורה, כשכל הפמליה של השושבינים הגיעו ברכבת עד קוברין, חיכו להם שם כמה "טרוי" קות" שהובילום בתופים ומחולות לעיירה דיבין. בדרכם, דרך היערות, "עמדה כל הפמליה", כאילו ע"י צו לנות, בצד כמה מטרים מה"ט" ראקט", בלט גזע-שורש ענק של המצביא סור בורוב וכל הכבודה הסבה סביבו כשהאשה הצעירה ביילקה, בלוויית בעלה האברך אל-רצדוק, "קרובים" זה לזה ו"נהנים" מכל הנעשה סביבם. אחרי שתיה ואכילה וברכת המזון, "שוב עלתה כל הכבודה על ה"טרויקות" והסוסים אחרי ששבעו מאכילת מנה הגונה של שכולת שועל, שתיה ומנוחה, הראו כוחם בריצה וד-הירה ורק פעמים ספורות, כהד מימים קדומים נשמע בלחש: סע"סע, בא"בא, כשבאו לעמקי יער.

גם שמעון אנגל, "הסתדר" והקים משפחה. היה לו, "ראש-חכם" ושימש, כדוגמ" במקום עורר-דין לאורחי המקום והסביבה לסידורים, אורחים ומשפטים, ויוזות, ספסופטים להגירה,

אוליזרקה

דב גלבוש

עוד נחלות אדמה, בשטחים שמסביב לעיירה, שלא עובדו ע"י היהודים לבדם, ולצורך זה היו שוכרים, "גוי" — ידיד — לחרישה, לזריעה ולקצירה. לאחרי התפודים לאחר הבשלתם היו שוכרים מספר, "גויות" ועובדים אתן ביחד ומשגיחים עליהן. יש שהחכירו את הנחלות ל"גוים" לפי שיטת חלוקת היבול לחלקים מות-נים, כמקובל בסביבה. הגוי היה בא ומוציא את הובל מהרפת ומזבל בו את השדות.

אוליזרקה התבלטה בכך, שכל תושביה היו יהודים. כיוצא מן הכלל היה רק בית אחד בעיירה שבו גרה ה"גויה" יבדוסקה עם ה"שרצים" שלה. בעלה נטש אותה לאנחות עם ארבעה ילדים ונשא לו אשה אחרת ברפלוובה הישנה. המשפחה הגויית התרגלה ליהודים והת-ידדה אתם. הבן הצעיר ידע יידיש על בוריה, כיהודי מבטן ומלידה. שמו היה רומן, כשהיה

עיירה קטנטונת, בת מאה בתי-מגורים לערך, שהצטפפו בשתי שורות והיוו רחוב אחד רחב. מהרחוב הראשי והיחיד הזה, "הסתעפה" עוד סימטא ועירה, שרוב בתיה התרכזו רק בצד אחד ומספרם הגיע לשמונה בלבד. הבתים היו בנויים עץ ומכוסים גגות של קש או רעפי עץ, לרוב בעלי 3—2 חדרים, ודומים במראיהם אחד לשני.

המתישבים נתקצצו מעיירות שונות שבסבי-בה: מקצתם מוילדימרץ, ברוניצה, דומברוביצה ורפלוובה הישנה. היו גם יוצאי מינסק, אולבסק ואפילו בודדים מברדיצ'ב. לרוב התחתנו יושבי העיירה ביניהם ובמשך הזמן היו כמעט למש-פחה אחת.

ליד כל בית היתה רפת לבהמות וגם גורן לתבואה. כל אחד גידל עופות בית. מסביב לכל בית היה גן ירקות וגן עצי פרי. לכל אחד היו

מנוות היו מיבשות ומוכרות שקים מלאים; גם את הפטריות היו מיבשות וחורות בחורים גדולים למכירה; את גבעולי האלוקופדיה היו שוחחים על עליית הגג או בתוך החדרים לייב שם. לאחר שהצחיבו די הצורך היו מוציאים מהם ע"י חבטה קלילה או נדנד, קמח אבק צהוב שישיש הומר גלם יקר לצרכים פרמצי' ווט'ים. הסוחרים היו משלמים בעד הדרה בדילרים ממש משום שמחירה בשוק הלאומי היה יקר מאד והיא נשקלה בגרמים. הכספים שימשו להן לנדונה לבנות.

בעירי התורה הארוכים היו הנשים עוסקות במריטת נוצות אוזים למילוי כלי-מצע — כרים וכסות — בשביל בנותיהן לכשתגיענה לפרקן ותנשאנה לאיש בעזרת-הש"י, או בשכר. הנשים המבוגרות היו ישובות על דרגשים נמוכים כשרגליהן מפורקות ומכוסות בשמלות ארוכות שהתקפלות בקפולים ומשתרבות על רצפת הטיח מתחת לסולחן. היו מחזיקות סיר חרס גדול מלא גחלים לוחשות, וכך היו מחממות את גופן בקור ובכפור הגדול. בפנים, בתוך הכית, היו שומעים את יבבת סערות השלג המשתוללות. את לילת הסופות הוועמות. השלג היה יורד רצעים במשך יממות אחדות ברצי' פות ובכסה את כל העולם: את השדות, הגנים, הדרכים, הבתים והחולות ומצטבר בערימות גדולות וגבוהות עד למעלה משני מטרים. הנשים היו טרודות תמיד מעל לראש וחזיהן היו קשים. הן היו טורחות ועמלות במשך כל עונות השנה כנבילים. בשלהי הקיץ היו מכינות כל מיני מיצים ומטגנות ריבות, היו מחמיצות חביות מלאות כלפפונים וכרוב — לכל השנה. מספר יבועות לפני חג הפסח היו מחמיצות בחביות קטנות סלק כשר לפסח לבשול חמיצות במשך כל יבנות ימי החג.

בעיירה היו קיימים שני חדרים, בשביל ילדים ודרדקי וגדולים. בית הכנסת שנמצא במרכז העיירה שימש לא רק מקום לתפילה וללימוד פרק משניות וגמרא; הוא שימש גם כמועדון לאסיפות ולחילופי דעות בפוליטיקה וחדשות מהעולם הרחב. בית-הכנסת נוצל גם כאולם לחגיגות ולשמחות פטריות: ברי-מצות, חתונה וכו'. וזכרני כמה נעמו לי ביחד שעות ההפסקה בין מנחה למעריב. חבורות-חבורות היו מתגודדות בכל פנה ומתווכחים ומתנצחים בספורי אלף לילה ולילה.

מתרומת שנאספו בין הגזער החלו לרכוש את ספרי הקלסיקאים ותרגומים מספרות העולם. בחקופה מאוחרת נחוספו לספריה גם ספרים עבריים, אבל זה כבר שייך ל"עידן הרבנס" בעיירה והודות ליוממתם ופעילותם של המורים

בא למקום אחר, בין יהודים שלא הכירו אותו, היה גם מתבל את היידיש שלו במלים ובכטור יים עבריים עד שלא עלה בדעתו של אף אחד שיש לו שית ושיג עם לא יהודי.

במשך כל החורף ישבו הבעלים בבית, עוסי' קים במשק הכללי, בחטיבת עצים והסקה בת' גורים, בהאכלת והשקיית הבהמות והעופות, בתיקונים ובשיפוצים חיצוניים או פנימיים של הבית ויתר הבנינים. עוזרים במדת האפשרות גם לנשותיהם בגידול הילדים. גברים בודדים עסקו בסחר בהמות וסוסים, אחרים היו רוכלים מהר יים על פתחי הבתים בכפרים שבסביבה ועושים חליפין בדברי סידקית ומצרכים חיוניים שונים שהיו נחוצים לאיכר.

היו גם בעיירה שני חייטים ושני סנדלרים. האוכלוסיה המצומצמת שבעיירה לא סיפקה די הצורך הזמנות בשביל בעלי המלאכה האלה ורוב עבודתם היתה בשביל האכרים מהכפרים הקרובים לעיירה.

הנשים באוליוזקה, רובן וולדניות היו. לפי' כך היו ידיות חמדי מלאות עבודה וביחוד רבתה התעסוקה בערב שבתות וחגים. היו צריכות לאפות ביום שישי לחם שיפון לכל השבוע, חלות ועוגות לשבת, פיתות ולביבות. כימים אלה היו משכימות לקום משגתן ממש בחצות ומתחילות לטפל בעיסה שהושארה והוכנה עוד מאתמול בערב, לשות ומגלגלות את הבצק ועושות ממנו ככרות לחם עגולות, קולקות חלות קלועות, עוגות ותופינים ככל מיני צורות. במשפחות גדולות היו נאלצות לאפות לחם פעמיים או שלוש בשבוע. היו שפותות על הכירים מספר סירים גדולים לסעודות יום שישי. לאחר סיום האפייה בתנור הרוסי, היו מכניסות שמה לסעודות שבת חמין ופשטידות, סוגרות ומדביקות את דלת התנור בחמר, בכדי שהמאכלים יים ייצלו וישחימו ויספגו בעזרת המלאך המ' מונה על שבת המלכה, את הטעם המיוחד העדין ששום מאכל לא ניתן בו ביום חול רגיל.

הנשים היו תופרות לבדן בגדים ולבנים, סוגרות לצרכי כל משפחתן אפודות, צעיפים, מטפחות-ראש וגרביים. בעבודת האלה היו עוזרות להן גם בנותיהן המבוגרות. רוב הנשים לא ידעו קרוא וכתוב ורק בודדות בכל העיירה ידעו לקרוא ב"טייטש-הומש" — און להיות מעוראות מהסודיים (פארזאנערס) בזמן התפ' לות בעזרת הנשים בשבתות, בחגים ובימים גוראים. הנשים והכנות המבוגרות היו הולכות בקיץ ליערות לימים שלמים ללקוט אוכמניות, פטריות וגבעולי לאקופדיה (דרוה). את האוכ-

הה"ע הראשונה), אבל היו אלה רק הדים רחוקים, ואותות המלחמה הממשית טרם נראו כאן. הסתגרו בבתים והצטנו דרך סדקים צרים בין וילונות החלונות. היה זה מראה מלהיב ומפליא שלא חזינו כמותו בדמיונו. מצד ולדימיר נהרו לכיוון רפולובקה הישנה אוגדות הצבא הרוסי הצארי. הפלוגות השונות עברו בסד, אחת אחרי השניה, במשך שש שעות רצופות. מספר החיילים העוברים הגיע לרבות. היו ביניהם מכל סוגי החייל ומזוינים על כל תחמושתם. זאת היתה כנראה תהלוכה לראווה לעיני האזרחים שבכישוב. בראש עבר חיל-הפרשים המסודר כשי כל-ירכבם מצוחצחים למשעי. קווקס, צירקסים, טטרים, קרגיזים — מכל הלאומים ובשלל תלבושתם. אלה התבלטו בצמחיהם המוטסלות ואלה בשפמיהם הארוכים כחצי מטר, השתחרו עד לברכיהם. היו גם בעלי עינים מלוכסנות; היו ביניהם תמורים בלונדיים עם עיני תכלת. אחרים נגרה הארטילריה הקלה והכבדה על כל תותחיה ומקלעיה. יער שלם של לילות ארוכים. את התהלוכה סגר החייל. הם הלכו לחזית להלחם בגרמנים שפלשו לישובי האימפריה הצארית.

מראה אחר לגמרי, מדכא ומעורר רגשי פחד וחמלה היה לצבאות האלה כשנאלצו לאחר תקופה מסוימת לסגת ולברוח בבהלה. לאחר שנחלו מפלה והובסו ע"י הגרמנים. ראינו אותם במנוסתם חזרה דרך עיריתנו. מוכים ופצועים, עייפים ועלובים הרו בעיניהם אחר פת קיבר או מים קרים לתהיות את נפשם. הגרמנים רדפו אחריהם והגיעו גם לאליזורקה. לגרמנים לא היו פחדים ורק הארטילריה משוכללת מאד. הם התחמקו בתוך העיירה לימים והתיחסו בהגינות ובאדיבות למופת לתושבים. בכל הליכותיהם והתנהגותם הפגינו עליונות תרבותית וחנך טוב. הם לא סבלו רעב ומחסור, אלא להיפך, חילקו על ימין ועל שמאל בקבוקי רום מבוהר, חפירות שוקולדה וסיגריות רחניים. הם השאירו רושם מצויין.

לאחר פרק זמן כשהצבא הצארי החל להתפורר, היו פוקדים בכל פעם את עיירתנו קלגים הגנרלים הלבושים השונים על פטלוריה, זניקין, קולצ'אק ואחרים. אלה היו סתם רוצחים ופורעי פרעות ביהודים. הם היו מתעללים בקרבנותיהם היהודים, הורגים, שודדים ואונסים. לא בחלו בשום מעשי רצח וחמס ואפילו היו מבססים בחרב תניקות לעיני אמותיהן. זכרנו איך שעשו שמות בעיירתנו ובין הרבה מעשים סדיים טיים על יהודים ובנותיהם בהרבה בתים, התפרצו גם לבית הדיין מאולבסק, אנסו את בתו היחידה והיפהפיה כמאכזריות ולנגד עיניו, ובעד זה

המודרניים שהופיעו בעיירה והתחילו ללמד בשטת, עברית בעברית" ולהרביץ ערכים ומושגים חדשים על עולם ומלואו, על ציונות, חלוציות ומגמות סוציאליסטיות, שעשויות להתגשם בארץ ובעולם כולו. הנוער היה מבלה לפי דרכו ובהתאם לתנאי המקום. בקיץ היו הולכים להתרחץ בנהל, לצורך הריגה היו קולעים רשתות מקני סוף ארוכים וגמישים או סלים מנצרים.

בערבי קיץ היו מטילים בקבוצות או בזוגות לרוב ומשוחתים בהתלהבות ובמרץ. בשבתות ובחגים היו בני הנוער יוצאים לטיולים ולכלווים מחוץ לעיירה. ליערות המקסימים שנמצאו במרחק של חצי קילומטר לערך מהעיירה. בחורף היו מתאספים בערבים וקוראים בצוואת איזה עתון ישן או ספר מושך ומעניין. היו מחליפים דעות ומתווכחים על נושאים יוגים, משחקים בדומינו או שחמט.

הבלווים של בני הנוער וה"חבורות" של המ"בוגרים יותר, מגיל שמונה עשרה ומעלה, היו מחקיימים במספר בתים בעיירה. בפנים, בתוך הבית או בחוץ על הספסלים וכסאות שהעמידו בחזית הבית או בצל עצי הסזים שגדלו בגינה. אהות וידידות, שלום ושלווה, מסירות ועזרה היו שוררים בדרך כלל בין המשפחות. היו משתדלים לעזור אחד לשני בכל הלב ובכל הדרכים והאמצעים שעמדו לרשותם. כל מי שוכה לערוך במשפחתו אינשושי שמחה: חתונה, ברית-מילה, בר-מצווה וכו' היה מזמין את כל תושבי העיירה מקצה האחד של העיירה עד לקצה השני, לבא ליהנות ולהשתתף בתגיגה. למעלה מיממה היתה נמשכת התילולא והחיגא המשותפת לכל בני העיירה לגדולים ולקטנים כאחד.

החיים באליזורקה התנהלו על מיינוחות. מאירעות יוצאי דופן וועועים עזים פקדוה בתקופת מלחמת העולם. היות ומבחינה גאוגרפית נמצאת העיירה באחת הנקודות של דרך המלך קובל-קיוב, היו מוכרחות כל שיירות הצבאות הסדירות, כל פלוגות קלגים, קטנות כגדולות, מהפכנים וסתם ליסטים שצצו ונתארגנו בזמן המלחמה, לעבור דרכה. בפעם הראשונה, היה זה בשבת בבוקר, אחוזי פחד ובהלה את כל התושבים, לשמע שאנו המולה חזקים, לשמע קולות, פקודות וצלילים בלתי מובנים; שעטות המון פרסות סוסים, שקשוק, רעש וחריקת גלגלי עגלות; צהלות סוסים וקריאות מעורבות של המוני בני-אדם. הכל בעיירה ידעו כבר מזמן על קיום המלחמה בין הרוסים והגרמנים (מל-

פעם ולהסתתר ביערות עמוק-עמוק בין העצים העבותים והשיחים הסבוכים. לא רק לילות בודדים היו לנים ביערות, רועדים מקור, מכפן ומפחד, אלא לפעמים שבועות שלמים.

כתוצאה מהרעב המתמיד וההכרח למלא את הבטן הריקה בכל מיני צמחים וירקות רקובים ומפוקפקים, ומחמת העדר תנאים סניטריים ועזרה רפואית — אין פלא שהתחילו להתפשט בעיירה כל מיני מחלות מדבקות ומגיפות שלא פסחו על אף בית, ביחוד סבלו וניזוקו הילדים והתינוקות. מגיפות הטיפוס, מנינגיטוס, צהבה, אדמת וכר עשו שמות בעיירה חסרת האונים. הורים שיכלו את צאצאיהם היקרים, פעוטים נתייתמו כהוריהם. רבו האלמנים והאלמנות. לכל אשר פנית נחלת ביגון קודר, במכאובים ובלבות דוויים ורצוצים.

עם בוא הכלום, השליטה ממשלת פולין קצת סדר. ניהנו הלאוית ועצים לבניה. העיירה התחילה להבנות מחדש וללקק את פצעייה. בעיירה נוסד ביום ממשלתי בן ארבע כתות. החנים החלו לכאורה להתאושש, אבל במציאות החדשה וביתם החדשני והמפיר מצד המשטר של „כובשים“ לקהלות היהודיות, לא מצאו השרידים נוחם ועידוד. בלב התמינים החלה מברסמת השאיפה לעזוב. כל עוד נפשם בכפם, את הארץ החורגת הזאת, ולמצא מקלט ומחסה באיוושה ארץ דמוקרטית מעבר לים, המבטיחה זכות קיום אלמנטרי לכל יהודי. לפי האווירה ששררה אז, היה רוב תושבי העיירה מוכן לעלות, אפילו ברגל, לארץ ישראל, אבל חסר היה אומץ הלב והאמצעים הכספיים למימוש שאיפת ההגירה.

שהיזן למחות בידם התנכלו לו ועינווהו עינויים מרים. הם הקריבו נרות דולקים מתחת לזקנו ושרפוהו לאט וכדם קר. הם חבטו בכל אברי גופו והכווהו מכות רצח.

לאחר מכן באה המהפכה וימי הסובודה (חרות). היהודים שנשארזו לפליטה בישובים השונים, לאחר סערת הפרעות שהשתוללו בי אוקראינה, התחילו להתארגן להגנה עצמית. מחסור בגשק לא היה קיים. רובים, אקדחים, כדורים ורימונים התגוללו בראש כל חוצות. וזכרני, שלאכזי ע"ה, שהיה איש שקט וצנוע משבעו, היו ארבעה רובים. אחד מתוצרת גרי מניה. צרפתי, רוסי ואמריקאי. בכל שעת פנאי ביום או בערבים היה יוצא ומתאמן ביריה ליד סף ביתנו. גם הבולשביקים היו אצלנו, בדרכם המלאה נצחונות. שהביאתם עד לורשה וכן בעת נסיגתם ומנוסתם מפני הלגיון הפולני, של פילסודסקי. לבולשביקים קראו בכל שמות כגנאי: „יהפים“, „רעבים“ וכר אבל הם לא פגעו אצלנו לרעה באף אחד והכניסו אווירה של אחווה ורעות.

השלב האחרון בכל הגלגולים האלה הביא לעיירה הרס ואבדן. הפולנים, כהננסם, שלחו באש את כל העיירה. הם הלכו מבית לבית, שפכו בניזין על הקירות והגגות והדליקום באבזר קות. הם גם ירו למות שני בחורים שניסו לעבור את הרחוב. בהודמנות זו הם גם חמסו ובזזו מכל הבא ליד. בכל העיירה נשארו בתים ספורים בלבד.

המלחמה על כל תלאותיה ומוראותיה הביאה אתה כל מיני פורענויות. מלבד הרעב, המצוקה והפחד המתמיד מפני המוות שעמד תמיד לנגד העינים, נאלצו הנשארים בחיים להימלט מדי

אנשי דרושקובול

אברהם הירשפלד

לא מעט צרות נגרמו לקהילות ישראל מפאת הרבנים מטעם. היו אלה כוגרי סמינר הרבנים מטעם הצאר. פניהם של אלה היו להתבוללות והתנשאות. דוברים בבית רוסי, גם ברוחב. אמנם, היו יוצאים מן הכלל מעטים.

הרש פיכמן

מכיון שבין אזרחי העיררה הרשומים לא נמצא אף יהודי אחד, לפיכך ראוי היה לעמוד בראש האזרחים אפילו יהודי. ואכן, במשך כל שנות חיי בעיררה הוא שימש זקן העדה. סטרוסטה בלע"ה. הוא ניהל את עסקי העדה גם כלפי חוץ וגם כלפי פנים.

מיצג את העיררה כלפי השלטונות ודואג ל"בעיות המוניציפליות ושל הקהילה היהודית. התעניינותו בכל. אוספראבניק, פריסטאו, אור ריאדניק, קונטרולור, טקסא, בית מדרש, מרחץ, גדר בית הקברות, חברה קדישא. ידו בכל. מדבר באופן חופשי ומשכנע. מספר השגיאות שלו בשפה הרוסית מופלא במיעוטן. וכמה הופתעת, כשאני בגיל 13 זקוק לפספורט והנה ראיתי באיזה קושי יהודי זה חותם את שמו ברוסית. בכלונסאות ממש. במעמד זה ראיתי חתום גם באיתו אופן באותיות אשוריות. באותה מידה של כישר ביצוע. ואף-על-פי-כן ניהל בכשרון את עסקי העדה ומצא דרך לעמוד בפני אויב וצר, ועוני.

משפחתו התקיימה באופן צנוע למדי. רק במלחמת העולם השנייה עם האוקופציה האוס-טרו-גרמנית הוטב מצבו הכלכלי, כי ביתו שימש גם אכסניה. וגם מקום להלין הסוסים היה לו.

יהודה הרש קתיאל'ס (קופר)

לבאורה, יהודי בכל יתר יהודי העיררה. מתפלל בקלויז הטריסקאי, חסיד ואזוק מאוד. נגדיו ארוכים למעלה מן המקובל, אבל מעילו סדוק. שומר על פאות ראשו. והנה, יהודי צנוע זה הוא סופר העדה. כתב ידו — קליגרפיה מעודנת הן בכתב אשורי, הן ברוסית. והאותיות הרוסיות מקושטות עם סלסולים. מי שלא ראה את האותיות רבתי, לא ראה כתיב יפה מעולם. ולא רק בטיב הכתיב הוא שלט. את הנוסח ה' משרדי ידע על כוריו. ושגיאות בל תמצאנה. כשהגיעה האוקופציה האוסטרית, נסתם מקור פרנסתו. מה עשתה אשתה שרה בריינדל? היא

פייביש אוליניק ובניו

ביתו — פניו לבית המרחץ ושעריו לקראת הבאר של ביידיש המפורסמת בטיב מימיה. דרך השער נכנסים למיבנה עץ גדול ובו כל אביורי הטחינה, החימום ועצירת השמן, ובהמי שבו כניסה לדירה צנועה שהאור בה לא היה רב ביותר מחמת קרבת קירות הבתים הסמוך כים החוסמים הדירת אור השמש.

גם פני בני המשפחה כולם כהים עם בהרות שמש כהות. קראו להם "די ראבע" (המנומרים). אבל ממגע ראשון עם אנשים אלה, נעשה לך אור בעיניים. אפפה אותך ההרגשה שנק' לעת למקדש העמל והחריצות. החיפזון השכיח אצל אחינו בני ישראל — מהם והלאה. התנועות קציבות וריתמיות. אבל בהתמדה. המיד ידיהם מלאות עבודה. והגויים תמיד נמשכים אליהם עם הפשתן והקנבוס. בשעה שבבתי הבד הר' אחרים אין צפיפות — כאן מחכים בתור, ובעיר נות המתות הם עוסקים בכל מלאכה אחרת המחייבת תבונת כפים, כמו מסגרות, תיקון הבירות וכיו"ב.

ובצד תבונת הכפים — ההגינות והיושר. האמונה החמה. הענפה והצניעות. הם שקבעו דמותם המיוחדת בין חסידיו העיררה; בתוך מסגרת המשפחה קשה היה לקבוע מי ראשון ומי אחרון וההבדלים בין האב לבנים מטושי טשים היו...

לייבוש איטה פסיס (ליפשיץ)

גבוה, רזה, זקן גזון. מן המתקדמים. תנ"ך, לשון קדש, חומש עם רש"י, רוסית, במידה המניחה את הדעת. כל התנאים פרט לפריט קטן אחד: פרנסה. מנסה את מזלו כסונו מכונות תפירה זיגנר, לא הולך, מחסל. מבקש להגר, אך הוצאות הדרך לאמריקה אין, בדלית ברירה נוסע לאנגליה. כעבור שלש שנים חוזר כלעומת שנסע; איש מכובד, מקובל, מהימן. עוסק בצרכי ציבור וקהילה, ביום בהיר אחד כאיש ואוסרים אותו; ויוף כרישום החושבים. הוא בתור מהימן הקהילה חתום עליו. לא הועילו טענות ומענות. הקהילה מעמידה עורך דין חשוב — ללא הועיל — שנת מאסר ועבודת פרך בבית הסוהר הגדול בלוצק. והוא, עם תום מאסרו לא ידע במה חטא. הרב מטעם, איש מכובד, הביא צרור נירות וביקשו לחתום — חתם.

והיה עמל קשה לקיום משפחתו. היו לו בן ובנות. אבל תפארתו על אשתו יאכזי. לא רק שזו ניהלה את הבית בכבוד, אלא היא ובנותיה ידיתן מלאות עבודה תמיד. כי תופרות מעולות הן, ועל ידי כך איננו את תקציב המשפחה. יאכזי היוותה גם על פי מושגי זמננו. מועדון של גרי האיוור בלילות חורף הארוכים ובשבתות אחר הצהריים. היו קוראים שם בצוותא את קלמן שולמן, סיפוריו מלאי המתח. את שלום עליכם ועוד, אלא שלי. ל. פרץ ושלוש אש לא הגיעו. מה שצין את הבית — הגינות, עמל, יהודיות (ידידישקייט), בבעיות נצחיים-ישראל לא עסקו. בתים מסוג זה בישובים גדולים יותר שימשו קרקע נוהה לרעיונות הבוגד. המשפחה במידה והגרו — פניהם לארצות הברית.

איטה אלקי

אלמנה המהפנסת בדוחק. פרנסתה — חיוור בכפרים: קונה שם תרנגולות, ביצים, בדים גסים מתוצרת בית זכו ומוכרת לבעלי בתים בעיר. בכורה זו היתה סוחבת על גבה, אלא אם כן הודמן נדיב לב שנתן לה "טרמפ".

אם כי בעצמה התפרנסה בדוחק רב בעיירה, היוותה כחיבת לנזקקים. נותנת קצת משלה ותרבה משל בעלות הבית אתן עסקה במקח וממכר.

זכורני, ואני כבן ארבע-חמש, תלמיד דרדקי, והנה נכנס ל"חדר" חיל גבה-קומה, לבוש סרבל וכובע נטול מצחיה, והוא צולע — בנה.

אמרנו שהוא נפתח במלחמה ביפן, לימים שמעתי שכן זה בן יחיד היה — ולפיכך, פטור היה מן השירות הצבאי. כשהגיע לפרקו —

פתאים הוא קבל צו קריאה לצבא. הוא ניסה להתגונן — אבל כל נימוק לא הועיל. כי בפנסקי הילודים במשפחה זו היו רשומים שני בנים. הא כיצד?

במשפחה אחרת, אמידה כמובן, היו שני בנים ופרנס הקלה העתיק בן אחד מהמשפחה ההיא למשפחת איטה אלקי. והלגוטה הגיעה למשפחה המיוחסת...

כשרוסיה בבשה את ווהלין בסוף המאה ה-19 שמונה-עשרה, היא קיבלה מפולין גם את ירושת ועד ארבע הארצות ושמה "רב-מטעם". זה, לכל הפחות, חייב להיות שומר מצוות, אך רובם של אלה היו מגולתים, דוברי רוסית ולא תמיד משופעים באהבת ישראל.

החיל דנן לא החלים מפצעו והוא שבך חיים לכל חי.

הלכה והגבירה חיל בחנות. מצבם הכלכלי אף שופר.

לייבושקי חיים בער'ס

שמש בית הכנסת הגדול היה ומחמת העדר מנין בבית הכנסת הגדול כימות החול. היה מתפלל בבית המדרש האלסקי הסמוך. מתפקידו היה לשמור על נקיון בית הכנסת, לגבות הדנרים, להודיע על כניסת השבת לתושבים ע"י נקישת, ובשבת בבוקר היה קורא את היהודים לבית הכנסת, מעיר לסליחות, דואג להכנסת אורחים הנשארים לשבות בעיירה וכיו"ב. וכן כשמיני עצרת מסייר אחרי הצהריים עם הילדים ברחובות העיר והוא הולך ומכריז: צאן קדשים והילדים עונים אחריו מה. כשבעלי-בתים ונשים צוקניות מחלקים להם ממתקים.

כל זה היה תחביב עבורו. כי את פרנסתו מצא מצבעות. אמנם אף פעם לא ראיתיו צובע ממש בביתם, פרט לספסלים בודדים, אבל ראשו ורובו עסוק בצביעת בדים. הגויים היו מביאים אליו בדים לבנים והוא היה צובע אותם במין צבע כחול. הכגד היה נקרע והצבע נשאר חדש כאילו אחמול צבעו אותו. הבד היה צבוע בפסים לבן-כחול, או מין דוגמה בריבועים נוסה סקוטי. הגויים היו משתמשים בו למכנסי גבד רים ותצאיות. להקץ בגדים אלה לא היה הכרח. כי הם נוהגים היו "לעמוד" בכח עצמם.

שעות רבות היינו, ילדי הדרדקי, עומדים ומסתכלים במלאכת אשפרא זו. קנאתי בילדי לייבוש שזכו בביתם-ים למחזה כזה מרהיב, יום-יום.

אדוק היתה, אבל אמונה עמוקה זו לא הצליח לשחול בלב בניו. בגיל מוקדם נדרו לעבוד באודסה והיו חוזרים הביתה להגים מסופרים לפי האופנה, מגולחים, עם מכנסים צרים ומבתי קים, והרגישו את עצמם כמתקדמים הבזים לבעלי הרעות הקדומות המיושנות. לימים עקרו לאמריקה.

ווולויל הנגר

הוא עבד בקביעות אצל הפריץ מבראן, אחוזה שבה פעל גם אבי. משכורתו היתה שלשה רובל לשבוע. כלומר 12 רובל בחודש. פועל חקלאי הית מרוית 7-6 רובל לחודש ופקיד יהודי בינוני משכורתו באותה תקופה היתה 25-30 רובל בחודש. הופעתו החיצונית היתה סולידית ומכובדת

חסידי קוצק בקובל

זלמן פורר

קבוע. בלי "מכירות" פומביות, גם עליות לתור רה בשבתות ובחגים ללא "מכירות" רק בחלור קה "צודקת" בין כל החסידים בלי הבדלי מעמד.

ההבדל המעמדי הרי היה עצום! טלו למשל את ר' יצחק אהרן צוקרמן ז"ל. בעל טחנת הקמח הגדולה בעיר. גאות קובל היהודית, ושני חתני אברכי המשי שלו — ר' נחום ור' אנשיל — מי לא הכיר אותם בעיר, אמהות החברו בהם, ובכל זאת יכולת לראות לא פעם כיצד יצחק אהרן זה מנהל שיחה אינן טימית עם ר' משה שיע הגיבן, דלפון מכובד, מלמד דרדקי, או ר' ברייל שערבויס ז"ל ובניו, שניהלו עסקים מסועפים גם מחוץ לגבולות פולין, סוחרים סיוטנאים של דגים מלוחים ומיובשים מכל המינים, או האחים גראניץ.

האחד סיוטנאי יחיד במחוז לנפט ומלא, והשני סוחר סיוטנאי גדול לנעלים. יהודים עשירים כולם, אולם איזו פשטות מבורכת, צניעות וריעות! אחד מבניו של גראניץ היה שופט כדור-רגל מוסמך, בין-ארצי, אולם בשבת בא לבית הכנסת להתפלל, ור' מוטיל קרצ'ר ובניו סיוטנאי לקמח היה. נגיד לכל הדעות. כל בניו היו חברי בית-ד "שרופים", ואיזו חברות וידידות שררה ביניהם לבין "שרופי" "השומר הצעיר", כמו איצלה אטלס. דוד פרלמוטר ואני הקטן. בין כותלי בית הכנסת ר' זלמן פרינז הצעיר, הבעל-תפילה הקבוע בשטיבל או חתנו ר' משה טורצ'ין שלחם תמיד את מלחמת הקיום כ"לופט-סוחר". ור' זלמן אטלס הגביר סוחר גדול לנעלים, ור' דוד פרוסמן שמקום מושבו היה תמיד עלי-ד הבלמר (הבמה לקריאת התורה). היתה לו חנות מכולת זעירה בשוק העירוני, ובגידו חסידי קוצק הכריזו נשוחיהם לקנות רק אצל ר' דוד פרוסמן, במקום בתנויות מבורסות גדולות עם שורות מודרני וחדיש. ור' הרצל פריד מתווך-חלפן כספים שבקושי הרוויח את לחמו. או ר' משה גולדשמיד השען, כלום מישור העץ לחקן את שעונו אצל שער אחר? ור' ישראל קסטנבוים סוחר הבדים, ובני גלר מהפועל ממוחזי — ובכל זאת חסידי קוצק ועוד יהודים יקרים, פשוטי עם, אוהבי ציון כולם — וחסידי קוצק...

חסידים אלה לא נהגו לנסוע לרכם כפי שהיה מקובל אצל כל החסידים האחרים שנשעו לרב. בכל יומא דפגרא. הם הסתפקו במשלוח (הסוף מעבר לדף)

בית הכנסת הקוצקאי בקובל היה יוצא דופן מכל בתי הכנסת שבעיר, שכל בתי הכנסת והשטיבלאך היו בנויים נמוך ומעץ, ואילו ה' שטיבל הקוצקאי היה בנוי גבוה ומלבנים אדום-מות. הוא לא גדול היה בהיקפו אך יפה להפארת ובלי "עורת-נשים". גם חסידי קוצק עצמם בקובל היו יוצאי דופן מכלל חסידי קוצק בכל עיירות וזהליון ופולין. שם יצא להם לחסידי קוצק שבעיירות פולין כולה כקיצונים וקנאים לכל דבר: בלבושם, בפאיותיהם וזקניהם הארוך כים עם השטררימלך או כובעיהם הקטנים, השחורים והעגולים, בקסותיהם הארוכות וב-גרביהם הלבנים בשבתות. ידועה גם מלחמתם עד חרמה בציונות בכלל ובכל ארגון יהודי בפרט.

רק 40 קילומטר מקובל, בעיירה הקטנה ליובומיל, היה סבא שלי, ר' יענקל קאנדלשין ז"ל, מעמודי התווך של חסידי קוצק דשם ולא היה שונה במאום מכל חסידי קוצק בכל מקום אחר, אך מה שונים היו חסידי קוצק בקובל! בלי שטררימלך, בלי פאיות, אפילו בלי זקנים. יחידים בלבד היו שגידלו זקן קטן מטופח יפה, גם בלבושם שבכל ימות השבוע, היו, כאמור שונים. בלי קפוטות, לבוש קצר, רק בשבתות ובחגים היו שלבשו בגד ארוך, אבל לא להשוות עם הקפוטות של חסידי קוצק בעיירות האחרות. ו...שומו שמים: חסידי קוצק בקובל היו ציונים נלהבים. אמנם לא היו רשומים כחברים במפי לגות הציוניות אבל כולם חרמו בעין יפה למוסדות כמו קק"ל, קרן-היסוד וכו'.

בין חסידי קוצק בקובל היו בעלי-בתים אמידים (נגידים) אבל גם הרבה עניים מרורים שלחמו יום-יום מלחמת קיום. אולם אחוה וריעות שררו בין כולם בלי יוצא מן הכלל. הם היו כמו משפחה אחת, מסורים בלב ונפש איש לרעהו, ומעניין שגם הגוער בני חסידי קוצק, אף-על-פי שבחוק השתייכו לכל מיני מפלגות, מכית"ד ועד "השומר הצעיר", שלחמו ביניהם מלחמת שמאל וימין ומעמדות, והנה בבית הכנסת הקוצקאי חיו כמשפחה אחת "בלי פוליטיקה", בלי ויכוחים. ואב עם כבש. בחור-רי "השומר-הצעיר" עם בני הנגידים. עם בני העניים המרודים. עם אלה שמחוק לכותלי השטיבל כמעט שלא הכירו אחד את השני... גם מקרה שמחה אצל חסיד קוצקאי היה שמחת הכלל וכן חר"ש מקרה של אבל. לכל אחד מחסידי קוצק היה מקומו הקבוע. וגם כיבוד

המלמד הליבשובי

אליהו מנדל

(פרקי קובל)

אשתו, היתה אשה קטנה וצנומה, תמיד במט' פחת-ראש שבקושי הציצו מותכה העינים והאף. היא יושבה בקביעות כמטבת, שהיה חלק מהי-חדר, והיתה מורטת נוצות — נושאת בעול הפרנסה גם היא. חתול צהוב-מנומר ממין זכר רבץ תמיד בחיקה. שמרה עליו שכל נדודו לו על גובה. "באמת, ילדים, צער בעלי-חיים... יצור אלהים!" אלא כאנחנו דווקא היינו אור-בים לו ו...היפ, דרכנו! החתול היה מילל והיא היתה מזילה דמעה, אך מעולם לא קללה אותנו... ליטאית!

"קאנטשיק" היה למלמד — מקל עבה עם חמש רצועות עור, הוא היה חלוי מעל לחלון, לשם סגולה, כנראה, שכן מעולם לא השתמש בו. דווקא בגלל כך היבדונו מה, אפילו מנס-לייבניו, "השקק" הגדול ביותר שבינינו, אשר כבר עבר כמה "חדרים", נהג בדרך ארץ ואף דיבר עליו טובות באוזניו.

זוכרני כמה וכמה משיטות לימודו.

כאשר למדנו ב"ירקא" על החושן ואפוד, הוא העמיד על השולחן הדום, הושיב עליו ילד קטן, מיהר אל חדרון-המשכב שלהם והוציא מתוך השידה שעמדה שם — רהיטס היחיד — חבילה קטנה עטופה במטפחת פרחונית ובחרדת-קודש עמד והתיר את החבילה, הוציא מותכה כמין צעצוע עשוי תמונות קטנות וחוטמים. למנס-לייבניו "הבריון" היה הכבוד לעזור לרב, להתיר ולסדר את הצעצוע ולחלולו על צוואר הילד שישב על השולחן, נחברר שהיה זה החושן-ואפוד או תאורים-ותומים. מרחוק ראתי שתיים-עשרה אבנים ועליהן שנים-עשר השב-טים. אנחנו, הילדים, ראינו עין-בעין את אהרן הכהן בכל גדולתו ותפארתו וצפינו במחזה פעורי-פה וכמובן שנהנינו מאד, לילי הדורים אחרים קנאו כנו מאד על ההצגה הזאת...

"הצגה" אחרת אני זוכר כאשר למדנו פרשת תרומה, אז, כאשר הימים מתארכים והולכים, נפסקים הלימודים בערבים ולעת בין-השמשות אני חוזרים כבר הביתה.

ל"הצגה" זו נקרא "הצגת מגורות הנחשת". היא היתה נערכת ביום א' בשבוע, ביום הראי-שון לפרשת תרומה. היה זה גם היום הראשון בו חזרנו מוקדם הביתה, לפתע ראיתי כיצד מנס-לייבניו לוקח אצל הרבנית את ארבע

דרכי הראשונה כתלמיד היתה אל "החדר" של הליבשובי, או כפי שכינוהו "המלמד הליטאי".

היה זה יהודי נמוך ורחב-גס, עם זקן לבן וארוך, החדר שלו היה במורד רחוב בתי הכנסת, בין הבתים האחרונים שם, מול ה"הקדש". הלאה קצת זרם לו כנחת נחל קטן, שלושה של טוריה הנהר, סביבות הנחל שימשו בית כסא ציבורי לקטן וגדול, שכן בתי שימוש ממש לא היו מצויים בשכונה ההיא.

הכניסו אותי לחדר זה, כי הליבשובי היה ידוע בעיר כמלמד קפדן, מה שמצא כנראה חן בעיני הורים בעלי אמצעים יותר, בניגוד לכלל "לא הקפדן מלמד"...

היה יום סתיו, כאשר עוורו של המלמד, בחור צעיר עם קפוטת קרועה, פרץ הביתה עם "בוקר טוב" גשום, מוכן "לחטוף" אותי. אמי, כשדמעות-שמחה בעיניה על שזכתה ליום מאושר זה, עטפה אותי כהלכה ושלחה אותי עם העוור ללכת להיות בן-אדם...

"החדר" היה מין ביטחה נמוכה, כמעט מטה ליפול. ירדנו שתי מדרגות ונכנסנו ישר ל"בית היוצר". עמד שם שולחן ארוך וסביבו ספסלים, עליהם ישבו כ-25 ילדים. הרבי נבלע ביניהם וכמעט שלא נראה. למדו בניגון של "בראשית ברא". עם תלמידי הדרדקי המתחילים התעסק העתה.

למלמד הליבשובי היתה שיטת לימוד "חדרי-שה", ששום שיטה לא תשווה לה. הכי כינוהו "ליטאי"? ועוד ליטאי בראורין, "הרבנית"...

(חסידי קוצק, סוף)

מתנות ממון. היו מקרים, פעם בכמה שנים, שהרבי ביקר בשטיבל הקוצקאי, עורכים לו אז קבלת פנים חמה, אך צנועה, בלי רעש וכלי תופים ומחולות... הרבה נוצר מבני חסידי קוצק בקובל עלו ארצה לפני מלחמת העולם השנייה וניצלו, רובם ככולם מושרשים יפה בארץ אולם מדרו האבות לא נשאר בחיים אף אחד. כולם ניספו ע"י הצוררים הנאציים וה"אוקריינים. נפלו כעצי היער שעלה עליהם הכורט...

לבורא עולם — על הגבאי לרצף את הקבר בלוחות של הספסלים ומקרשי השולחן להקים ציון-מצבה על קברו. וכל כך למה? כאשר יעמוד בפני בית-דין-של-מעלה, יוכל לטעון לפני כסא הכבוד:

אני, המלמד מליבשוב, הינכתי ולימדתי ילדי ישראל על קרשי הספסלים והשולחן הזה, הגיתי אתם בתורה הקדושה יומם ולילה ונטעתי בהם חייו-עולם... אדרבא ואדרבא, שישלח אותי ריבון העולמים בעד זה, אם הוא רוצה דוקא בכך, לאישו של גיהנם...

מצבת קרשים פשוטה הנתוססה על קברו של יהודי עני ופשוט, אך רבו המבקרים קבר זה ממבקרי קברים אחרים, עם מצבות אבן הדרורות.

מנורות הנחושת הקטנות שלה. הוא רץ אתן החוצה והעמיד אותן על אם הדרך...

הרבי לקח מטאטא-זרדים ישן שהכין מבעוד יום, פירק אותו מהר וחילק את שבטיו לילדים. שבט-שבט לילד. כל זה נעשה בחופזה רבה. אחר כך הוא רץ החוצה בעקבות מנס-לייבניו כשכל הילדים אחריו ומנס-לייבניו מפקד עלינו: "ילדים, הלקו את המנורות שכל החורף סרבו ללכת לחדר-י" התחלנו להלקות את המנורות "אחת", "אחת ושתיים" — והשמתה היתה רבה... ועוד, "הצגות" כהנה וכהנה, אשר עודדונו המיד בלימודים.

פעם, ביום קיץ בהיר חלה הרבי ושכב על ערש-דווי, אשר ממנו לא קם עוד... הליבשובי הרגיש כי קצו קרוב והוא שלה לקרא את גבאי החברה קדישא והשביעו ב"תקיעת כף", שאם הוא, הרבי, יחזיר את נשמתו

אפרים הנפח

(פרקי ז'יטומיר)

בחבלים ולא נתן לו לעזוב את הבית. אלא שהבן הערים עליו והיה לומד בהסתתר ואף גבחן כאקסטרן, בגלל סירובו של האב שהבן ילמד "גויש", לא זכה זה להגיע לתעודת בגרות. הוא עסק בנתינת שעורים פרטיים ומכין תלמידיים לכניסה לגימנסיה. מזה היה מתפרנס. אפרים התנכר לו זמן רב ולא רצה לעזור לו גם לאחר נישואיו.

את הסיפור השני היו מספרים מפה לאוזן. מעשה בעוזר גרמני שעבד פעם אצלו בנפחיה, לא שרר ביניהם "שלוש-בית", ואפרים פיטר אותו מבלי לשלם לו את חובו. הפועל הגרמני עשה לו כישוף, שממנו סבל זמן-מה. בעת היעדרם של בני המשפחה מהבית, או כשהיו מתעוררים מהשינה, היו מוצאים אי-סדר מוחלט בבית. הרהיטים היו הפוכים, האוכל מפוזר, הסירים מתגוללים על הריצפה ואפילו הבצק שהכינו לאפית חלות לשבת, מתגולל במטבח. אפרים פנה לרבי וביקש מפיו עצה. הרבי יעץ לו למצוא את הפועל הגרמני ולפצותו. הוא

יוסף טבצ'ניק

ר' אפרים הנפח, יוצא דופן היה בשכונתנו. יהודי גברתן כעל זקן לבן. לאו דווקא מעורה ביותר בין הבריות היה. הנפחיה שלו עמדה בחזית חצרו שגבלה עם החצר שלנו. מול בית העלמין "הפראבוסלבי". חצרו היתה ארוכה ובה מספר בתים קטנים. שבאחד מהם הוא גר עם אשתו. היתה לו גם גינת-ירק לא קטנה ובתלי מגודרת.

ר' אפרים היה יהודי פשוט וירא שמים, שומר מצוות ועוזר לעניי השכונה. היה גם אוסף למענם כסף בין השכנים. הילוכו היה רשלני. ידיו היו תמיד שחורות מפיה ונדף ממנו ריח של הנפחיה.

הילכו עליו שני סיפורים, שאחד מהם היה גלוי והשני היה אפוף סודיות. הסיפור הראשון — על בנו יחידו, שלמד בילדותו תורה בשקידה ובהתמדה. בנעוריו, נתפס הבן להשכלה ולמד בכוחות עצמו. אקסטרן, בלע"ז. אפרים התנגד לכך בכל תוקף והיה מיסרו קשות. כבלו

באוקראינה. צבא פטלורה נסוג מוֹיטומיר והיבולשביקים נכנסים. וחזור הלילה. במרץ 1919. אחרי שלטון קצר של הבולשביקים בעיר. התחיל הצבא של פטלורה להתקרב לויטומיר בכביש זווהיל—זיטומיר. והנה ביום ששי בצהריים, נשמעו יריות תותחים תכופות מהכיוון ההוא. הצבא האדום החל בנסיגה. פחד מוות נפל על האוכלוסיה היהודית. יהודים נשאו רגליהם והלכו לברוח, עמוסי חבילות. לכיוונים שונים. היו שהסתתרו בדירותיהם של נוצרים מכרים. חלק עבר מפרברי העיר למרכז ורכים הסתתרו בעליות הגג.

גם אפרים הנפה סגר את הנפחיה ונכנס לביתו. זמן רב לא ניתן להשאיר בבית. הפרשים, שנסוגו האחרונים. עם רדת החשכה, חיפשו נפח כדי לפרוץ את הסוסים. השכנים הנוצרים, שהתהלכו לבטח ברחוב, היפנו אותם לביתו של אפרים. הוא ניסה להתנגד. מחמת קדושת השבת, אבל החיילים איימו עליו בנשק והוא הוכרח לפתוח את הנפחיה ולעבוד. הקורנס הכבד דפק ברעש גדול על ברזל מלוּבן כשהזיעה ניגרת מפניו הלהטות מחום.

בשקט הלילי הדהד קול הלמות הקורנס בכל השכונה והגביר את עצבנות המסתתרים בעליות הגג. העבודה בנפחיה נמשכה עד השעות הקטנות של תלילה, עד שאחרון הפרשים נסוג.

עייף ויגע, כשהוא מתייסר בגלל העבודה בשבת, לראשונה בחייו, נכנס אפרים הביתה, שבקרב הנפחיה. הוא מצא את אשתו הקשישה כשהיא מחכה לו בכליון עינים ומתפתת בבכי. אפשר שעוד הספיק לחטוף תנומה עד הבוקר ולהתפלל אחרי כן שחרית ביחידות.

בבקר, עם כניסת צבא פטלורה לעיר, כשהחל הטבח. היו אפרים ואשתו הקרבנות הראשונים, שכנה נוצרית, שגרה בחצרו של אפרים, סיפרה, שרוצחיהם היו נערים בגיל 15—16. נקמו בו על הגשת עזרה לבולשביקים...

שמע בקול הרבי ואחרי שהשלים עמו נפסק הכישוף והכל שב לקדמותו.

בדרך כלל. השתדלו השכנים לא לנגוע בנושא זה בנוכחותו של ר' אפרים ולא לשאול אותו על כך. ואם היה מי שהעז פעם לשאול אותו. היה ר' אפרים פונה עורף לשואל ומסתלק מהמקום.

פעם, שאלה אמי את אחותו של אפרים, שגרה גם היא בשכנותנו, אם נכונים הדברים שמספרים על אודות המקרה? בתחילה היא ניסתה להשתמט מתשובה, אבל אחר־כך אישרה את אמיתות הסיפור.

בעת מלחמת העולם הראשונה, בעברו את זיטומיר לכיוון החזית האוסטרית-רוסית, ניוקקה המכונית של דודו של הצאר, ניקולאי ניקולאייביץ, והיתה זקוקה לתיקון קל. זה קרה בדיוק ע"י הנפחיה של ר' אפרים. המכונית של ניקולאי ניקולאייביץ נעצרה ועמה כל הפמליה. מיד הגיע למקום הפוליצימיסטר עם קצינים בכירים של המשטרה וסיכבו את האורח רס-המעלה.

אפרים הנפה הוזמן לתקן את הפגם. אחרי עבודה של כמחצית השעה נגמר התיקון והאורח החשוב שילם לו ביד נדיבה, על אפרים לא עשה הכבוד שנפל בחלקו כל רושם, כאילו היה זה תיקון רגיל.

שנה רדפה שנה, ואפרים המשיך לעבוד בנפחיה, לפעמים ביחידות ולפעמים עם עוזר. הוא היה קם בקיץ ובחורף עם עלות השחר או כשעדיין חושך. אחרי תפילת שחרית, היה ממחר לעבודה ודפיקות הקורנס על גבי הסדן, היו נשמעות הרחק ומעירות את הישנים משנתם.

גם בהגיעו לגיל שבעים, היה עדיין בריא וחזק ולא חלה בו כל תמורה. כושר העבודה שלו לא נפגם כלל.

עד שבאו שנות הפורענות, אחרי מלחמת העולם הראשונה. הימים ימי שלטון פטלורה

האדם הצוחק

(פרקי בלזורקה)

היה מחונן בכמה וכמה כשרונות: מנגן עלי כנור ומלווה את עצמו בקול בריטון צרוד במקצת; מתרגם שירים, כלאחר יד מרוסית ליידיש ולהיפך; שר שירי־חסידיים בדביקות; כותב "פרושניות" לבתי־דין בכתב־יד קליגרפי. בימי ראשון ו"רייד" המה בית המרקחת מהר מון גויים. התקין תרופות שהיה בהן כדי שיעור. בבקבוקים של "מי־עמס"... הסביר כיצד לבלוע אבקת: "סיפאטי נא יאזיק אי זאפיווטו ואדאיו"... (לזרות על הלשון וללגום מים). שק־צים לחשו לו באוויר דברים שהשתיקה יפה להם, והוא לא הכוּיב אותם. נתן מה שנתן באמרו: "סיפאטי נא יאזיק וכו'" למרבה הפלא התרופות התעילו. ושמו יצא לשם ולתהילה בכל כפרי הסביבה. הביאו לו דורות מברכת הלול והגן, החרפת והכוסות, לרבות עצי־עסקה בחור־רץ. הרוקח יושב בחבוקי־ידים, עיניו ראות וכלות. לא אחת הביא את דיבתו רעה לפני המלכות. אז הופיעה בעיירה ועדה רפואית עם הפריסטב בראש לשם בדיקה. הוזרז האוריא־דניק ושלח לדוקמן: "כזאת וכזאת. גוספודין דוקמן, ודע את אשר לפניך"... כל חמירא וחמיעה דאכא ברשותו" הורד כהרף עין למחר תרה, נותרו דברים כשרים בלבד: אקוה־פורה, שמן־דגים, שמן־קיק, נטריום סלציליקום, אצ"י דום בוריקום. קלי יודטיקום וכדומה. מיני בושם: סבון טואלט, אבקת־שיניים עשויה גיר לבן תוצרת עצמית וכיוצא בהם; והקרקפתא, עם ארובות־חוריה, מצולבת שתי עצמות יב־שות, חושפת שיניים וכאלו מחיכות...

מאוחר בלילה בא האוריא־דניק. הקישו כוסית "לחיים" בתוספת שכר בעין יפה... אין לומר שדוקמן היה שש אלי־קרב עם הרוקח, את כל יהבו השליך על בנו שלמד רוקחות באודיסה, ואזי כשיביא את ההילמומה... אבל תוחלתו זו נכזבה. בנו זה יצא ל"תרבות רעה", נתפס לא ציגונות, עלה ארצה, החתיש בכפר ויתקין ועד היום יונק את פרנסתו מעטי־גי־פרה...

מתעלולי של דוקמן

אשה כי תקבל מכתב מבעלה שבאמריקה ואינה יודעת קרוא, אל מי תפנה? היה אומר — לדוקמן. הוא כותב לה גם את האודיסה.

יחיאל שמר

עיירתנו בילזורקה, השתבחה בטיפוסים גדי־רים, שמן הראוי להעלותם על הכתב בשל יחודם. באותו ר' נתמן ויצמן, יהודי בר אורין ובר־אבה, בעל־קורא וש"ץ ב"מים גוראים" והוא גם בן־חיל, בעל־זרוע. קרה וחמשה קצ־פים שעסקו בהצבת עמודי־טלגרף התאגדו לו בדרשם יי"ש (המונופול כבר היה סגור), וכלם יצאו מתחת ידי בשן ועין, פשוטו כמשמעו, והאוריא־דניק העלים עין (לא בכדי...); או כאותו סשה מינץ, ששם את נפשו בכפו והלך יחידי בליל עוצר, ליל בלהות, לקומנדנט של חיל פטלורה שחיילי־רוצחיו עמדו לערוך טבח ביהודי העיירה. הוא נתפס וכבר עמד להיירות. בקשתו האחרונה היתה להביאו לפני הקומנ־דנט, בקשתו ניתנה לו. הוא הצליח לשדל את הקומנדנט לקבל כופר־נפש. קונטרביוציה בסכום עצום. הדות לו ניצלו אנשי העיירה שהיו ספור־נים במרתפים ובעליות... או אברהם־ליב דוקמן, האדם הצוחק ומצחיק את הרבים...

דוקמן זה כבן ארבעים היה. קומתו ממוצעת. רחב־גם, עינים שחורות ויקדות, מביעות פיק־חות ועליצות. שער־ראש, גבותיו ושפמו שחור כזפת. פיו מלא שחוק ולשונו — רינה. הלצותיו ומעשייתו המאולתרות לקחו שבי את לב שומעיו. מאוחר בלילה, משעברת על יד בית, ממנו בקעו קול־צחוק, וידעת — דוקמן שם. פרנסתו באה לו מבית־מסחר למכר רפואות, עליו הכריז שלט באותיות מאירות־עינים: אפט־קרקי מאוין. מגאזין זה היה כבית מרקחת לכל דבר: האצטבאות היו גדושות צנצנות וצלוחיות עם כל מיני סממנים, הכתובות שהת־גוססו על גבן — על טהרת הלטינית; המאז־נים — מאוני בית מרקחת והמשקלות — דאקות ודרכמות. שוחק וכותש סממנים בעלי בתוך מכחשת העשויה להך — מעשה רוקח. בעת הכתישה מפזם: "ההק היטב, היטב הדק"... וכל כך למה? "מפני שהקול יפה לבשמים"... שימש גם כרופא לאיכרי הסביבה, אם כי מעולם לא למד רפואה וגם לדוקחות לא הוכשר. היאך ההיז בכל זאת להתקין תרופות לפי רצפ־טים של רופאים. בקיאות הידועה רק ליודעי ח"ו? היה אומר, שקד על ספר־רפואה מתוך לימוד־עצמי — אוטודידקט. גם יהודי העיירה לקחו ממנו תרופות שמחירים היו בהרבה למטה מאלה שהרוקח המוסמך דרש...

בשבתות ובחגים, היה בבית־הכנסת. רוב זמן התפילה עמד בפוליש מוקף קהל "חסידים" ומס' פר מעשיות. בשום פנים לא יכולת להבחין מה מן האמת יש בהן ומה הן הבדוּתא. הנה מעשיה:

"היה אור ליום ששי. בחצות הלילה מתדפ־קים על דלתי: "גוואלה, ר' דוקמן, הצילה!" היתה זו הפולנית של עזרא דוד־ביירשט. מה קרה? היא לא מספרת. רק בוכה ובוכה. הלכתי, ביתם מאחורי בית, כמה פסיעות. החדר מואר ב"קנדל". עזרא שוכב במיטה מתבוסס בדמו וגונת: "וי, וי". מתוך גמגום חצאי מלים הבנתי: הוא קמה מבעוד לילה, לשה בצק בשביל הלות לכבוד שבת ושמה את העיסה במטת בעלת, מתחת לכסת, למען תתפת. משהגיע הזמן להפריש חלה, נטלה את המאכלת, הרימה את הכסת, ברכה, "על נטילת חלה" וחתכה... מעשה שטן טעתה ובא לידה "שברו" של עזרא שגדלו כגודל הדלעת... הרבה עמלתי עד שצערתי את הדם. רחצתי בספירט וזריתי יחיפורם. שלש אלונטיות וארבע תחבושות כרכתי. לאו מלתא זוטרתא — דלעת..."

רעמי־צחוק בוקעים עד לתקרה הפוליש וגול־שים לחור בית־הכנסת. יוצא השמש הזקן וגוער בחם: "נו, א. מקום קדושה" ומעשיה גוררת מעשיה:

"לפני שבועיים היה הדבר ושוב בחצות הלילה דופקים בדלת. גויה מכפר שישקוביץ: "פני דוקמן ראטיטעו!" — ה"טשעלאוויק" גוסס". בחוץ סופה וסערה. לבשתי אדרת חמה, כרכתי על הראש בשליק. עליתי על המזחלת ונסענו. ועוד מרחוק שמעתי את צעקותיו של הברנש ה"גוסס". על המטה מוטל גוי גדול ועצום ומרעיש עולמות. מוקף שקצים־לך ה־עוזרים על ידו בצוות: "טאטוסי, טאטוסי!"

תקפו עליו כאב־בטן חזקים. עלה בדעתה של אשתו להרכיב לו כוסות־רוח שהן יפות לכל מדוה. באין לה כוסות־רוח, נטלה סיר של תבשילין והרכיבה לו. מאז גברו כאביו פי כמה ואין להסיר את הסיר... במקל שבידי ניפצתי את הסיר, ובמקומו כעין חצי כדור. אדום כסלק. עין בעין ראיתי את בני־מעיו... למולו היה זה סיר של חם ולא של ברזל־יציקה — מזל של גוי... ושוב רעמי־צחוק, ושוב יוצא השמש — "נו, א. מקום־קדוש".

אכן, היה זה האיש. שצחק והצחיק את הרבים. הוא היה הרוח התיח בעיירה. הכניס קורטוב שמחות בלבבות אנשים בחייהם האפורים.

באה אליו אשה ומכתב בידה. מה, "הוא" כותב פה. ר' דוקמן? דוקמן פותח את המעטפה. מעטפך בעיניו ואומר: "הוא שלח לך גט...". האשה החזירה, קרסה תחתיה ונפלה מתעלפת. בקושי השיב את רוחה ב"חלשות־טראפן".

או המעשה עם "הרשל די רביצנס". או "הרשל טרתי־להלה". מצחית כובעו נטתה תמיד לצד אונן השמאלית. הקפוסה פרימה. ברתה־לכו היו שני קצותיה מתעופפים ברוח, משל שתי כנפיים לה. חתול עמד על קרן גג ביתו, מסתכל למטה ומיילל: "מיה־הו" ... הבין הרשל מדעתו כי החתול רוצה לרדת ואינו יכול הביא סלם והשענו אל הגג... יש אומרים כי הוסמן לשחיטה, אלא שמאן לעסוק בכך משום, "עצר בעלי חיים". ואלה תולדות הרשל:

כשהגיע לפרקו, פרק, "כל מקדש", והוא יתום מאב ואם. חם עליו זקן אחד, קרוב משי פחה ונסע עמו לראות ולהראות לפני כלה. השידוך עלה יפה, כתבו חגאים וקבעו את זמן החתונה ל"שבת שירה". כבואם לחתונה, כבר היה הכל ערוך, מוכן ומוזמן. הקרואים, והרב בראשם, ישבו מסביב לשלחן, הכלה בהיגומה בתווך ושתיים ושובינות, אחת מכל צד. הכלי־זמר פצחו ב"ויוט" לכבוד החתן. וכאן קרה משהו מזור: הזקן שם עינו בכלה ומוכה תימהון משך בשרוול של הרשל: "הרשל החליפו לך את הכלה... דברנו ברחל וכאן לאה" ... הרשל התבונן בה מכל צד והמהם: "הם... וכי אתרגו הוא זה?" וקידש כדת וכדין.

אחרי כן נתנו בה סימנים: גוצה, קרחת, שתומת־עין. אף־שופר. פנים מטושטשים ו־מצוארה ולמטה — כאילו גוהצה...

מנהג היה בידי הרשל זה, לסור לביתו של דוקמן מדי יום ביומו, לפעמים פעמיים ביום. לשאול על השעה. "מה השעה ר' דוקמן?" שבת אחת נכנס כדרכו לשאול על השעה. הוציא דוקמן את השעון מכיסו נתנו בידיו של הרשל — "טול וראה". הרשל לחץ על הכפתור, המכסה נפתח ו... פרצה אש. היתה זו ציתית בצורת שעון כיס...

הרשל כאילו נכזה ברותחין, זרק את "השעון", שפשף שתי ידיו בקפוסה ונס כל עוד נפשו בו. מספרים, שדוקמן הצטער צער רב על שהכי שיל יהודי בדבר־עבירה.

כשם שדוקמן היה מעורב בין "בעלי־בתים" כך נהג גם עם פשוט־עם. למחוסרי אמצעים שבהם נתן אפילו תרופות ללא שכר. מקומו,

פרשת טרויאנוב בלי כחל ושרק

א. דליגץ'

רים. לאסונם לא יכלו אלה למצוא מחבוא ומחסה, כי הדלתות של בתי היהודים בטרויאנוב, נבנו, שחששו לחייהם הם — נסגרו בפניהם. מאות חיפשו אחריהם, ואכן נתפסו עשרה מהבחורים כמקומות שונים ונרצחו באכזריות ע"י ההמון המוסת.

הידיעה על מותם הגיעה לצידנוב, גופות החללים נאספו ונטמנו בקבר אחים בבית העלמין של טרויאנוב. אבל כבד ירד על הקהילה היהודית.

במשך זמן רב קיימו יהודי צידנוב חרם על אנשי טרויאנוב. כשהגיעו ליריד בצידנוב עג' לות עמוסות קדרות-חרס שבמסחרם עסקו רבים מיהודי טרויאנוב. התנפלו בני נעורים מצידנוב על העגלות ונפצו את הקדרות. היתה זאת פעולת עונשין נגד יהודי טרויאנוב שמנעו את עזרתם להצלת חברי ההגנה.

כעבור כמה שנים, כששהיתי פעם בחופשת הקיץ אצל סבי ר' פנחס דליגץ' ו"ל שעבר לגור בטרויאנוב, בקרתי בבית העלמין ומצאתי שם את קבר האחים של הרוגי צידנוב מגודר בגדר ברזל.

על המצבה היו חרותים שמות הנופלים ותצ' לומיהם של אחדים מהם. מעל לשמותיהם היתה חרות: „נפלו בתודש אייר תרס"ה (25—28 באפריל 1905), יום הזכרון ביום ב' באייר”.

יהיה בזה משום מלוי חובה לספר על הרוגי צידנוב בטרויאנוב, כפי שהדבר אמנם קרה, בלי פירושים מגמתיים.

היה זה בשנת 1905. אחרי כשלוש המהפכה דרוש היה לממשלה הצאר שער לעזאזל על מנת להטיל עליו את אשמת נסיון ההפיכה. וכמו חמיד מצאה אותו באוכלוסיה היהודית. בזימת הממשלה ובסיועה נערכו פוגרומים ברוב ישובי היהודים והדברים ידועים. בויטומיר, העיר המחוזית של איזור ווהלין, היתה האוירה טעונה חומר נפץ שעלול היה להתפוצץ כל רגע. ידעו יהודי ויטומיר כי נחשול הפרעות לא יפסח על עירם והתחילו, באמצעים הדלים שעמדו לרשותם, לארגן את ההגנה העצמית. צעירים יהודים, חברי הגנה העצמית בצידנוב לא יכלו להשאר אדישים למה שעלול היה להתרחש בויטומיר והחליטו לחוש לעזרת אחיהם.

12 בחורים (כאן הדעות חלוקות: י"א 15 וי"א 13) יצאו לדרך בעגלה רחומת לסוסים. בדרכם הם התעכבו בטרויאנוב, במרחק של עשרים וכמה וירסטאות מויטומיר. נסיעתם של שנים-עשר יהודים צעירים בעגלה אחת עוררה, כנראה, חשד בלבו של שוטר-קצא אחד, שהחל לחטט בעגלה ותחת מצע הקש גילה נשק. השמועה על גילוי נשק אצל יהודים התפשטה במהירות והאספסוף התחיל במצוד אחרי הבחור

יהודי אוליקה „מלווים" לצי הפולני

שמעון כ"ץ

במחצית השניה של אפריל 1939, הומינה מועצת העיר אוליקה באיכוח כל העדות, הור" מים המפלגתיים והאיגודיים, לשיבת-מועצה, בה נבחר ועד-פעולה, שמתפקידו היה לדאוג לכך שכל שכבות האוכלוסיה ישתתפו אמנם ברכישת תעודות המילוח למען תיווק הצי של חיל הים הפולני.

מטעם האוכלוסיה היהודית הוכנסו לוועד כ-20 פעילים מכל הארגונים והמוסדות ש- בעיירה.

בראש הוועד עמד מזכיר המועצה, פולני,

זמ"מה לפני הפלישה הנאצית לפולין, הרגי" שה הממשלה הפולנית בחשרת העננים המת- קרכת. מומחיה התעוררו כאילו מתרדמתם וניבאו את ההתקפה הגרמנית על פולין.

הממשלה הפולנית ראתה כנראה את עצמה חזקה ביבשה ובאוויר; הדאיג אותה „רק" מצב ציה העלוב והיא התליטה לתגברו לקראת הבאות: „צי חזק ישמרנו מכל התקפות אויב" — פורסם ברבים. סיסמה זו ואחרות פתחו את מבצע המלווה העממית בכל רחבי פולין ולמען הצי.

בטלפון אם פראנק הביא את מיכסחו. בעיר קמה מהומה. ואז החליטו חברי הועדה היהודים לקרא לאסיפה את התושבים היהודים ולחייב את כל אחד כמתן "הלואה" לצי.

עוד באותו ליל שבת, לאחר האסיפה הרבה, היה הבנק הצממי בביתו של דוד פינקלשטיין. פתוח כל הלילה ויהודים מסכנים החלו להביא את כספם. כמיכן, לא כולם מילאו את חובתם. היו כאלה שהתלוצצו וביקשו להסתפק בשה"י פה"י, ואז התכנסנו שוב, למחרת היום, בבית הכנסת הגדול, כדי להסביר את חומרת המצב. האנשים שוכנעו וכל ה"סרבנים" חזרו להביא את כספם. ימי ימים ושני לילות בכו אנשים ויכבו בבנק והיו אף שקיבלו התקפות-היסטריות, אולם גזירת הריסת הבתים בוטלה.

לאחר שהביצע "מלחמה" "הצליח מאד", ביחוד בקרב האינטליגנציה היהודית, זימן המזכיר — יו"ר הועדה את כל חברי הועדה. הוזמן צלם בכדי להצטלם כולנו יחדיו... כמובן, שגם גולה זו היינו נאלצים לבלוע.

אחרי כן קיבלנו גם מכתב-תודה מטעם מועצת העיריה בעד השתתפותנו היפה במלחמה למען הצי הפולני. כידוע, חולל הצי נסים ונפלאות במלחמה עם הצבא הגרמני ואף הציל את פולין ויהודיה המזכיר במיוחד: שלוש פעמים הביא פראנק סכומי כסף ובכל פעם שאל אותי המזכיר

אנטישמי מושבע. הוא החל מיד להתקין את החברים היהודים שבנועדה ודרש מהם סכומים מוגזמים. כאשר החלו ויכוחים, הוא הודיע מיד על מסע-עונשים כנגד אותם היהודים שיסרבו לשלם חוץ כמה ימים את הסכומים שהוטלו עליהם. הוא אף הודיע ברבמקום על סוג ה"סנקציות" שיאחז בהן: הריסת בתי הסרבנים עד היסוד.

ואכן, ביום ששי של השבוע ההוא הוא שלח מכביאש עם כל הכלים והמכשירים הדרושים, עם הפורע (שהיה אחרי-כן, בימי הנאצים, רב-הטבחים של כל יהודי טרוכמיברוד) "מיטקה" — וציווה עליהם להרוס בתים מסוימים ברחובות שונים שבעיר. שונאי ישראל אלה עשו עבודתם במרץ רב ובהתלהבות והרסו מיד בית יהודי ברחוב מושינסקי. משם הם הלכו לחצר הרבי וכן לכיתו של הרב ר' משה'לה, אלא שמיד קיבלו הוראה מהמזכירות לא לנגוע בכתים אלה. והם ניגשו להרוס את ביתו של ישראל פראנק. המזכיר קבע, שאם "האדון פראנק" יכול היה להרשות לעצמו נסיעה לארץ-ישראל וחזרה, בודאי יש לו הרבה כסף. כסף זה הרי הרוויח במדינת פולין ולפיכך הוא חייב לתת סכום גדול למען הצי הפולני. בפראנק זה התעלל המזכיר במיוחד: שלוש פעמים הביא פראנק סכומי כסף ובכל פעם שאל אותי המזכיר

רוצה לדובב את בעלה בשביל הילקוט

יש אנשים — ודווקא אנשים מן השורה — שהם בבחינת יקרי המציאות, אך טרם סופר עליהם. הנה למשל בעלי יעקב צירליוק מהושט. החלוצי הראשון משם לפני למעלה מירבע שנים. ממייבשי הביצות. מסוללי הכבישים הראשונים. מראשוני "ההבניה". יחד עם דוד ברגוריון בסגירה. עם לוי שקולניק (אשכול) ו"ל על הכבישים זכ"י וז"י — אלא שאנשים מסוגו ממלאים פיהם מים, וחבל! הייתי מדובבת אותו ברצון בשביל הילקוט. למשל, אם רק תודיע לי על הסכמתך לכתוב מציאת עזר הושתית אחת בעפולה, שהייתה האשה-הצבית הראשונה בארץ, יחד עם גברים! לאו מלתא זוטרות היא... אחיה לך אסירת-תודה. עורך יקר, אם תדריכני בצעדי הראשונים.

עפולה שושנה צ'רליוק

תשובת העורך: לצערנו אנו נאלצים לפרסם רק קטע זה ממכתבך. שיש בו ענין לכלל קוראי הילקוט. ממכתבך התרשמו שסוד הצמצום בכתיבה לא זר לך. מתקבלים. כמובן, גם כתבידי בעברית. ובכן, לכי בכתובך זה, ויהי ד' עמך.

מכתב לעורך

קראתי בענין רב, בעונג מעורב בכאב, את הילקוט מס. 32 מחודש יולי ש.ג. המהדורה ביידיש. נחמה היא, שעוד מצויים אנשי-לבב יקרים מהמקומות שלנו, היודעים להעלות זכרונות, המרטיטים את הנפש, אודה ולא אבוש שהדבר מעורר גם אותי להעלות קצת זכרונותי מעיר הולדתי האומללה, הנרקמים בי יומם ולילה, זה שנים. אך כלום מושכת בעט-סופר אנכי — ואני אינני אלא כותבת אי משיחה לפי חומי. כדבר איש אל רעהו.

אני כותבת יידיש, בהשפעת הילקוט ביידיש. אך כבר קשה לי להתבטא כרצוני בשפה זו, כי שפת-מחשבותי כיום הרי עברית. אולם הילקוט עורר בי געגועים גם לכתוב יידיש. שפעם, בבית אבא-אמא, שלטתי בה היטב, כי הייתי "שוחפת" להם בכל העתונים והשבועונים כי יידיש שנתקבלו הביתה.

"בלעתי", כאמור, את הילקוט כלה, כבכורה בטרם קיין, אך ביחוד אני מבקשת להביע הערכתני למאמרו של חיים דן, "מה עלינו לספר", ואכן, מצווה עלינו לספר! יש מאורעות

אלכסנדריה:

* יומן השואה

שלום גולני

תחילת נובמבר 1941. התבשרנו על האקציה הראשונה ברובנה הסמוכה. בתחילה לא האמנתי למשמע אומי, אבל הנה הגיעו לאלכסנדריה פליטים. עדי ראייה ושמיעה, אנשים שהיו בתוך ההמון הנסבה והצליחו לברוח, הנה מה הם מספרים:

הגרמנים הודיעו בסודעית ענק שעל כל היהודים ברובנה, מלבד כמה אלפים העובדים בעבודות חיוניות למען המאמץ המלחמתי ויש כידיהם תעודות עבודה מתאימות, להתיצב יום אחד בשעה שמונה בבוקר במקום ריכוז מסוים ולקחת אתם את רכושם והבגדים הטובים ביותר, ככל שרק יוכלו לשאת. כל היהודים יעברו למקום מגורים חדש מחוץ לעיר רובנה. מי שלא ייענה לצווי דינו מוות.

אלפי יהודים, גברים, נשים וטף עם מטלטליהם, נהרו למקום הריכוז, ממושמים היו להסליא. רבים הלכו עם עגלות יד קטנות עמוסות הבילות ומזוודות, אחרים דחפו עגלות עם ילדים קטנים ואמהות צעירות עם תינוקות בזרועותיהן. היהודים תושבי רובנה האמינו בתום לב כי המדובר הוא בהעברה למקום מגורים חדש ואולי למחנה עבודה.

את כל האלפים האלה הובילו ל"סנסק", המקום היה מוקף אלפי גרמנים ושוטרים ואוקריינים. כשהגיעו למקום המיועד התחילו פתאום שהגבעות הסמוכות לטרטר מכונות יריה לתוך ההמון. מכל הצדדים ירו והרגו כלי הכתנה, תינוקות, נשים וגברים רציפים. המכונות טרטרו מהבוקר עד הערב, עד שכל ההמון הזה נפלו מתים, או פצועים פצעי מות. כלילה סובבו הגרמנים והאוקריינים עם פנסים בידים לבדוק את "שדה הקרב" ואם אמנם כולם מתים, ואספו את הגויות לבדורות שהוכנו בקרבת מקום. רק מעט מאד אנשים הצליחו להעביר פני מתים, ובלילה זהלו מבין הגויות פצועים קל או שלא נפגעו כלל, והתחמקו וברחו. מעטים מאד היו, ואחרים הגיעו לאלכסנדריה, סיפורם נשמע כחלום בלחות, והאנשים עצמם כמסורפים, תושבי העיירה הונו בתדהמה ווועזו קשות. כמובן אין מלים לבטא את הרגשותי. כחיה בכלוב מיכה ומושפלת המתכה למוות הסדיסטי והאכזרי מידי המרצחים הגרמנים או האוקראינים שיבואו לבטח היום-מחר, התרדצתי בחדר מקיר אל קיר.

זאת היתה הרגשתם של כל היהודים בעיירה ובכל העיירות והערים הסמוכות.

16 בדצמבר. אוכלוסיית העיירה נתדלדלה. הרבה משפחות עזבו את העיירה ועברו לגור ברובנה, עם כניסת הגרמנים. באקציה ברובנה ניספו רובם ושוב לא נראה אותם לעולם. ביניהם משפחת רס. משפחת חור, אוקושקה, וגשול, מוניח פוקס. שילקרויס ואחרים. רבים אחרים וביתור הגברים נלקחו למכונות המשא המפורסמות לשימצה, והובלו כביכול לעבודות. יש ומשפחותיהם קיבלו אפילו דרישות שלום מהם שהנה ראו אותם מה ושמ. עובדים, מרגישים בסוב, בקיוב, בלבוב, ברובנה. כל זה הפיצו אוקריינים מסוימים בהשראת הגרמנים, לשם הרגעת הרוחות והרדמתם. הנה, לוקחים רק לעבודה ויהודים יעילים נשארים בחיים, מחסלים רק את הלא כשרים לעבודה. את "הפרזיטים".

לאמיתו של דבר חיסלו את החטופים בו ביום מחוץ לעיירה, או קצת הרחק יותר.

24 בדצמבר. אני עבדתי כעוזר לגנן בגן של הרון לובומירסקי לשעבר, שם היה גנן מוסמר, נוצרי, שעבד כבר שנים רבות ואזי הייתי עוזר לידו ומבצע את כל העבודות השחורות. בימים שהייתי שומע שהופיעו החוטפים למכונות (ה"כאפונים", קראנו להם) הייתי מסתתר על שפת הנהר פורין. בין השניים שהגישה לשמה היתה לי נוחה מתוך הגן. בין השניים שמעתי גם את היריות כשהיו מחסלים אותם מהעבר השני של הנהר בסביבות גשר ברול. ידעתי היטב מה ששר היריות.

5 בינואר 1942. נוסף לכל הצרות סובלים רוב יהודי העיירה חרפת רעב. המשמרה האוקריינית לא נתנה להביא שום מיצרכי מזון מהכפרים לעיירה. היו יהודים שהיו להם מכרים טובים בין הנוצרים או שניסו לנהל סחר חליפין: זהב, כסף ורהיטים שצוד שרדו, תמורת לחם, קמח, קטניות וכל מזון

אחר. השוטרים היו מכים קשות כל מי שנתפס. היו מחרימים הכל והיהודים חויבו לחיות רק על מנת להלם הוצמח שחילקו במנות לכל נפש, מי שעבר קיבל תוספת לחם.

הקומנדנט הגרמני הקשיש, ה-לאנדווירט, מסיל פעם בפעם הסלים חדשים על האוכלוסיה היהודית, מגיעים גם אנשי גסטפו מרובנה ודורשים כרגיל ששהו חדש: והם, תכשיטים, פרוות, או סתם כסף, אנשי היודנראט מתרוצצים ימים ולילות ומטככים עצות מה לעשות ואיך לעשות, והיודן לדבר אליהם, בכדי לדחות או לבטל באלכסנדריה את הגזרות הרעות ולמנוע מאנשי אלכסנדריה את הגורל המר שעלה בחלקם של עיירות אחרות.

לכל מלה היוצאת מפי הגרמנים האחראים במקום או מפי אלה הבאים מרובנה ניתנו סירוסים מפירושים שונים והכל כמובן בזכות יהודי אלכסנדריה, האשליה הגדולה, התקוות המקנות בלש אנשים שבכל זאת תבוא הגאולה, בכל זאת יצליחו איך שהוא להתחמק מהסוף המר: הנשים האמינו שעוד תראינה את בעליהן, את אחיהן, את בניהן, שהיהודי אלכסנדריה יסארו בחיים, היכן שאבו תקוות אלו?

25 בינואר 1942. ביקרתי היום אצל אחת הבנות מהחוג שלנו שלפני המלחמה באלכסנדריה, אני מבקר אצלה לעתים קרובות, אנו משוחחים בעיקר על הזמנים הסיבים שחלפי ואינם עוד, על הברים וחברות, לימודים, מסיבות... אין אנו משוחחים כמעט על ההווה, על המתרחש בעיירה כיום ועל המחר, על הצפוי לנו בעתיד המעורפל...

היום פגשתי אצלה גם את חנה ג, חברה טובה שלנו, בלדני יחד, בכתה אחת, בבית-הספר העממי, הפולני, יחד למדנו גם עברית, תנ"ך וגיאוגרפיה של מנהל ביה"ס "תרבות" באלכסנדריה. היא הייתה תמיד נערה תשושה וחולנית, חלתה לעתים קרובות אך יפה מאד ואינטליגנטית, היא ניהנה גם באינטליגנציה פנימית, שבאופי, הצטיינה בלימודיה, כזה הבריאח לגמרי ויפה, כפי שהייתה, התלאות כנראה, חיסנו אותה.

שוחחנו על הברים ששוב אינם בחיים, ועל המעשים שהצליחו לברוח מזוהה, לרוסיה, המאשרים? הזכרנו לימודים, אהבות קטנות וגדולות, על חיוורנים... ברגעים אלה יסכחנו לרגע את מצבנו ודאגותינו והסכנות האורבות לנו, השקענו עצמנו בעבר הקרוב, בעולם הנראה לנו עכשיו כמתוך חלום, עולם שכולו טוב.

3 במרץ 1942. בחזיתות מצבם של הגרמנים איתן, כך מספרים, מכונת המלחמה הגרמנית שוברת כל התנגדות והתקדמותם מזוהה, אשילו כפי של נפוליאון, הגה הם כבר מתרפקים על פרברי וסערי מוסקבה, עוד מספרים שהיטלר בכבודו ובעצמו הגיע למקום והשקיף על מוסקבה מעל גבעה סמוכה.

העיר לנינגרד, אומרות השמועות, נצורה ללא מזון וללא מים, מהכים כל יום לנפילתה, קרבות בורזינו, סמולנסק, הגרמנים הגיעו עד לזולנה, מאין יבוא עוזרו? לא נראה פתח-דקה באופק, לי על כל פנים לא היו תקוות רבות, לבתי חשבתי שאין בה ליסבת בעיירה ולחכות לבלתי נמנע, צריך לברוח, והצדקתי את צעדה של בזויה ברזוב כששפצני שהיא כרתה ליעדות עם איהו רוס, או אוקרייני, שביימלחמה אצל אלכסנדריה אצל אוקריינים, הלואי והסכימו הווי לברוח, הלואי וידעתי אני לבדי לאן לברוח.

7 באפריל 1942. היתה לי הזדמנות נדירה לבקר ברובנה, לא ביקרתי בה מאז גמר לימודי שם וראשית הכיבוש הגרמני.

קיבלתי דרישת שלום עליידי פליטים שנמלטו מרובנה והגיעו אלינו מחברי לספסל הלימודים ואשר התאכסנו בבתים בזמן הלימודים, משה ברנד שמו, הוא חי ומיעסק כחשפלאי אצל הגרמנים, נתעורר בי בולמוס לראותו ולשוחח אתו, ואולי אפגוש עוד הברים ללימודים.

הכניסה ליחודי סתם לרובנה איתה אסור להחלט והנה צורפתי אל משלחת של אנשי היודנראט מאלכסנדריה, שנסעו להיפגש עם קפדי משרד העבודה הגרמני בענין פועלים יהודים מאלכסנדריה העובדים ברובנה, בידי המשלחת הוסקדה גם מתנת יד בשביל הגרמנים אם תחנלה אפשרות כלשהי לשחרם.

הצלחתי איך-שהוא לחזור לנסו ולמצוא את מקום מגוריו של חברי ותוריו, ראיתי את חברי משה ברנד והוכיתי בתדהמה, רק לפני שנה אחת עוד היה בחור שמנמן, עגלגל, סמקפנים ועליו, תינון שובב אל מש מעולם מפניו, עינוי הבריון חמיר, סיו פסור במקצת היתה אהב חיים ובלווים, היה דודף אחרי בנות, מנגן בכינור וכתלמיד היה למטה מבינוני, כעת עמד לפני גבר בעל הבעת פנים רצינית, רזה וכחוש, עינים בתוך ארובות וסימני קרחת כראשו, לבושו היה מרושל ומהורהר, שלא כדרכו תמיד, לפני המלחמה הם גרו ברובנה בבית

סופר-מודני לפי מושגי הימים ההם ברובנה, עם כל הנוחיות, מטבח מודרני וזיהוּס הדור, מסתור, נברשות יקרות וכו', הם היו אנשים אמידים.

כעת הם התגוררו כולם בחדר אחד עלוב. כלי רהיטים, רק אבא ישנה במטת ברזל אחת. כל בני המשפחה ישנו על הרצפה. כולם כחושים ותשושים מחוסר תזונה ומרוב עייפות. האב, חיים ברנד, לא היה בכית, הוא היה בעבודה. סיפרו לי שהוא מאד הודקן בתקופה קצרה ארוכה זו. היה זה אדם בעל מין רב, פעלתני, זריז וחרוק. שתלטן בביתו ובעסקיו. הם אמרו לי שעת אינו מרבה בדברים ותמיד עייף, שוכב מיד בחזור מעבודתו, אפשר שלקת בדכאון נפשי. על יתר החברים מהכיתה לא ידע משה ברנד ולא כלום. לא פגש לא ראה ולא שמע. גם אין לו פנאי, כוח ורצון לכך. כולו מוזעזע מהאקציה שהיתה ברובנה בנובמבר 1941, לא מסוגל לחשוב על דברים אחרים. הוא מאמין שאף אחד מהם שוב אינו בין החיים. יצאתי משם מדוכא מאד, שרק לא אלקה בדכאון גם אני.

יוני 1942. התבשרנו על האקציה השניה והסופית ברובנה. הגרמנים הכריזו על העיר רובנה כ"יודנרייך", נקיה מיהודים. כמובן, שעד אותו תאריך היו מעשי רצח והרג ברובנה מעשים של יום יום. הרוב ביאלה התפרסם לשימצה כמקום ההוצאה לפועל של המוני יהודים בעד לא מיני עבירות כביכול, כמו רשלנות בעבודה, עבר קומונסטי, עבר קפיטליסטי, אינטליגנציה יהודית, עבירה על עוצר הלילה, יציאת החוצה ללא סלאי צהוב, לא השתחוו לגרמני ברחוב ולא הורידו את הכובע לפניה, לא ירדו מהמדרכה כשבא גרמני ממול, אנשי יודנרס שלא מילאו את המיסכות בהספקת אנשים לעבודה, או בכסף וזהב.

בעד עבירות כאלו ודומות נהרגו אלפי אנשים במשך התקופה שבין שתי האקציות ברובנה ורובם ברחוב ביאלה.

באקציה השניה העמיסו את שארית היהודים ברובנה, ברכבות משא דחוסות, גרוע מבהמות, והובילו אותם ליערות נטויות קוסטופול, שם היו בורות מוכנים, ושם נורו ונקברו. היו אנשים באלכסנדריה שראו את רכבות המוות לעבור בתחנה באלכסנדריה, ראו את אנשי הגסטפו הרבים ושוטרים אוקריינים העומדים על גגות ומדרגות הרכבות עם מכותות יריה בידיהם, ויורים הורגים כל קופץ מהרכבת. היו נסיונות קפיצה, אך כולם ניספו ואף אחד לא הצליח להתחמק.

וברכבות אלו נסעו גם הרבה אנשים מאלכסנדריה שהודמנו באותם הימים במקרה או שלא במקרה לרובנה.

היתה קבוצת נברים שעבדה בעבודות בנין ברובנה, כל בוקר היתה מגיעה מכונית-משא לקחת אותם ומחזירה אותם ערב. שוב לא חזרו יותר.

8 ביולי 1942. רובנה נהיתה "יודנרייך", מיד אחריה ערים ועיירות אחרות: לוצק, דובנה, קורץ, קליבן, שומסק, קרמנץ. רשימה אינסופית של קהילות, ערים, ועיירות יהודיות. פאר היהדות ההולנדי-סלובנית, התנועה הציונית, ממשיכי המסורת היהודית, עיירות שהתקיימו במשך הרבה דורות. בכל מקום נקטו הגרמנים שיטות דומות. הדבר הוברר מיהודים שהצליחו להמלט מסה ומשם. בתחילה היו מופיעות כמה מכוניות עם שבויים רוסיים עם אחים, מקושים וכלי עבודה אחרים במקומות שנבחרו מראש ומצויים עליהם לחפור בורות. אחר כך היו מופיעות כמה מכוניות משא מלאות סיד, היו מפרקים הסיד ליד הבורות, בגמד העבודה קיבלו אשבוים מנות אוכל כפולות והיו מחזירים אותם למחנותיהם. למחרת הוקפה הצעירה, או הגטו, שוטרים אוקריינים וגרמנים שהיו מרכינים את היהודים במקום אחד ומובילים אותם אל הבורות. ציוו עליהם להתחמסס, להכנס ולשכב בבור שורות שורות וגרמני אחד או שניים היו יורים ממכותת יריה וממיתים את כולם בדם קר, בשויון נפש, ביסודיות, עם הפסקות קצרות של מנוחה לגרמנים, לגימט בירה ואכילת כריכים. זה מצלצל כתחזוץ דמיון, כסיפור בלחות, ככריות שטן, אך זו האמת.

14 ביולי. יהודי אלכסנדריה חיכו לתורם. בינתיים עברו בכל מיני עבודות פרך, סיפקו לגרמנים את כל משאליהם, את כל הקונטרבוציות וההיטלים, אכלו קדחת צריות, וחיכו לסופם. היינו מזקים את בתי השימוש כמוסדות השלטון בעיירה, במשטרה, וגם בבתיהם של הפסקדים הבכירים ולא כל כך בכירים, בבתיהם של מפקד משטרה וסגנו, בביתו של פבלה סמניוק, קבוצה של אנשים עבדה בתיוקן גשר הברזל בפריקה והעמסה; בתיוקן כבישים וכדומה.

23 ביולי. היום הופיעו גרמנים אנשי גסטפו בדרישה לספק להם 100 איש לעבודה מחוץ לאלכסנדריה.

התחילה התרוצצות וגיוס אנשים, שוטרים אוקריינים הלכו בבתיים עם רשימות מוכנות וחישבו את האנשים, גם אותי באר לקחת. ריכזו אותנו באולם בית הספר. תרבות" לשעבר והיינו בטוחים שבבילילה יקחו אותנו וכבר לא נראה לעולם את אלכסנדריה ומשפחותיה. מה פירושה של עבודה כזו כבר ידענו מהבטיון המר. אבל אנשי היוזנראט פעלו במקרה זה במהירות וביעילות. כל הלילה נמשך המשא ומתן עם הקומנדנט הגרמני, עם המשטרה האוקריינית. עם יושב ראש המועצה המקומית. הצעד הראשון היה שנחננו לבני משפחותינו לבוא להתראות אתנו וכאמת אבא שלי בא וגם אחרים וטיפרו לנו שיש סיכויים סבירים לשחרורנו. השלב השני היה שהקומנדנט הסכים לקבל רק 50 איש במקום 100.

זיק של תקווה התגבש לליבותינו, אולי יעזור אלוהים ונצא איך שהוא שלמים.

24 ביולי. בבוקר שיחררו אותנו, נמכון שזה עלה בהרבה כסף ומתנות לכל אנשי השלטון הנוגעים בדבר.

25 ביולי. בעיירה היו כמה פליטים מרובנה ומעיירות אחרות. הם היו נאלצים להתחבא. בבחינת בל ייראו ובל יישמעו, אפילו שכנים ויהודים. שכן כל פליטת פה מקרית יכלה להביא למאסרם ולחיסולם. הגרמנים והאוקריינים הודיעו בפירוש שאסור שייצאו באלכסנדריה יהודים מרובנה ומעיירות אחרות, שהן כבר יודנריין. היו כמה משפחות שאצלן התחבאו אנשים כאלה במרתף, או בעליית הגג; יהודים שהצליחו איך שהוא להתחמק ולברוח לאחר שבשפחותיהם הומתו. הרצון לחיות היה חזק מאוד, עוד כמה זמן יחיו כך? האלהים יודע.

שלהי קיץ 1942. כחודש לפני ראש השנה הודיעו השלטונות כי על יהודי אלכסנדריה לעבור לגור בגטו. הם הכריזו על רחוב צינץ כגטו יהודי. כשלושים בתים רעועים ובסיום לפול הקצינו לכל יהודי העיירה, וכמה משפחות נוספות שהביאו מהכפרים הסמוכים לאלכסנדריה. הרחוב צינץ היה ידוע כשכונת עוני של העיירה, מאוכלסת בצפיפות ובתנאים סניטריים גרועים ביותר. אך לא זה היה עיקר דאגתנו בימים ההם. שניאלץ לגור בתנאים קשים ובצפיפות של שתיים שלוש משפחות לחדר, לסבול רעב בגטו סגור, שלא חיתנו אפשרות בניסה לגרורים, ויציאת היהודים — לא לזה דאגנו.

ידענו מנסיון עיירות וערים אחרות שהקמת הגטו פירושה ראשית הסוף. הגרמנים מרכיזים את היהודים במקום אחד על מנת שיהיה להם יותר קל בבוא היום לאסוף אותם ולהובילם לבורות ההריגה.

נמכון שרוב המשפחות לא יכלו להעביר את כל רכושם ובגדיהם וההיטתם לגטו הצפוף. השאירו הכל, או מסרו למכרים נוצרים ועברו רק עם חבילות מעטות של מצרכים חיוניים ביותר. הרבה לא היה מה להשאיר, כי במשך השנה של הכיבוש הנאצי שדדו וגולו את הרכוש היהודי, והוא נתלדל מיום ליום.

לאבא למשפחתו ניתנה הרשות לא לעבור לגטו ולהשאיר בביתו שליד בית המרקחת. הם היו זקוקים לאבא בעבודה למשמרות לילה בבית המרקחת. למעשה הטרידו אותו כל שעות היום והלילה. רשות דומה ניתנה גם למשפחת ליכט. יצחק ליכט עבד כריסא שיניים באלכסנדריה, המרפאה שלו הייתה בביתו של יואל קיסר על ידו. שם גם התגוררו כל בני המשפחה. אני עצמי הייתי עסוק רוב הזמן בגטו ככל מיני עבודות הקשורות עם העברת המשפחות ושיכונם החדש.

החגים הגיעו. ראש השנה עצוב ומרסא. בתי כנסת כבר לא היו; כזכור מיצצו הגרמנים את בית הכנסת הגדול מיד עם כניסתם. את בית הכנסת ה"לובומירסקי" הפכו האוקריינים למחלבה. עוד אחד שהיה אמנם ברחוב צינץ, בסביבות הגטו, היה הרוס. לקראת ראש השנה אורגנו כמה מנינים מחפילים בבתים בגטו. לעולם לא אשכח את התשליות, את הנוקעת קורעות הלב, את הבכי והקנינות של האלמנות, היתומים, של ההורים השכולים. של יהודים מדוכאים, ומשפלים, שאבדו צלט אלהים, ומי יודע מי להיחם ומי למוות? בעצם, שוב לא היו אשליות. כולנו למחות. בבור, אל עברי ס בור.

בערב יום הכפורים הופיעו שני אנשי גסטפו רוכבי אופנועים, הם סיירו בגטו, בלשו אותנו לאורכו ולרחבו, נכנסו למשרד היוזנראט ודרשו לגייס במשך 24 שעות כמות עצומה של סכומים וכלי בית אחרים, כלי משה, ציפות וציפיות וסדינים וכיסויי מטה לאין שיעור. התישבנו על רכבם ונסעו בכיוון "סביאטי". כעבור שעה חזרו והוסיפו לדרישותיהם עוד ועוד. הסתובבו בגטו כל היום, נכנסו לבתים והיפשו לבדם דברים בעלי ערך כלשהו. לפנות ערב הלכו למשטרה האוקריינית והסתגרו עם מפקד המשטרה.

כל הפרטים הללו ידענו כולנו מפני שהיה מי שעקב אחריהם. המציאות והידיעה הברורה על השואה המתקרבת אילצה אותנו להיות ערניים לכל תנועה ולכל מוצא פיהם של צוררינו.

כיוון שתנועתם של היהודים היתה מוגבלת בעיירה, נמצאו כמה אוקריינים שגם מתוך רחמים, וגם בעד תשלום מסוים, היו מביאים כל מיני ידיעות מהמתרחש בסביבה ובמסערה.

יום הכפורים. צום ותפילה. בכו וועקת, על חטא ועל חטאים. כנראה שגדול חטאנו משוא. לא פעם, אני שואל את עצמי: על מה ולמה? היאך להבין, שבמאה העשרים שורפים יהודים כמו בזמן האינקוויזיציה הספרדית, אלא שביתר אכזריות, וביתר שיטתיות וטכניקה, מה פשעי ומה הסאתי, נער בן שמונה-עשרה, ובמה גרוע אני מחברי האוקריינים והפולנים שיחיד למדנו בבית-ספר אחד והם מתהלכים חפשיים הנהים מהחיים, ואני נידון למוות, מושפל ומוכה. לפני ביצוע גזר הדין, נבצר ממני להבין ואינני מבין עד עצם היום הזה בו אני משכתב את יומני, איך זה יכול היה לקרות כדבר הזה. אמנם, אני נשאיתי בחיים אולם כל העיירה הלכה לעולמה ואילו עשיתי אין אלא אלכסנדריה של מעלה. ולמה ומדוע — אין מי שיסביר עד היום הזה.

לאחר יום הכפורים. בשעה 11 הייתי כרגיל בגטו. פתאום התפשטה ידיעת בזק בכל הגטו כי לפני רבע שעה עברו שתי מכוניות עם שבויים רוסיים עם אחי הפירה בידיהם. לפני השיירה נסע גרמני על אוסנוע ואחריה שני. הם נסעו בכיוון הדרך, "לסביאט", אנשי היודנראס התקשרו מיד עם האיש המתאים לשנס בעקבות המכוניות. כעבור שעה הוא חזר והודיע שהמכוניות נעצרו בסביבות פסי הרכבת לפני היער "סביאט". החיילים השבויים ירדו מהמכוניות והאחים בידיהם, והגרמנים הובילו אותם בכיוון היער.

אני לא חושב הרבה, רץ מהר הביתה. בבית מספר אבא שגם הוא ראה את המכוניות עוברות לידנו בכיוון, "סביאט", התייעצות קצרה. אנו מחליטים שזה כנראה הסוף וצריך להסתלק מהר ככל האפשר. כל אחד מאתנו, אבא, אמא, אני ואחותי הקטנה, בת האחת-עשרה, נסלנו צרור על הגב, שקי גב שהיו מוכנים כבר חדשים עם דברים חיוניים להחלפה וכריכים ליוס-יומיים, אבא גם חילק לכל אחד מנה: צונצנת עם אבקת רעל לשעת האסס, שלא ליפול בידי הצוררים, קצת כסף אבא חילק לכל אחד, ודרך ההצרות האחריות התחמקנו מהבית והגענו אל מאחורי המחסן של משפחת צ'ויקוב הנוצרית. משפחת צ'ויקוב היתה ידיעה ומהמכובדות באלכסנדריה בין הנוצרים. הוא היה מורה ותיק בבית-ספר העממי במקום, ואשתו היתה רופאה-מילדת. בת כומר אוקרייני. הם גרו ברחוב המוביל לבית הקברות הנוצרי, לא הרחק מאתנו. אבא היה בידידות עם המשפחה הזו ובעיקר הודות לקירבה המקצועית בשטח הרוקחות והרפואה.

אמא נכנסה לבית הרופאה וסיפרה לה על השתלשלות הענינים וביקשה ממנה שאם תשמע משהו מהנעשה בעיירה להודיע לנו, כי אנו נמצאים בחוץ ליד מחסנה.

כעבור מחצית השעה היא באה וסיפרה לנו שהגענו מוקף כנראה על ידי המשטרה המתוגברת, וגם כל מבראות העיירה כנראה חסומים. כי לפני 10 דקות הביאו אליה אשה יהודיה מאלכסנדריה, שניסתה לצאת את העיירה, ושטרים ירו בה ופצעה. הביאו אותה לחבוס את פצעים.

אמא החליטה לצאת לטקור את הדרך אם יש אפשרות להסתלק מהעיירה בכיוון מטילת הברזל. כעבור רבע שעה חזרה וסיפרה של הכביש ליד הגטו נבדק עזרנו אותה השוטרים וציוו עליה לחזור לגטו, שלחו אותה ללא ליווי והיא חזרה אלינו.

באותו רבע ממש הופיעה לידנו צביה ליכט, אחותו של רופא השניים יצחק ליכט. היא סיפרה לנו כי לפני דקות ספורות באו שוטרים ולקחו את כל המשפחה לגטו, רק היא ושייקה בידרמן דודה הצליחו להתחמק בלדת האחריות ולברוח. היא סיפרה לנו ששוטרים היו כנראה גם בביתנו וחיפשו אותנו.

כששמענו זאת לא חשבנו הרבה. העמסנו הצרות וכולנו יחד, וגם צביה אתנו, הלכנו דרך השדרות ושיבילים נסתרם, עברנו את פסי הרכבת, את "הכניסור" והגענו שוב לאותו יער אורנים בו היינו בימים הראשונים לכניסת הגרמנים. הפעם המצב היה חמור בהרבה, כי שוב אין דרך חזרה. עד כמה שהדבר נראה מורו, ועד כמה שלא היה מה להתקיא במצבנו, אני כשלעצמי הרגשתי הקלה מסוימת שהנה סוף אין אני נמצא בעיירה. בגיטו באורית הדיכוי, ההשפלה והתכנסים. אני בן תורין, אמנם, נרדף, אבל חופשי לעשות ככל העולה בלבי. כל עוד לא נתפסתי רשאי אני להלך בלי הטלוי תצוהוב, כלי להוריד כובע, אכן ראשית הכמה — אני עומד וקורע-זיורק את הטלאים הצהובים מהחזה ומהגב.

ביער אנו סוגשים קבוצה שלמה של יהודים. יותר נכון: יהודיות. נשים וילדים שברחו כל אחד בדרך-הוא.

ישבנו בין השוחים. כל התבורה יחדיו. לפנות ערב יצא אבא לסקור קצת את הסביבה. ואולי לגשת לאחד הבתים ולשמע על הנעשה בעיירה.

באחד השבילים פגש אבא באיש אחד שמראהו התיצוני ולביטוי לא לאכזרי הסביבה. אבא קצת נבהל אבל הזר פנה אליו ברוסית רהומה ושאל אותו אם הוא יהודי ואם הוא מאלכסנדריה. האיש היה לבוש מעיל קצר ומכנסיים צמצר גפן להם בפנים. ומפני לבד. כיבד פרוה, הכל דוגמת הסובייטים ואקדח, "פרבלום" גדול על ירכו. בלי הקדמות רבות הוא הצבי את עצמו כפרטיון סובייטי ושאל אם יש הרבה יהודים ביער, אבא הביא אותו אלינו וכשראה איננו ראיתי אכזבה קלה בפנים. הוא נעמד והתחיל להטיף לנו מוסר, למה היהודים יושבים בגישאית ומהכים למוות? למה לא ברתו לרוסיה? פחדו להשאיר רכושם? הנה הוא לבד השאיר רכוש ויבשפתה במוסקבה ונמצא כאן. לו היו איזה 200 גבריים, הוא היה מארגן אותם. אבל כיוון שיש כאן רק נשים וילדים אין באפשרותו לעשות כלום. הוא רק מיעץ להסתלק מהיער הנה כי גרמנים יבואו לרשם אותו ועוד לנשים פרטיונים שתורידו אותם כמטוס בסביבה. ואז ימצאו אותנו (כלום אין הוא היסב את הורפז?) ובכלל כאן יהיה קרב בינם לבין הגרמנים: מוטב שנלך דרך היערות, ורק בלילות ללכינות מינסק. שם ישנו יחידות פרטיונים עם משפחות ועם נשים וילדים והם יקבלו אותנו.

תכנית יפה אבל כמעט לא בת ביצוע. ראשית איננו מכירים את הדרך; שנית הכתובת של הפרטיונים לא מדויקת, "סביבה פינסק" זה מושג מופשט שיכול להיות שדה בגודלו לחצי הארץ שלנו. מי יערוב לנו שאכן נפגוש אותם? שלישית, כיצד ואיפה נשיג כסף?

הסברנו לו כל זאת ובקשנו שלפחות אחד מהם יהיה המדריך שלנו ויש להם גם נסיון מסוים בחיי מחתר, ונלך אחריהם. כמובן שהפרטיון דחה הצעה זו. לא הייתה לנו ברירה והחלטנו כמו הטובע הנאחז בקש ללכת לבדנו בדרך לכיוון פינסק. הלכנו בלילה דרך היער והגענו עד אור הבוקר לסביבות ברסטוביק. מקום הידוע במכרות האבן שלו. את היום בילינו בשיבת ביצר בין השיחים. אכלנו ממלאי הכריכים שכל אחד הביא עמו מהבית, עם רדת החשכה הצטברנו בדרבנו כל הלילה והגענו לשנות בוקר לסביבות הכפר גולובין, שהוא כבר קרוב לקוסטופי. שם ישבנו כל היום בין השיחים וכלינו את מלאי האוכל שלנו. החלטנו להתקרב לפנות ערב לכפר היבירות הספורים, היינו בסך הכל ארבעה, יחד עם שתי נשים. ננסה לבקש מהאכרים האיסטיונים בעיר כסף שהיה מצוי מעט ביניהם. מיצרכי מזון.

התקרבנו עם רדת החשיכה לכפר והרוב נשאר לשבת בשדה כשרחם כל החכמים. הששה שנבחרו החלו להתקרב לבחים. בדיוק היתה התנונה בכפר ורוב האוכלוסיה היתה בידיהם ברחוב אליו התקרבנו. כנראה שהבחינו בנו גם גיחשו מי אנחנו, כי שמענו צעקות, זעזי"ה הם התחילו לצקוף אותנו מכל הצדדים וראינו גם מקלות בידיהם.

הרגשנו שכונותיהם רעות, וכנראה הם גם הבחינו בירת הנשים היחידים שיבכו בשדה. והחלטנו להסתלק, הגענו בחזרה אל הנשים והילדים והזהרנו אותם שיש לברוח מיד לזינו יער. התחילה בריחה מבהלת, כל אחד עד כמה שכוחו במותו. כקושי הצלחנו להתחמק. כמובן, לא כולם ברחו לכיוון אחד, ועברו שעות מספר עד שהצאנו כולנו שוב באותו מקום הגייה שישבנו בו במשך היום. האוקריינים לא רדפו אחרינו לרח היער, כנראה בגלל החושך המוחלט פחדו להסתכן בלי לדעת מה הם כוונותינו האמיתיים.

אחרי התיעוצות קצרה אנו מחליטים שאין טעם להמשיך בדרךנו הבלתי ידיעה לנו והרתי הסכנות ללא מזון. החלטנו שנהזור לסביבות אלכסנדריה, סביבה מוכרת לפחות, ולכל אחד יש מכירים בין האכרים המקומיים. שאולי יעזרו אין שהוא. התחלנו ללכת בדרך הזרה.

למחרת הגענו לסביבות לובומירקה הישנה בקירבת הכפר האוקרייני לזרבה. חורשת אורנים צעירים וסמיכים מאוד, בקצהו של יער עבות וגדול, קבענו את מקום חנייתנו. התכונות התחילה להפריד. חלק אנשים עזבו והלכו לסביבה יותר מוכרת להם, חלק יצאו להפש מזון בין האכרים המוכרים בסביבה.

אני יהודי ואחותי נשארו במקום בלי לדעת לאן לפנות. היה לנו עוד קצת מזון. ישבנו ככה כ-48 שעות. ביום השלישי הופיע לידנו שומר היער עם רובה ביד אחד פולני מעורב. או אוקרייני, ושמו גויובובסקי. היה לו בית בורד בתוך היער לא הרחק ממקום חנייתנו. הוא הכיר את אבא. וסיפר לנו ששמו שמועות שכאן ביער נמצאים יהודים וכיון שהוא אחראי לחלקה זו, בא להזהיר שיתחלק מכאן. אין הוא רוצה צרות עם השלטונות הגרמנים. הוא גם סיפר לנו מה שהתרחש באלכסנדריה וכיצד חוסלו כל יהודי העיריה. איך שכיום בריחתנו הוקף הגטו כולו שטחים אוקריינים וגרמנים. הביאו תגבורות משטרה מכל הסביבה. הוא גם ידע לספר שחיפשו אותנו בביתנו ושהצלחנו לברוח. את האנשים כולם ריכזו משך הלילה בתוך במרכז העיריה בשטח השוק לשעבר והבינו שבו היתה שורת התנויות ושהגרמנים שרפוהו בנייתם. לאנשים והילדים הורו לשבת על האדמה משך

כל הלילה ולא לקום ולא לנע. לא נתנו להם לקחת שום דבר ושום אוכל או שתיה. בינתיים הלכו מבית לבית לא רק בגטו כי אם בעיירה כולה, וחיששו אנשים ואת מי שמצאו הביאו למקום הריכוז. לפנות בוקר החלה תהליכה, צעדת המוות. כל ההמוך, מוקף מאות שוטרים, הלך בדרכו האחרונה בכיוון היער "סביאט". והוא סיפר לנו את המקרה שהיה עם יויוף הסנדלר שהצליח להתחמק מהשוהר ולהסתגל לביתו של אנדרי הסנדלר הפועל שלו לשעבר שגר בדרך הזו. ליויוף היה בבגדיו חסור קצת כסף אז זהב הוא בא אל אנדרי ובסר לו את הכל, כיוון שהוא עצמו כבר לא צריך כלום. מסר, נפרד ורק אחרי התהלכות, למרות הפצרותיהם ובקשותיהם של משפחת אנדרי, הוא טען שמשפחתו הלכה והוא מוכרה להצטרף אליהם. והוא יודע לאן הולכים.

את כל האנשים הביאו לבורות מוכנים בתוך היער, ציוו עליהם להתפשט להכנס לבור קבוצות קבוצות, לשכב, צרור ידיות — והבא בתור, את מלאכת הירויות עשו הנרמנים בכבודם וכעצמם... רק מי שניסה לברוח חיסלו אותם השוטרים האוקריינים שעמדו מסביב ושמהו. את אנשי היודנראט השאירו בסוף. ציוו עליהם למיין את בגדי המומתים. הם עבדו יום שלם במיין ובסוף חיסלו גם אותם בלבושם. עוד טרם יסגרו את הבורות הביאו קבוצה שלכוד ליד זבורול. הפשיטו אותם, התעללו בנערות הצעירות והמיתות.

בצל הזוועה

חיים דן

(דפים מפנקס)

הן כאן חבריו לבית הספר, להסתדרות הנוער, שיחד למדו והתחנכו, וכאן גם ידידי אביו וחבריו למפלגה... אך לא ארכו הרגעים ושכנו נתנו עליו בקולם: אתה — אין מקומך בינינו, אתה צריך לעבור לשם, אתה יהודי!...

בעל כורחו עבר הנער לעבר אמו, והיה עד לכל הנוראות שעברו על העדה היהודית הגדולה מאז החלוקה הזאת...

הוא עצמו — בנס ניצל, ומאז המקרה ההוא התחיל בחיפושים ובנדודים, עבר גבולות, התגבר על סכנות ומכשולים ללא שיעור, לא נה ולא שקט עד שהגיע לכאן — והחלטתו נחושה: "לעבור למען עמי, במולדת היהודית..."

מעשה בתינוק שנשבה

כן ארבע התינוק — ומה גדולה האימה אשר נפלה בחלקו בימי חלדו המעטים!...

— "אני יודע הכול — טוען הילד — אך לא אניד..."

...באחד הלילות האחרונים שלפני הליקבידיצה בגיטו לודמיר, יצאה מתוך הגיטו אשה יהודיה, אם צעירה, בגניבה ובסכנת נפשות, עם תינוקה החד — ושמה פעמיה לטימטת הר נכרים. היא באה לבית ידידתה הנוצרית וביקשה ממנה רחמים — להציל את תינוקה, אותו בלבד, אך "ידידתה" השיבה פניה ריקם.

ידעה האם כי בגיטו אין כל תקוה להצלת הילד והחליטה לעשות מעשה: הניחה את הילד

נוחזר אל חיק הורתי

הוא — עודנו נער, ככן שבוע־עשרה כיום. שמו נכרי ולשונו נכרית; את שפת עמו אינו יודע.

מיצאו — מאודיסה, אחת הערים המפורסמות ב"תחום" לשעבר.

לבדו בא משם, ראשו.

כיצד הגיע הוא לכאן?

הוא — מילדי המהפכה, בה, באוירתה, בבית־ספרה, בתנועת הנוער שלה, קנה דעת ומידות וערכים. בשבילה מוכן היה להקדיש חייו.

והנה באה הפלישה הנאצית והגרמנים התקרבו גם לעיר מולדתו, עיר החוף הגדולה שבדרום רוסיה. העיר התגוננה בגבורה, ואבי הנער — פרופסור וחבר ותיק במפלגה — מראשי ההגנה, הוא נפל בקרב והוכתר באית הצטיינות כאחד מגיבורי המדינה. אך לא הועילה מלחמת הגבורה של מגיני העיר; המסע הגרמני היה אז בכל עוזו ותוקפו ועיר החוף נפלה גם היא לידיהם.

מיד פקדו הגרמנים על כל התושבים להתכנס ולהתחלק במקום לשני מחנות: נוצרים יהודי ויהודים לחדו.

הנער לא ידע מה טיבה של חלוקה זו. הוא ראה את אמו יוצאת מההמון לצד היהודים, אך הוא לא הלך אחריה. במקומו נשאר, עם הכלל.

מהיהודים ליער (השנים היורדים זכו ונשארו בחיים ובתוכנו הם יושבים).

לעומת זאת ראיתי בברנוביץ' כיצד אספו הגרמנים יום אחד בכיכר העיר 500 פולנים, כולם גברים צעירים, והוציאו אל מחוץ לעיר, "בכיוון בלתי ידוע..." והמובילים, איש מהם לא הרים ידו על הרוצחים, גם כאשר ראו את חבריהם מומתים לעיניהם...

וראיתי אף זאת: כפרים שלמים של פולנים ושל ביילורוסים על בחוריהם וזקניהם, נשים וטפם, הובלו לטבת, איש מהם לא התקומם על הרוצחים שהקפיסו. גם לאחר שהוצאו מתוכם קבוצות קבוצות לבירות המוכנים מחוץ לכפר — עוד לא האמינו הנותרים, שכן יתא גם בסופם...

ותן זאת לך לדעת: נגדנו היהודים בגיטו, הן עשו הגרמנים הכול כדי לעשות אותנו לאפר עוד בטרם שרפנו... הלא היהודים היו עוובים, מופקרים, במלתעותיהם של זאבים, גרמנים ולא גרמנים, אשר שתי עליהם מסביב כולם, כולם; סבלו יסורי מות מיד כולם וחיהם היו למרמס על ידי כולם עוד לפני בוא שעת הפורענות האחרונה... והללו איכרי פילין וביילורוסיה, הן בתוך עמם שיכנו וחיהם הרגילים לא נפגעו ביותר, עד שיצאו גור דינם, ובכל זאת הובלו ברגע האחרון כצאן טבחה, רצח המוני, מאורגן ומתוכנן בידי מדינה גדולה ואדירה — הופעה זו היתה למעלה מהשגתם של האנשים. עד ה' נשמה האחרונה לא יכלו להאמין, לא יכלו להניח, כי אמנם כך הוא...

אך הנה לפניך קוביה מאלפת מהתנתחותם של גרמנים במצב דומה.

אחת הפלוגות של פרטיזנים יהודים תפסה פעם קבוצה של 30 חיילים גרמניים, בחרו אחד מהם, נתנו בידו גרן ואמרו לו לערוף ראשיהם של 29 חבריו ובשכר זה ישאר בחיים. והגרמני הזה, במעמדו ובנוכחותם של אנשינו, רצח והחיו ראשיהם של כל חבריו לנשק ולגזע...

אך מאלף ביותר המקרה הבא: ראש הגסטאפו בסלונים היה מפורסם כשליט עריץ ואכזר ופחדו נפל על כל הסביבה, וידו היתה כמובן מגואלת בדם יהודים לאין ספור. אשתו, שהיתה במחיצתו, גם לה יצאו מוניטין כעוונות נאמנה לבדלה. באחד הימים נודע ל' מפקדת הפרטיזנים באזור, כי אשה זו נוהגת לנסוע מזמן לזמן לביקור אצל חברותיה, נשי המפקדים הגרמניים בעיר הסמוכה. הפרטיזנים שמזמזמים הפעולה הוכתרה בהצלחה: אשת ה'שאף' ובני לווייתה נפלו בידיהם...

למחרת הריצו הפרטיזנים איכר-שליח לסלון

בסימטא ושמה פיתקא על צאורו: "חוסו על התינוק! הציליהו!" נמצאה שם אשה כפרית שאספה את התינוק והעבירה אותו לביתה בכפר הסמוך.

כעבור כמה ימים חוסל הגיטו בל וממשפחת התינוק ניצל רק אחד, דודו, אחי אמו. הוא נמלט לבילה האחרון ליער, ומשם נדד לפרטיזנים. משבא הצבא הרוסי ושיחרר את ווהלין — חזר הדוד למקום ובא לבית האשה הנוצרית לבקש את הילד בחורה, אך לא הועילו כל הפצרותיו ואנקותיו; האשה סרבה להחזיר את הילד, היא הצילה אותו — ועתה הוא "שלה". אז פנה הבחור לכמה מבני-עמו היהודים בצבא האדום וביקש מהם לנסוע איתו לכפר, לביתה של אותה נוצריה, ולעזור לו בהשבת הילד.

באו החיילים עמו והחלה היאבקות בינו לבין האשה על הילד: הדוד אוחז בגופו ומושכו אליו והאשה הנכרית אווזת ומאימת להחניקו. "לא אשיבהו חי" — היא צרחת בקול.

והילד אף הוא צעק ובכה: "אל תקרעו אותי לשניים", והוא נמשך בכל כוחות לצד הדוד הזורק-רובו...

החיילים ירו יריות הפחדה באויר, אך ללא הועיל; האשה לא סילקה ידה מהילד. היא הרפתה ממנו רק לאחר שהחיילים כיוונו את רוביהם ישר אל ראשה...

הדוד הוציא את הילד וטלטל עצמו אתו דרך ארוכה עד שהגיע בשלום לאיטליה, בדרך ל' ארץ-ישראל...

— "אני יודע הכול" — טוען הילד החמוד, כשהוא טומן ראשו הפעוט בחיק הדוד, החובקו באהבה...

יציאת החיים...

"אתם שואלים כיצד נתנו היהודים להוליכם שולל, למה, האמינו' להודעות ששולחים אותם לעבודה ולמה נתנו לדלדל עצמם קימא-קימאע וכו' וכו'?" — אומר איש שיחי, ממפקדי הפרטיזנים היהודים — "ואני אומר לכם כי במצב המיוחד בו נמצאו היהודים עם בזמן ההוא עשו הם כל שביכולתם. האחרים, גם במסיבות קלות יותר, נפלו מהיהודים ולא הוכיחו את אשך הוכיחו הם.

בברנו נחטפו ע"י הגסטאפו באקציה הראשונה עשרות יהודים והוצאו אל מחוץ לעיר. שם פקדו עליהם להתפשט עירומים, והרוצחים ירו בהם שש-שש. תוך כדי "הפעולה" שלפו שני בחורים אקדוחים שהיו בחביים עמם ופתחו באש על רוצחיהם. שלשה מהגרמנים נהרגו במקום, ובתוך המהומה שקמה נמלטו כמה

בראי ספרותי

בקר סלה

אמיר גלבע

כל חברי יבואו מכתפי גאלה
ודמם השפוך נהר אל עורקיהם
ממעיות -
תחיה בלבכם סוערת
חותרת הבקעה
מקדשת תכריכים
גלויים לסוד החיים.

כל הבקרים שהתקפלו בחשכה
למענם. בבוא יום להאיר,
מניסים חרבותיהם בברכה
רועפת אור ושקט -
שננו ממניהם לעת יופע הרגע
בצעדי מלכות.

הקיר

הלן בורקו

(סיפור)

אותו בוקר התעוררתי משנתי מבוהלת. זיעה קר הכיסתה את פני. הייתי נבוכה, לבי הלם בי כשעון מעורר. איזה יום היום? — שאלתי את עצמי ולא ידעתי. הייתי עדיק שבויה בקורי חלומי המוזר. גדמה כי בכיתי בשנתי. משום מה צר היה לי על שחלומי נפסק באמצע. התישבותי על משכבי מתוך דחף בעלם, אך עד מהרה הטלתי את עצמי שוב על מצעי ועצמתי את עיני. רציתי לשקוע בתנופה נוספת. רציתי שוב לחלום. כמה טוב היה לי בחלומי. רציתי לבכות. להחזיר לי את חלומי, אך לשווא. את אשר חלף אין להחזיר. רגעים ארוכים עוד שכבתי במיטתי עד שלבסוף התאוששתי. התלבשתי ויצאתי את הבית. הרחוב היה סואן. אנשים אצורצו לעיסוקם היום-יומי, ואני — לאן אני הולכת? הרהורי כבדו ורגלי נשאוני על כנפי חלומי שלא מש עדיין מנגד עיני. אך צחוק ילדים שמהירו לבתי הספר השכיחו מלבי את חיוון הלילה. עכשיו לא היה איכפת לי לאן אני הולכת. מה זה משנה...

באחד החרובות פגשתי זקן גבה קומה ומקל בידו. בקומתו הגבוהה נראה היה כאילו

הוא רכון קדימה. בפסיעות קצובות. מקלו מקיש באספלט הכביש בצליל עמום ורגליו הנגררות שוחקות את שארית סוליות נעליו.

— ר' לייב! ר' לייב! — שמחתי לקראתו משהכרתי בו אחד מכני עירתי — הא, ר' לייב! הרבה זמן לא ראיתי אותך. מגיין ולאן, ר' לייב, כה מוקדם?

— טיול קצר — ענה ר' לייב יבשות — כרגיל מדי בוקר. ואת לאן, בתי?

— אני... אני... — עניתי כולי נרגשת מפגישתי הבלתי צפויה — אינני יודעת בעצמי לאן... אינני יודעת ר' לייב! אל קברי אבות אני הולכת, ר' לייב! אל קברי אבות...

התחיד ר' לייב בטוב לב, אך ברק עיניו כאילו הועם. אחר רגע אמר:

— אכן טוב אמרת, בתי. הן ראש חודש אלול היום. הימים הנוראים ממששים ובאים. ימי תשובה. וכך הרי אמרו אצלנו בעיירה: בימים אלה הדג במים רועד... אך נכחדה עיירתנו, נכחדו הקברים ורק הכאב נשאר בלב. הכאב והזכר על אלה שאינם עוד בחיים.

הא, ר' לייב, ר' לייב, כמה תערוג נפשי לשם! ומה לא הייתי נותנת לו יכולתי לנסוע, לראות שוב במו עיני את עיירתנו, ללכת בשבילים שם עמדה ערש ילדותי.

— אין דבר העומד בפני הרצון... — אמר ר' לייב אחרי שתיקה מעיקה — סעי בתי ויהא אלוהים עמך...

אמר, הושיט לי את ידו הגרומה והוסיף:

— תהא לנו שנה טובה, בתי, וגמר חתימה טובה... שלום לך, בתי...

יד גנעה בקצה אצבעות ידיו הכחושות והרוטטות. מבטו היה חם. כוויות עיניו התנוצצו דמעות כשתי פנינים. אחר הסב ממני את פניו והלך לדרכו. הקשת מקלו באספלט הרחוב וגרירת רגליו השוחקות את הסוליות הדהדו באוזני עוד עת ארוכה.

רגעים נשארתי עומדת תחת דוממת. דוק של דמעות כיסה את עיני. דמותו של ר' לייב ציירה לפני ימים עברו, זכרונות ממקום אחר.

ושוב אני נעה בין זרם אדם. רגלי מוליכות אותי אל סמטאות ללא מוצא, אל רחובות סואנים, עד שלפתע נאצתי את עצמי בתחת האוטובוסים שהמתה מאדם. ומבלי לשאול ליעד האוטובוס נדחקתי פנימה גם אני והתישבתי ליד החלון, כשדמותו של ר' לייב עדיין רודפת אותי.

האוטובוס עצר בתחנות, העלה והוריד אנשים, חלף על פני רחובות וכל זה כבתור חלום. דרך החלון הבחנתי בפועלים העומדים על פגומי בנינים, מעלים בלוקים, מטיחים ומצמיחים את הקירות אל על. מכוניות תולפות ביעף, ואני נישאת לאין סוף...

כמה זמן נסעתי כך? דקות? ואולי יממות? מבעד לחלון ניגלה לעיני מישטח רחב ידיים. האוטובוס נעצר ופלט את כל הנוסעים ורק אני ועוד שתי נשים באפור נשארו עמדי.

הם ישבו במורכבות בתוך עצמן באחת הפינות של האוטובוס. לראשיהן מטפחות דהויות ולעיניהן משקפי שמש כהים. הבחנתי כי בידי אחת מהן היה יד פרחים צהובים ובידי השנייה — סידור-תפילה. אחת מהן ניגשה לפתע אל הנהג ושאלה למקום פלוני שאותו לא קלטה את שם המקום.

— "שבי, גבירתי", אמר לה הנהג. "אגיד לך היכן לרדת".

ואז זו האוטובוס ושוב נסענו. ולא היה איכפת לי לאן. רציתי שלא יעצור. שיסע עד אין קץ, ובלבד שיסע. רציתי לברוח מעצמי. לנסוע רחוק... אך פתאום שמעתי את קולו של הנהג. העוצר את האוטובוס באחת ומכריז בפשטות:

... וזהליון... גבירתי, כאן עליך לרדת...

שתי הנשים נחפזו לרדת. רציתי לשאול אותן משהו, אבל הן כבר היו בחוץ, ואני — אחריהן. אף נעלמו? — לנגד עיני צץ בנין רב-מידות. כבמטה קסמים נמשכתי אל תוכו.

נדמה לי כי שתי הנשים חמקו לשם, כאן יש שער ושביל מתפתל. אני מגיעה לקיר-שיש גבוה, ועל הקיר שלטי נחושת למכביר. ומעל השלטים פורחות אותיות אש... שמות יקרים, מוכרים, קרובים ללב: רובנה... קובל... סארגי... דומברוביצה... רובנו... לודמיר... סטפאן...

ו... ו... רציתי ליפול על פני ולהתפלל. רציתי לזעוק, לצעוק, אך... לבי התאבן. וכעין רחש-לחש חמק בין שפתי: אלהים! מה עיני רואות! האומנם? כל כך הרבה עיירות יקרות!

כל כך הרבה קהילות קרובות לנפשי נשארו חרוטות על קיר? ... אך ורק על קיר?!

אה! היכן אתן עיירות יקרות? היכן אתם יהודים יקרים של העיירות היקרות האלה?!

כבשתי את פני בקיר ובכיתי חרש. והנה הקיר נפתח ואני מתהלכת ברחובות עירי
ואני עדיין ילדה קטנה. קטנה. יום סתיו עומד בחוץ. עצים עומדים בשלכת. רוח קרירה
נושבת. חודש אלול של שנות... נעורי. הרוח הקרירה מפזרת את צמותי והוהבות. תרמילי-
ספרי על שכמי ואני ממחרת לבית הספר "תרכות". נזכרת את פסי הרכבת החוצים את
העיר מפליסקיני, שם נמצא בית אבי. הנה תחנת הרכבת. רכבות נוסעים. אנשים עומדים
על המזח המרוצץ ומצפים לאורחים. צפירה ועוד צפירה. הרכבת נעצרת. אנשים יורדים.
ברובם יהודים. חיבוקים ונשיקות. אך עלי לא לאחר לבית הספר. ואני פונה העירה. לא
לחלום!...

והנה הגן העירוני. פה הייתי פוחדת לעבור בלילות. אני פונה ימינה. הנה רחוב צנטרלנה.
"רונדוקים" אחדים כבר פתוחים. בתוך הילוכי אני נכנסת לאחד הרונדוקים. קונה "מורוזינה"
ומרמולדקה בעטיפת גיר. עלי ציור של דובדבן.

והנה רחוב, טו'צ'גו מאיה, רחוב הירידים. יהודים אצים לבית הכנסת. טליתותיהם תחת
בית שחים. ממהרים לתפילת שחרית. יום יריד היום ויש למהר. לחפש קצת פרנסה. ואני
ממהרת לבית הספר. עליצות לא מובנת אופפת אותי. פתאים אני נזכרת שחוך חיפזון
שכחתי לקחת עמי אוכל. הא. אין דבר. אכנס לדודה סטוליאיר. מוכרת היא "פיתות" על בצל
ו"חלהלעך" שמחמת החום כאפיתן השחימה התפקעו. ומעוררות כבר במראן את התיאבון.
רק עשרים גרושים! אין לך כסף, ילדה? אין דבר, תשלמי בפעם אחרת. קחי, קחי,
שיהיה לך לכריאות. תודה, דודה, תודה... מחר אעבור כאן שוב ואשלם...

אני נוגסת ב"חלהלעך" המתוקה וממשיכה לרוץ לבית הספר. השוק כבר מלא עגלות
אכרים שהביאו העירה מהכפרים הסמוכים את מרכולתם למכירה ליהודים. תבואות שונות.
גרגריינער ופטריות מיובשות. אוזנים ועופות. קירקור עופות. געיית הכבשים. הפרות
והטוסים ממלאים את החלל. יהודים שטרם הספיקו לסעוד פת לחם של שחרית כבר
מסתובבים בין העגלות. בודקים את הסחורות. עומדים על המקח עם האכרים; קונים.
מזכרים או מחליפים סחורות. נשים יהודיות עומדות על יד העגלות וקונות תרנגולות
ותרנגולים. נושפות בין הנוצות. בודקות אם העופות מפוטמו דיים — הרי חודש אלול
היום ויש להצטייד בכפרות ליום הכיפורים.

שמח בשוק. המולה ורעש המתמוגגים לסימפניה של "יריד בעיירה"...

הנה אכרים אחדים כבר הספיקו למכור את סחורותיהם והם נושאים בקבוקי י"ש.
נשותיהם במטפחות פרחוניות הולכות אחריהם ובידיהן מליחים, מלח וגפרורים. אחדים
מתאכרים כבר שיכורים. הולכים בהרחבה ובידיהם שוטים ארוכים. לבושים הם ב"סירגות"
אפורות כשאבנטים אדומים-דהויים למותניהם. מכנסיהם רחבים, כתונתיהם רקומות צלמים-
צלמים, פניהם אדומות והבלוריות תלויות להם בין עיניהם. מסתירים כוונות מזרות...

וקצת הלאה מכאן עומד לו ה"אדרומניק" על ארגז הפוך או שרפרף, ומכריו על מרכולתו.
כיסוי מכנסי הגולף, הנחונים במגפיים נוצצים, מלאים כסף. הוא מוכר חמשה "חפצים יקרי
ערך" רק בעד ולוטה אחת. רק ולוטה אחת! ורק היום! רק היום! ואם לא די בכך הנה
עוד חפץ "קר המציאות": מסר ממין משובח... ועוד מראה! ועוד מציאת! טבעת נוצצת!
הכל זהב! זהב טהור! ורק בעד ולוטי אחת! ורק היום! איפה אתם אנשים יקרים? גברים
ונשים חמודים? קנו! קנו! רק היום! היום חיינם — מחר בעד כסף! מציאה לגנבים!...

עד מהרה מסתופפים סביב ה"אדרומניק" נשים, גברים וטף, וכולם פליאה מהכרזותיו
המבטיחות, הצעותיו הקוסמות כי הכל בחצי חנינם. עודו צועק ומכריו ומישהו מהקהל מוציא
ולוטי אחת וקונה את ה"מציאה", ולאחר הראשון מתעודדים השאר, ובידיו הורזות של
ה"אדרומניק" עולות "מציאה" אחרי "מציאה", וזה הכל תוך כדי קריאות מחישי אוזניים:
רק היום! רק היום! רק ולוטי אחת! רק היום — מחר בלי כסף! חנינם... באמת חנינם...
זא-דארום!...

אף אני עומדת שם כמה רגעים. סקרנותי גוברת ולרגע אני שוכחת את בית הספר. אוי,
השעור הראשון! — אני נזכרת לפתע. עוקרת את רגלי משם ונזדחקת הלאה בין העגלות
והאנשים.

אני רצה הלאה. הנה ה"הורטובניה" של בירג. יהודי נמוך קומה, בעל כרס עבה. עומד
כבר בפתח ה"מאגזין" שלו כשה"קאמילוקה" והשעון ה"ציבולניצה" בכיסיו מוסיפים לו הבעה

של תקיפות. לא הרחק ממנו, כמעט בשכנות, נמצאת חנותו של ר' פסח. הוא עומד ופוחח את התריס המוגף כשציציות של הטלית-קטן שלו מבצבצות לו מתחת מעילו.

והנה "מלאי" הנפט של ר' לייזער. אכרים עומדים ליד חנותו של ר' נחום ושוחים "הזרילקה". הנה בניינו של נגל ובו הקהילה היהודית של העיר. והנה בתי הכנסת ע"ש "קופיצקה", "ברזנה", "סטולין" ועוד, ועוד. אני שומעת קול-תפילה עולה ובוקע מבתי כנסת אלה. אני רואה את פני המתפללים וקול תפילתם נספג לתוך נשמתם... הנה בית הרב שמכר שמרים לאמהות יהודיות...

אני מאיטה את הילוכי. הנה... הנה "משיח המשוגע". כן, גם הוא בא ליריד. לבושו בלים ומגבעת וחור באמצע חבושה לראשו המדובלל. הא, משיח! נגן משהו! נגן, נגן, אחה כל כך מנגן יפה!...

ומשיח אינו מהסס. מאחד התרמילים התלויים לו מכל הצדדים, מוציא הוא אחד מחליליו ומתחיל לנגן ניגונים השובים את הלב. הרבה ניגונים יפים יודע משיח זה. ניגונים עממיים וניגונים מודרניים. נגן "כל נדרר", משיח. נגן! נגן! — ומשיח מנגן ומנגן. ואחרי כל ניגון הוא שואל: יפה, מה?... ועיניו האפורות צוחקות בהמימות מעוררת רחמים. וכשמשיח המשוגע מתחיל בניגון אין צורך להאיץ ולבקש אותו יותר. הוא עובר משיר לשיר, והנה מוביל הוא חתן וכלה לחופה... והנה מנגן "א פריילעכס" המחיה נפשות...

אני שוכחת עולם ומלואו ועומדת מוקסמת מנגינתו של משיח המשוגע, אך פתאום אחד הנערים זורק משהו לעברו של משיח. סתם כך, תוך שובבות או הלצה. ומשיח מפסיק מיד את נגינתו. מתרגז ומתחיל לרדוף אחריו. אנחנו בורחים. משיח ניגש לעגלה, חוטף משק פירות תפוח ומתחיל לנגוס בו. בעל העגלה רודף אחריו וזה זורק את התפוח ובורח. האיכר מרפה ממנו ומשיח נעמד ופורץ בצחוק רועם. צוחק על עצמו, על האיכר, ואולי על כל העולם המטורף...

...ואני ממשיכה ללכת. אוזני קולטות לפתע קול ככי נשים. רגלי ניצבות בפתח בית הקברות. אני מתקרבת אל הגדר. עיני נתקלות בקבצנים שהקדימו לבוא לכאן. הם עומדים וידיהם מושטות לנדבה. תני נדבה, ילדה! תני ואבקש רחמים לנשמתם של יקיריך... ידי מושיטה להם את פרוטתי האחרונה שבכיס. והנה עוד יד מושטת לנדבה... ועוד יד... ועוד יד... אלוהים! כמה קבצנים לראות בעולמך מבני האמה בחרתנו! מעמך המובחר. על מנת שיבואו לבית הקברות לבכות את המתים והחיים גם יחד! אלוהים! ... אלוהים! ...

...אני בפנים של "בית החיים". תועה בשכילי המצבות השחוחות. מחפשת את קברו של אבי, זכרונו לברכה. הוא מת בהיותי ילדה קטנה. צדיק היה אבי, כי יד הרוצחים לא היתה בו. אני משטחחת על קברו. עיני יבשות מבכי... ידי מלטפת את האבן הקרה ואני יודעת כי לא הרחק מכאן נמצא קברות אחים, קברות הקדושים. אני שומעת "אל מלא רהמים", אך לא השמש אינני רואה. אני קרובה לאפיסת כוחות. שפתי ממלולות תפילה חרישית, תפילה ללא מלים, לבורא עולם. שיתן לי כוח לשאת את הסבל הזה, ואני הרי רק ילדה קטנה... ילדה תמימה, שחיק ספרים על שכמה... שואפת לעולם יפה... עולם שאין המוות שולט שם...

...שתי הנשים מן האוטובוס עמדו לא הרחק ממני... שלושתנו עמדנו שם ובכינו. האחת עדיין החזיקה את זר הפרחים הצהובים. עיניה של השניה היו נעוצות בסידור התפילות הפתוח לפניה. הינומה כיסתה את פניה. שפתותיהן מלמלו מלים מקוטעות. אוזני קלטו רק מלה אחת שחזרה על עצמה: אמא! ... אמא! ... אמא! ...

...אינני זוכרת כמה זמן עמדנו שם באבלנו. כשהתאוששתי, ראיתי את עצמי עומדת קפואה תחת ליד הקיר, עליו חרוטות באותיות נחושת שמות עיריותינו הבלתי נשכחות. ובמקום ריחפה ספק-תפילה, ספק-זעקה: בואו אנשי ווהלין — אם הגעגועים יתגברו עליכם אל העבר הלא רחוק — בואו לכאן, אל הקיר הזה, אל קיר ההיכל, קיר קהילות ווהלין שניספו. כי רק כאן תמצאו את אשר אבד לכם בנעוריהם... רק כאן... כאן...

רחמינ, בדצמבר, 1971

אחותי מירל

שלמה סקולסקי

(קטע)

אל-אן את מירל'לה הובילו את מירל אחותי המפנקת?
 פלטף המשי ידית, עיניה - אומרד בזהקת.
 רפה, עלי-תם מעצת, בנעם וחו כל דרכיה.
 אל-אן. הוי אל-אן הוליכוה, עת נח מחשבו הפורע?...!

פתאם התפרצו אל הבית, בקת-רוביהם דתפיה,
 נפלה אחותי אל הדלת - לאן? - שאלה - ומדוע?
 רקדו טבעות-דם לעיניה, רעם באזניה צחוק-פרע;
 ויד מטמאה טלטלתה, אלפי מחטים בה סמרה:
 והיא במזוזה נאחזה, ידיה רכות מה חוקו,
 צלף המגלב על כתפיה, שניה עד דם התהדקו,
 והם את ידיה שכלו, מעל המפתן נררוה.
 פתאם היא כרעה מעלפת ולא שאלה עוד: "מדוע?"
 אך אמא שמעה והבינה ותרץ בועק אחריה
 והיא ללא עת כבר הלכינה, רפה כקנה מתנועע.
 ידעה, כי ריצה אחרונה היא. כי מר הקלון מן המות.
 ולא עוד חוכל תשאנו... ותרץ, כפצע כואבת.
 השיגה אותם על הדרך. הפעם לרוץ מה היטיבה -
 פרשה על בתה שתי כפיה, מגן בחוה לה הציבה.
 עמדה ולא משה אף שעל, אימה על זקיפיה תפילה -
 פלח הכדור לבות שנים, וכך את בתה היא הצילה...

בדרך בואכת העירה אמת-דמיהן מצטדפת,
 טובלת החמה בת קרניה, בצחוק-תלנים משתקפת...

מרדכי בונה ד"ר חוה שפירא (אם כל חי)

„רצונך להכיר את המשורר — לך אל ארצו ואל מולדתו.“ ימים הדברים ביחד לגבי ד"ר חוה שפירא, אשר בתולדות חייה משתקפים כה הרבה גוני אור, אשר מלחמה להם בצללי-אפל. והיא נאבדת בהם כל ימיה על-מנת לגרשם כליל מארחות החיים. ותחי ראשית דרכה לפרוץ על במת הספרות, וכה דבריה בהקדמתה „לכבץ ציורים“ שלה ש- הופיע בראשית המאה העשרים:

„בפרטנו הסרה השתתפותה של המין הח- לש. בהכנסו עתה אל חוג זה, תקוהי הענה שתתעוררנה רבות מבנות מיני ללכת בעק- כותי. אדרת זאת ספרותנו מדולדלת ומחור- סרת גזון. — — — אנו יש לנו עולמנו צעירנו ונעניינו. ילפחות כתאור אלה — צריכה אני לקחת חלק.“

כתבה דברים אלה אשה, כמעט נערה, שגדלה ונתחנכה בבית מצאצאי צדיקים, אדמו"רים: בשואה לארץ ואם לילד בגיל רך... הרבה והענוגה, בעצת נפש פיוטית ומלאת חלומות וגעגועים, גרסה בגזירתן הנעורים על מנת להיות ככולה בצביונות נשואין בטרם זמן עם איש ישישם קשר נפשי לא היה ביניהם, כעדותו של אחיה מר. מ. שפירא, במכתבו למערכת גנום (גנום כי פה 36 מיום 15.5.56) — „... בינתיים התבשרה וביחודה כבת 14 צריכה היתה, מוכרחה היתה להתארס ולהנשא לפי המנהג והמסורת — חוק ולא יעבור! כעבור שנתיים נולד לה בן.“

היא נתנה בסוף למצבה ולמאבקה „לחופש“ בסיפורה „השישונה“: מעשה בשושנה שנק- טפה ממקום גידולה וצמיחתה ורסמו אותה באגר- טל. והיתה השישונה אומללת ומצטערת על האויר החסר לה ועל המחנק התופק אותה והיתה מתחננת מתפללת ומבקשת משוביה ל- החזירה למקום גידולה, כי עוד מעט ותקמל ואין מרחם עליה. ואז מחליטה השושנה „לשאת את כל היסורים והתלאות בקומה זקופה כאמץ רוח ובבטחון רב“ ורק כאשר שובתה נבלתו ככמיסותה, הוחזרה אל המקום אשר „שם יורש נשמתה“...

עלמה ענוגה זו, בעלת רגש עז ודמיון עשיר שגדלה בבית אפוף מסחרין בין אנשים הווים והולמים, ספחה עוד בימי חלודה ספורי נפלאות על אירועים והתרחשויות, שהנפשות הפועלות בהם הן אבותיה הקדושים, מצטרפת לאחיה —

בת סלאוויטא. דור ששי לרבי פנחס'ל הגדול הוא רבי פנחס'ל קוריצר. נינה לרבי פנחס (על שם רבי פנחס'ל הגדול, סכו), אחד האחים הגבורים והקדושים, שקנו להם פרסום רב על- ידי בית הדפוס שלהם, „דפוס האחים שפירא“, בו נדפסו הש"ס, סדורי תפילה ושאר ספרי יר- אים. פרסום-יתר ניתן ל„אחים“ (רבי פנחס ואחיו ר' שמואל-אבא — בנים לרבי משה, רבה של סלאוויטא. אחד מבניו של רבי פנחס מקוריצן). בפרשת המאסרים. המלקות והגירוש שנגזרו עליהם על ידי הצאר ניקולאי הראשון. בעטיה של עליית-רצח שהעלילו עליהם.

סלאוויטא — עיירה קטנה בערבות ווהלין ויערות עבותים סביב לה — היתה למרכז קייט ולמקום-מרפא לחולים נגועים בכלי הנשימה. אלה נהרו באלפיהם במותה הקיץ לשאוף מאוירה הצה. בעיירה ססגונית זו, אשר צהלת-ירגנת צעירים וצעירות נופשים מהולה אנחות נואשים פולטי כיה וגיע, גישאה בחללל אוירה, ראתה חוה שפירא אור בבית מידות, בית אביה הגביר- אדיר, רבי יעקב-שמעיה שפירא. איש חסיד וירא שמים „מגזע תרשישים“, בין ונכד לצדיקי- עולם ומצאצאי איש המופת רבי פנחס'ל מקוריצן. כעיר כן יושביו. מה עיירה זו הצטיינה ביופיה ובניקונת והיא מלאה ריחות יער ושדות, מאירה פנים לכל תושביה, אף בית אביה, על אולמו- תיו הנהדרים, רהיטי הפאר, כלי הכסף והזהב, ובאי הבית בני תורה, חכמי מעד ואנשי-מעשה, אשר פניו חג פניהם — ניכרים היו בו גם סימני עממה, צער ויסורי נפש וצל של קדרות...

— — — מפי דודתה הוקנה, עוד היו מתמל- טים לפעמים דברים בודדים של „ענין“. אולם מפי זקני קשה היה להוציא מהג. פניו האציליים הענוגים, המעטרים וקן ארוך ולבן כסלג, היו נעשים רציניים ומעונים... מפיו היתה מתמלסת אנחה חרישית. חשאית. דומה לרוח קלה שמנשבת מרחוק ואנחה היתה פורצת גם מפיו של הרבי הישיש שהיה בי ביתנו. עד היום הזה איני יכולה לשכוח אנחה זו, שסגולות מיוחדות היו לה. היא לא היתה מתפרצת מעולם בשעה שהזקן היה מדבר עם בני אדם. בשעה שהיה שקוע בהרהורי, היתה האנחה נשמעת פתאום בהסעמה נגונית מיר- חדה. ובהמשכה יפה וארוכה. דומה, כאילו, מתבטא בה גם יגוהאומה. שלא בדיעתו רבץ והציק על נשמתו...

(חוה שפירא ב„האחים מסלאוויטה“)

את יצירתה לחיוב. מאז נקשרה ידידות בינה לבין בריינין שהיה לשובינה בכניסתה להיכל הספרות, והיא או בת עשרים ואחת. בתקופה ההיא הותרו גם כבלית והיא נפרדה מבעלה. הרי היא חפשיה עתה לנפש! "ועתה לא צר לי עוד המקום, עתה עוד לא אדאג, לא אפחד!" והיא מתמסרת לכתיבה.

הרישום הראשון שבימנה המענין הוא מהת-אריך ה' כאב תר"ס (אוגוסט 1900) שנת הכ"ב לחייה:

"בציור 'בחדר ילדי' אומר בריינין: 'הדיו והעט היו לי למשך וגראים בעיני כמכשירי עיניו'; לי ייראה העט דיו כחבר טוב ואמא, אשר בכל עת אוכל לגלות בעורתו אסר בלבי ולהקל את משא..."

— מי שיש לו לדרך הרבה הרבה מאד, מי אשר הרישום "כאש עצורה" בעצמות — יהוא לא אמר. אף מעט מכל אשר בלכבו — לו נראה העט בדיו כפתח גן עדן אליו יכסוף לבוא. בעורתו מצפה הוא להגיע עד מקום תפוז..."

היא היתה זמן-מה בורשה. היתה מבאי ביתו של י"ל. פרץ, אשר ראה בה סופרת מחוננת. הכירה את פרישמן ואת סוקולוב ראתה רק באספה אחת:

"הייתי באסיפה אחת וראיתי את פניו, אליו מי שלא ראה הפנים האלה, לא ראה גאווה יגודל-לבב מימיו, אמנם רשאי כל איש — יעזר יותר האיש אשר מפורז לו כבוד ותהלה מכל עבר — להכיר בערכו, אך להבטיח מנבואה על כל אשר מסבין לו כעל רמשים הזוחלים לרגליו, זה כבר — יתר על המידה..."

דבריה אלה מצביעים על מורשת אבות שקמו לה לנחלת. ד"ר חוה שפירא — הדור הששי לרבי פנחס הדול, רבי פנחס'ל מקורץ, אמר: "אדם שיש בו שני גאווה או עזות, אפילו, שהוא צדיק וישר במדות אחרות — לא שווה כלום" ועל עצמו אמר: "אני לא באחי למה שבאתי, רק אז כשלמדתי אחורי התנור; ועכשיו שאני יושב בראש ולומד, אני מבין את הכתוב..."

ומה אומרת חוה על עצמה — לא באספה ולא בשיחה עם מישהו אלא לעצמה ביומנה האישי, בו דברים אינטימיים, דיסקרטיווי ועדינים ביותר:

"קשה לי מאד לדבר, ומה גם להתודע לאנשים שאינם מכירים אותי ואשר יוכלו לדיבר באוזני, מה שלא היו מדברים לו ידעוני, ואין אני יכולה להסכים בשום אופן שיחשדוני במה שאין בי, למשל, שחפצה אני שיוודע שמי ברבים, או כי כותבת אני לשם גאווה..."

אחד גדול ממנה בשנים והשני צעיר ממנה — במשנתם ובולעת בצמא את דברי סיפורי הרבי שלה שבבית — "הרבי הזקן": על חיי אבות האומה, שיעבוד וגאולה וכו' ובמיוחד את להט הוצבי אש — נביאי ישראל. וגבר צמאונה לדעת ודמיונה הפליג ובבית — ארונות מלאים ספרים מכסים את הקירות, ספרי קודש וספרי חול, והיתה חוה שוקעת בים הספרים ובמיוחד בספרי הקורות לעם ישראל, כמו "צמח דוד", "שבט יהודה", — "שארית ישראל" וכיוצא בהם — והגערה חוה בעלת הדמיון העשיר, היתה גם לאיש הגות.

והנה בעצם פריחתה, על סף ימי בגרותה, כאשר במוחה נרקמת והולכת תכנית של השתלמות שכלית, על-מנת להשתלב בין רוקמי חזון — באים ועוקרים אותה מתוך גן עדנה ומעמיסים עליה עול "דרך-ארץ". לא מלאו לה שבע-עשרה שנה והיא אשת-איש; לאי מלאו לה תשע-עשרה — והיא חובקת בן.

משבר נפשי חמור פקד אותה, כובד העול, שהוטל על גערה צעירה זו — מכאיב היה. געוניה לחופש, לעצמאות — מדכאים היו: "ראיתי מרחוק את כנות מיני — והן מתענגות על האור, על האויר, על החופש" ("השושנה"). היא משכה בעול ותכננה מרד. וכאן התעוררה אמה שהיתה לה להועיל ולעזר רב.

האם, מנוחה לבית שינברג, משפחה אצילה בקישינב שבבסרביה, אשה משכילה, בקיאה בספרות אירופה ואף בספרות העברית שבאותה התקופה. ראתה במצוקת נפש בתה היתחססה אליה בהבנה. היא עשתה רבות להפגת צערה. כנראה, היתה אשה זו לא רק צופיה הליכות ביתה, אלא גם צופיה הליכות עסקי בעלה. ובעלה היה איש עסקים והיו לו כמה בתי חרושת, נאמן לבעל האחריות המפורסם ה"פ-ריץ" סגנושקה, שניהל גם עסקיו הוא. והיתה הגברת מנוחה אשת רבי יעקב-שמעיה סוכנת בערי אוקריינה וגם של מדינות אחרות. בעיני עסקים, למען הקל על בתה חוה את משאה, היתה לפעמים מצרפתה לנסיעותיה, וקרה, שהאם היתה זקוקה למעיונות הרפואה ברוסלבר, נצי טרפה אליה חוה וושהתה שם כמה חודשים. ונסיעות אלה הפיגו בהרבה את מתיחות נפשה וגם הרחיבו את אופקיה. בפרנצסבד, דרך ברלין, נפגשה עם הסופר ראובן בריינין, מראשי הדור רים בעולם הספרות העברית שבימים ההם. היו לה כמה יצירות ספרותיות משלה. בריינין עבר עליה, והוא, אשר בשבט בקורתו החריפה היה מצליח על ימיו ועל שמאל ורק מעטות הן היצירות אשר יצאו תחת שבטו בשלום — העריך

שיר היחוס לאיש ווהלין נתן ליבנה

אציג את עצמי בחרח ובשיר כפי שאזכר ואני נער צעיר.	גדלנו שוב לאט במעשים ובחרה עד קצר בנו חמיל בקצירהשעורה.
בשער ספר עמיק מראשוני בדפוס היה בבית אבא מצאתי מין כרח:	ואבא עוד הוסיף מסלסל גם הוא כמו: ובימי טרף פטלירה, יבוח שמו.
לכל בני משפחתנו עד דור אחרון לך ולנכד ולנן לדעה ולזכרון:	זה הספר עם בני המשפחה עלה עולה בימי המטורף באקציה הנדולה.
חדשנו המשפחה פליטי מספרד רבים אכלה האש נמלטנו אך מעט.	גם אותי רדף כדור בגי ערב אך בנס נחקע בדלת על הסף.
בנינו בתי-כנסת לרומם ולפאר ברוס ובאוקרן לקדושינו נר.	ועתה בני הם השומרים בנביל פה יתן האלהים ולא יסיף עוד המבול.

חיים דן — בצל תזוועה

(סוף מעמוד 34)

נים ובידו איגרת מיוחדת לשאף, ובאיגרת כתוב לאמור: "אשתך בדינו והיא תוחזר לך אם תמצא לנו למקום פלוני כמות כזאת וכזאת של נשק וכדורים — ולבדך תביא את הכול, במכוניתך, לבל ייודע לאיש..."

למחרת, באישון לילה, הביא ראש הגסטאפו לפרטיונים היהודים את כמות הנשק והכדורים שהוטלה עליו, כאשר צווח...

בבוקר חזרו ושלחו הפרטיונים שליח לשאף

ובידו איגרת המאשרת את קבלת הנשק והכדורים ותביעה שניה רצופה — להמציא מזון ותומרי-רפואה למקום אלמוני...

למחרת הגיע לידי הפרטיונים המזון והרפואה אות — הכול כאשר הושט על השאף, דבר לא נעדר.

ושוב, נתבקש להביא חפצות ומיסמכים צבאיים — והכול קם והיה, בידי עצמו, כדרוש. בפעם האחרונה החמן השאף להופיע לבדו בלילה במקום מסוים, כדי לקבל את אשתו. הלילה הזה היה לילו האחרון של ראש הגסטאפו, העריץ-הציתן, רב הטבחים, התם ומתמם מסלונים..."

ספרי יזכור לקהילות ווהלין

ספר סרני

יוסף פרלשטיין

חיים ציבוריים וחברתיים, וזו גדלה, שיגשגה, פרשה כנפיה ונהייתה לעיר מחוז.

כבר בראשית שנות קיומה נודעה סארני כעיר שתורה והשכלה חוברו בה יחדיו. חסידים ומשכילים, סוחרים ואנשי עמל, עסקנים ולוחמי חרות, מאכסמי ליסטים לאומיים ורדיקאלים שמאליים, אלה וכ' יוצא באלה עיצבו את צביון העיר. אך יחודה של סארני היה בפעילות הציונית המגשימה, בנוער החלוצי שהתחנך בה מילדותו על כרכי התרבות העברית לעבודה, להכשרה ולעלייה. העיר היתה מרכז חרבותי, חברתי וציבורי לקהילות היהודיות בעיירות ובכפרים שבסביבת עיר המחוז, כמו קלר טובה שהיתה מרכז להכשרה למאות בני נוער, מכל קצווי פולין אשר עזבו את בית הוריהם, כדי להכשיר את עצמם כחלוצים לצורך עלייה לארץ ישראל.

המיוחד בספרי יזכור בדרך כלל, הוא שכותביהם אינם אנשי־עט אלא שרידי השואה, אנשים המספרים את אשר זכור להם. רובם מגוללים את אשר עברו על כשרם. וזכור להם יחס האוכלוסיה הלא־יהודית אל היהודים בימי השואה ואשר עזרו (פרס בבודדים) לנאצים להשמיד את הקהילות, בחוכם קהילת סארני, שמנתה אז קרוב לשמונה עשר אלף יהודים (יחד עם הפליטים מקונגרס־פולין), ומהעירות וה' כפרים הסמוכים, דומברוביצה, אנסנובקה, קלוסובה, ואחרים.

כעיר מחוז ששכנה על פרשת דרכים היתה סארני, בימי המהפכה הרוסית ומלחמת האזרחים, לתחנת מעבר לגייסות השליטים וגייסות המורדים

הקושי בכתיבת הפרק המזעזע ביותר בתולדות עמנו פרק השואה, הוא בראש וראשונה בכך שיחד עם היהדות שניספתה — ניספתה גם מרבית האוצר הרוחני והתרבותי שיהדות זו יצרה במשך הרבה דורות.

יצירה העם שגלה מארצו מאז חורבן בית שני, לא התחילה מהישוב הראשון בארץ ישראל, אלא דווקא בתפוצות, וכשם שגלות בבל יצדה את התלמוד, כך גם גלויות אחרות יצרו תרבות בשלת ערך רב, ביניהן יצירה ענפה ביותר כשפת יידיש שמקורה בארצות אשכנז, רוסיה, פולין וכו'.

המקור החשוב ביותר ממנו ישאב ההסטוריון את ידיעותיו על יהדות התפוצות במשך דורות, על עקשנותה של האומה היהודית, על קידוש השם והסבל הרב בו עמד בגבורה על־איתו, יהיה, ספרי יזכור שנכתבו ונכתבים עדתיו על ידי שארית הפליטה, הקהילות אינן קיימות עוד, אך גם בהרבה קהילות שנשארו בהן שרידי יהודי, לא קיימת כמעט יצירה ראוייה לשמה שתשקף נאמנה את חיים של היהודים, וזאת מהמת התבוללות או מדיניות השלטונות שאינם מאפשרים ליהודים לנהל חיי רוח תקינים.

אחד הספרים הציוריים ביותר בתחום זה, שהוצא לאור על ידי ועד הארגון של יוצאי סארני בעזרת "יד ושם" בירושלים, הוא הספר לזכר קהילת סארני, בספר באו ליד ייטוי חיי היהודים בסביבה עוינת כמו זו של אוקראינה אשר בפולין; הסבל הרב בימי הכיבוש הנאצי, קידוש השם של התור שבים היהודיים וכן גבורת המרד ומלחמת הפארטיזנים, ספר זה יכול לשמש אספקלריה גם לקהילות יהודיות אחרות שהושמדו והוא מקור בלתי מבוסס של מאורעות והתרחשויות.

ימיה של העיר סארני היהודית הם ארבעים שנה בסך הכל, אך בארבעים שנות קיומה עוצבה סארני בידי תושביה היהודיים, שהרחיבו אותה, ניהלו בה

8 מ־2000 תמונות של קדושי סארני, שהוצאו מהארכיון הסובייטי.

היהודים. משנודע ליהודים כי בחורשה בצד העיר „פוליסקה“ נחפרו ארבעה בורות עמוקים ורחבים שנעודו לקבירתם, אורגנה על ידי היהודים קבוצה לוחמת בשם „תמות נפשי עם פלישתים“, שהחליטה למרוד בכל מחיר ולא להיות מובלים למות כצאן לטבח.

ברשות הקבוצה היו שלושה רובים, מספר אקדרי חים וכמה רימוניידי. תפקידה של הקבוצה היה לפרק את הנשק כשל השוטרים האוקריינים, לפתוח באש על הגרמנים, להעלות את העיר באש ולחזק את לעזרת הסכונים.

תוכנית זו הייתה צריכה להתבצע בלילה, אור ליום ה'27 באוגוסט 1942, אך התוכנית לא יצאה לפועל כי העניין נודע למזכיר היוזנאט, בליט מפולין שהתנגד לה בכל חוקף בטענה כי זה יביא כליה על העיר. הוא האמין כי אולי בכל זאת אין זה עדיין הסוף המר. הדבר הגיע עד לכדי כך שהיו איום על הקבוצה שהתארגנה למרד, כי באם לא יניחו את ידם מן התוכנית, הוא ימסור אותם במו ידיו לידי הגסטאפו.

כדאי לציין שזה לא היה הנסיון הראשון להעלות את העיר באש, אך בכל פעם לא יצא הדבר אל הפועל בגלל סיבות מעין אלו, וזאת בעיקר בגלל העובדה שרבים האמינו כי ישארו בחיים. אכן, היה זה בניגוד לשכל הישר, שהגרמנים יקשו כאמצעים של הרג סוטלי, אך היום המר והנמחר כא. הוא יום ה'26 באוגוסט, בחמש לפנות בוקר, כאשר הגיטו הוקף על ידי הגרמנים, היהודים נפקדו לפי השמות והועברו אל מגרש רחב ידיים, שהיה מוקף בשלוש גדרות תייל, לכאן גם הובלו היהודים מודמברוביצה, רוקיטנה, ברוזניץ, כאן הם הוחזקו שלוש יממות ברעב ובצמא, וזאת כדי להי תישם לקראת החיסול הסופי.

למרות כל הסבל האיום הזה, כשראו היהודים כי הגרמנים, בעזרת המשטרה האוקריינית, מתחיי לים להוציא מהמגרש את היהודים בקבוצות של חמש כאות נפש ומובילים אותם אל מגרש ההריגה — פרץ מרד. יהודי בשם יצחק גלר הביא את מספרים ושני בשם טנדלר השיג בדרך-לא-דרך, עוד קודם לכן, גרזין, ושניהם החלו לתתוך את גדרות התייל, באותם הרגעים הוצתו גם שלוש הבנינים שבמגרש. במהומת השריפה הובילה החלה הבריחה, שאין לתארה במלים. הגרמנים והאוקריינים החלו לירות בהמון ולהשליך רימונים. הקטל היה רב. האוכלוסייה האוקראינית שידעה עוד קודם לכן על החיסול, ררפה אחרי הבורחים ורצחו אותם נפש. באותו יום נהרגו באכזריות איומה כחמשה עשר עד שמונה עשר אלף יהודים שנמצאו על מגרש ההריגה, ונקברו בארבעה בורות — שלושה בחורשה שמאחורי מינהל המחוז (ססארוסטוב), והבדו הרביעי, גורול ביותר, במרחק קטן מהם. במקום בו היה

— ורדיפות היהודים היו חוזן נפרץ והפרעות בהם היה דבר שאלה ואלה לא מנעו את עצמם מכך.

בשנת 1919—1920 סופחה סארני לפולין ומשום כך רוב חושבית, שהיו אוקראינים, שמרו טינה לא רק לפרצים, השליטים הפולניים אלא גם ליהודים, והאנטישמיות פרחה ומצאה לה את פורי קנה בפיעות שנתחוללו החל מפסולתיה, המשך בכנוסיות ההידאמקים וכלה בשואה הטוטלית ששמה קץ ליהדות פולין ובתוכה קהילות ווהלין.

ראשיתה של סארני בכפר קטן על גבול פוליסיה — ווהלין ששכן בין יערות וביצות, ישבו בה כמה משפחות איכרים עניות ובתוכם יהודים שהת- פרנסו ממסחר בבקר שהיה מיועד למרכיזי הבשר הגדולים שבפולין ובפרוסיה. בצד אלה היו גם יהודים שעסקו בסחר עצים, אותם היו מציאים לארצות שונות, בהשיטם דרך הנהר סלויץ שהיה מתחבר אל הנהרות הורין, פריפט ובוג וכך עד בואך דנציג. יהודים אלה נודעו בכל הסביבה כבעלי צדקה ומבניסי אורחים וכי מצבם הכלכלי טוב יחסית. מכיוון שכן, החלה נהירה של יהודים במקומות אחרים, שם סבלו מנגישות שלטונות הצאר הרוסי, או היו קורבנות גירוש מתחום המושב.

בניית מסילת הברזל קובל—קייב אשר חיברה את פולין עם אוקריינה הרוסית ועברה בתחום העיר הביאה אחת שגשוג כלכלי והאוכלוסייה היהודית גדלה בה במהירות מפתחים. שחפטשו בה את רוב משרות הפקידות הממשלתיות.

בתולדותיה של הקהילה היהודית בסארני אנו מציים חמש תקופות: משנת 1900 עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה; משנת 1915 עד כניסת השלטון הפולני; משנת 1921 עד בואו של הצבא הסובייטי (ב'1931); מספטמבר 1939 עד יולי 1941 תחת השלטון הסובייטי וב'1941—1943 — תחת שלטון הגרמנים והמשטרה האוקריינית.

עם פלישתם של הקלגסים הגרמניים לסארני ב'5 באוגוסט 1941 החל הסבל האיום של יהודי סארני. הוקם יוזנאט, וכבכל עיר שם דרך המגף הגרמני, כך גם בסארני הוחל בהטלת קונטרבינציות שונות שהיהודים לא יכלו לעמוד בהן. הגרמנים גם דרשו מדי יום ביומם 300 גברים נזשים לעבודות כפייה ולפנינו ההרסות שנגרמו בעיקבות ההפצצות, היהודים הוכרחו לשאת סרט כחולילבן עם מגן דוד.

בידי הגרמנים נמצאה רשימה מדויקת של יהודי סארני, וכל משפחה יהודית הייתה חייבת לשלם חמישה רובל וזה לכל גולגולת. היהודים שלא היה בידיהם הכסף הדרוש, היו מוכים עד זוב דם או נורים למות.

כ'3 למרץ הוקם הגיטו וסבל היהודים הבחלי מוג' גם גדל מיום ליום. כך עד ה'26 באוגוסט של שנה זו, כשהגיעו הוקף על ידי הגסטאפו והמשטרה האוקריינית במטרה לחסל את המקום על חושביו

הפרטיוזאנים ובעיקר נגד היהודים. עם שיחרור סארני, המשיכו הפארטיוזאנים היתרי דיים להלחם נגד הגרמנים הבורחים בשורות הצבא האדום, אך הנקמה המוחלת לא באה, וזאת מחמת היתס הליברלי והמדיניות של השלטונות הסובייטיים כלפי ואוכלוסייה האוקראינית בשטחים המשוחררים. רוב הרוצחים האוקראיניים התחלכו הופשים ואימו על היהודים שיצאו מהיערות לרוצחם. בעמל רב הצליחו הניצולים להציב גדל מסביב לבורות הקרשים ולשקם בכך את המצבות שהגרי מנים והאוקראינים הרסו בבתי הקברות היהודיים והסכוו מרצפות למדרכות. ספר היזכר של קהילת סארני שונה מספרי יזכור אחרים בכך, שהניצולים הצליחו אחרי המלחמה להציל מהשלטונות הסובייטיים כאלפים תמונות יהודים שנהרגו על ידי הגרמנים, תמונות אלה נכללו בספר לזכרון עולם.

לפנים בית משרפה לזפת. באותו מעמד נהרגו כמאה צוענים על נשיהם וילדיהם, שהובלו להשמדה יחד עם היהודים. (כדאי לציין, שלמרות שגורל אחד פקד את היהודים והצוענים, רחשו האחרונים שגאה ליהודים ונשאו טלאי צהוב ארוך, כדי להכיל עצמם מהיהודים. רק חלק קטן מהיהודים ניצל והצליחו לברוח ליערות הסמוכים ולהתארגן תחילת קבוצות פרטיוזאנים עצמאיות ולאחר מכן כחלק מהפארטיוזאנים של הצבא האדום. שנלחמו בחרוף נפש בגרמנים ועוזריהם. הפארטיוזאנים היהודים היו בין הראשונים שהלכו לפוצץ רכבות של הצבא הגרמני ובכך לנקום נקמת הדם היהודי שנשפך. אך האויב היה לא רק בחוץ. גם הפארטיוזאנים הרוסים הפגינו איבה כלפי הבריהם היהודים. וכך לא אחת נפלו פרטיוזאנים יהודים בידי חבריהם הרוסים. כן התנכלו להם ה"בנדרובצים" וה"בולובצים" — כנופיות אוקראיניות. שלחמו נגד

יד לבנים

על חייו ומותו

של אורי קידר' וקרופניק

סא"ל יעקב אגסי

מכתב לבני המשפחה

אני עצמי חדש הייתי בתפקידי ושאתי להכיר אישית כל אחד מן החניכים. פניתי אל מפקד הקורס ושאלתי לשמו של „הבלונדיני" והוא ענה: „או זה, זה אורי קרופניק, בחור רציני מאד. עוד ישמעו עליו, הוא שייך למסיימים הבטוחים". זה קרה ביולי 1964.

מאז אותו מקרה ועד לסיום קורס הטיס ביולי 1965 הורמן לי להכיר היטב את אישיותו ובגרותו של אורי ז"ל. הוא היה חבר קבוע במפקדת החניכים ולבסוף נגיד מפקדה זו. אין ספק שהוא היה נגיד מושלם של מפקדת החניכים וידע ליצור את יראת הכבוד אליו תוך פעילות אשר ביה"ס לא ידע כמות. לעתים נטל על עצמו אורי כל כך הרבה משימות עד שדאגתי להצלחתו בקורס. העומס על החניכים בקורס המתקדם הוא רב ביותר ורבים התלוננו על כך; ואורי, הוא לא רק הצטיין בתפקידו כנגיד, דבר הוריש זמן רב כל כך, אלא גם ידע להצטיין בלימודי הקרקע ובטיסה. הוא תמיד לקח את תפקידיו כל כך ברצינות עד שנדמה היה לי כי לא יחזיק מעמד ויכרע מבחינה גופנית. משהערתיו לו על כך הרגיע

בנם של יפה ויעקב קרופניק עולי אוליקה, חברי קיבוץ אלונים.

לאמא, אבא, בתיה והאחים!

ב־15 יולי 1967 בתורו מגיתה מבצעית, אחזה איש במטוסו של אורי; הוא ביצע את כל הפעולות להצלת מטוסו ובצורה הנכונה ביותר. אך משסירב המטוס להרשמע לו והגאיו פסקו למפעול, נטש אורי את מטוסו בכסא המפלט, אך אהה, המצנח לא הופעל ואורי מצא את מותו כאשר פגע באדמת העמק אותו אהב כל כך. מעולם לא גרמה אי פתיחת מצנה קרבן גדול יותר, כי אורי נמנה ללא ספק על הטובים שבטובים.

מזור הדבר אך את אורי ראיתי לראשונה דוקא בחייתו תלוי על מצנחו הפתוח בין שמיים וארץ. היה זה בצנחו את צניתתו האחרונה במסגרת הקורס המכין של קורס הטיס. אורי נתח, התגלגל כדרוש, ארז את מצנחו ועמד מוכן למסע אותו עמד לבצע יחד עם חבריו לקורס. אורי בלט מאד לעין בגלל צבע שעריו הבהיר וחודות לרצינות המיוחדת במינה בה ביצע את המעט שהיה עליו לבצע באותו זמן.

של הטיסה הקרבית ולקחת חלק באחד הקרבות המזהירים של העם היהודי בכל הדורות. אין ספק שאורי זכה לסיפוק רב בחיל האויר ואם נעזין בהערכות עליו גיוכח כי אבד לנו אדם, קצין וטייס אשר עתיד היה להרחיק לכת בכל. אורי היה יקר לי ולכל מפקדיו ומותו הטרגי גרם לנו לשאול שוב: „מדוע דוקא הטובים ביותר אובדים לנו?”

אורי ישראל בלבנו שנים רבות כדמות של אדם אשר היה מוכן לתת לאחרים ולמען המשימה כל אשר לו. מעולם לא סגשתי אדם חסר אנוכיות כמותו.

בתיה! אנא הינחמי כי היית נשואה ליקר באדם.

הורים יקרים! היו גא גאים בבן אשר כזה. אחים יקרים! המשיכו גא במשימותיכם ועשו זאת ברוחו של אורי ז"ל. בצער ובכאב!

אותי והבטית ש„יהיה בסדר”. ואמנם בסיום הקורס התברר כי אורי סיימו כחניך מצטיין ובקורס הזה יש לראות זאת כמצטיין בין מצטיינים.

אורי המשיך דרכו והגיע להיות טייס קרבי ותוך כך ידע למלא תפקידיו בשלמות ממש. ידו היתה בכל ואף ידע להופיע על הבמה במשחק ובשיר אם צריך היה.

שמחתי מאוד לפגשו בקורס למדריכי טיסה וידעתי כי בנושא זה ידע לחרוס יותר מאשר בכל שטח אחר כי להדריך ולחנך גולד אורי. ואמנם תוך זמן קצר נטל עליו אורי תפקידים נכבדים בביה״ס לטיסה בצפון, ותוך כך ידע גם לשמור על רמתו ויחסיו עם הטייסת הקרבית שלה.

והנה פרצה מלחמת ששת הימים ואורי לקח בה חלק נכבד בתקיפת שדות התעופה ומוצבי האוייב, הוא זכה להרגיש את התכלית והפסגה

נעדרים

נתן הררי

זה המקלט את בני הכלה. עלה ארצה בתקופת העליה השלישית כחליץ צעיר, בגפו, כשמלווה אותו ברכת הורים.

בארץ, עבד בעבודות שונות. כנהוג בימים ההם, נמשך להקלאות שלה הטיפו בימים ההם ולה הקדיש חלק ניכר משנותיו הצעירות. עבד בשדות עמק יזרעאל ובפרדסי השרון. זמן־מה עבד כעגלון, כנחשכ או „מיוחס” בקרב הפועלים החקלאיים...

היה איש מעשה וריאליסטן. פעל וחיפש תמיד דרכים חדשות. כיהודי חם מטבעו כאשר נתבשר על הנצחת יהדות ווהלין, שאותה אהב והעריך, מיהר ורחם עצמי מרצון בעול הפעילות.

היה שופע הומור, שלא רבים כמוהו בינינו. וכך עד יומי האחרון. תמיד היה מעלה חיוך על שפתיים... בן־שיחתו. פעם התבדח על „חשבון” מכונתו: „חבל שלא אוכל לקחת אתי לעולם הבא. אפשר שהיתה מנעימה את השתייה בגן עדן”...

סמוך למותו התעניין בכל הנעשה באיגוד, התעניין בפרטי־פרטים וקרא למעשיות ופועי לות וכדרכו... בהומור.

חבל על דאבדן ולא משתכחין.

יוסף מבצ'ניק

איש עיירת באזור, השוכנת בין קורוסטן לאוברוץ', היה חבר הנהלת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין ויוזר ארגון יוצאי באזור. מסור לענייניו ושופע מרץ — הצליח לאסוף כסף בין המשפחות המעטות מבאזור, שבישראל ובארצה, את הסכום הדרוש לרכישת חדר

בהיכל יהדות ווהלין להנצחת קהילתם הקטנה שהוכחדה בין יתר קהילות ישראל בווהלין. הוא גם ריהט את החדר בצורה נאותה, כאב

חיה (הלה) קולארי

לימים עקרה המשפחה לאוטבוצק, שם הכירה את ידיד-נעוריה, מר מנחם קולארי יבדל"א ויחד הגיעו בשנות העשרים ארצה. כאן נולדו שתי בנותיה רבקה וניצה אותן גידלה לתפארת. לרגל עבודתו של בעלה שהתה המשפחה כ-20 שנה בארה"ב. אך תמיד ראו את ביתם בארץ והיו נוהגים תמיד "לבוא הביתה" לחופשות. אירועים משפחתיים וכו'.

לפני מלחמת ששת הימים, צילצלה אלי הלה והציעה לי להצטרף לנסיעת-פרידה לנמל הי- תעופה על-מנת להיפרד מהאורחים והתיירים החוזרים. "אנחנו, אמרה, נשארים כאן. גורל אחד לכולנו". ורק לאחר הניצחון המהיר חזרה המשפחה למקום עיסוקו של ראש המשפחה. גם בארה"ב נשארה הלה ישראלית ופעילה ב"הדסה", ארגון טורצ'ין ובפדרציה היהודית שם. והכל בשקט, בצניעות, במסירות וכשהיא מתרחקת מפרסומת, כשהשפעה רבה ניכרת לאישיותה רבת היופי והקטן.

כמה רעיונות לאיסוף כספים בארה"ב למען ההיכל, הם אכסלקלוסיובים שלה.

רות ברנר

במותה הפתאומי שיכלה המשפחה הטורצ'י- נאית, בישראל ובארה"ב במיוחד, את אחת מטובות בנותיה.

הלה נמנתה עם תמימי-הדרך. הפשטות, הנעי- מות וצניעות ההליכות היו טבועות בדמה, חלק מאישיותה.

בת למשפחה מכובדת בטורצ'ין הקטנה — התבלטה בזכות עצמה. תמיד תלמידה תרופה ומצטיינת ומהבודדות בעיירה שהמשיכו לימור דיהן בתיכונים, ברובנה הקרובה.

פנחס ניצני

כאדם, כפרט, תססה בו התשוקה להידיבך בחיים, למצות מהם גם בעתות חולשה — לסיר, לראות, לשמוע.

פנחס ניצני לא היה מאלה שרגילים להכתירים כתואר "עמודי התווך"; הוא היה מאבני התוויה. מאותם הנדבכים, אשר בהתלכדם יחדיו, הלא הם המהווים את כתלי ביתנו הקיבוצי. רעייתו, בנו אברהם, כלתו ונכדותיו הפעו- טות — כולם אנשי הקיבוץ נצר סרני.

שמואל ג.

המשפחה, הורים ואחים, התמקמה ברובנה כשנה וחצי לפני גמר מלחמה הראשונה — עד לעלותם ארצה לאחר כעשר שנים. רעייתו ברכה (מרגוליאן) תבדל"א — יוצאת קובל. היה עולה-חלוץ. מראשוני הנחלצים בשנות העשרים לכיבוש העבודה במושבה במסגרת חיי-קיבוץ. רבים התחילו בדרך זו, אך רק מעטים מהם המשיכו בה. הוא היה משרידי קיבוץ ווהלין, אותו החל לדרוך בארץ. ואיש קיבוץ נשאר עד סוף ימיו.

ואחר כך היה בין ראשוני גבעת-ברנר, הישוב הקיבוצי שליד המושבה ושנים עבר בגטיות, ככרם. תמיד עשה בעבודת כפיים ממש. ניצני היה מאלה ביגנו, ש"איכפת להם", שמעולם לא השתלטה עליהם האדישות החב- רתית. הפושה כה בזמן האחרון בקרבנו. היה מן השואלים, המגיבים, התובעים.

כשנפלה הכרעה לעבור לקיבוץ החדש — נצר סרני — משפחה ניצני היתה בין ההול- כים, אף-על-פי שפנחס היה בין המבוגרים וכבר לא מגיבורי-הכות. ניתן לומר שהוא היה בין אלה שהכרעתם האישית היתה אידיאלית- מצפונית בראש וראשונה.

הרצל צוקר

— במישורי רוסיה הנרחבים וערכות סיביר. שם נשא את אשתו והגיעו יחד ארצה, שבעי תלאות ויסורים, ב־1948. שעות היינו יושבים, אני וצבי ז"ל ומקשיבים לסיפוריו מסמרי השערות, כשעינינו זולגות דמעות.

זכורים לי הערבים בהם דנו, בני־עיר, יחד אתו, על הוצאת ספר הזכרון לקהילת הורכיב שהוכתרה, באילו מסירות הוא ביצע את התפקידים שקיבל עליה, מאיסוף כתובות ושמות הקדושים ועד להפצת הספר, הוא ראה בכך התגשמות חלומותיו בדבר הקמת מצבה לזכר הקדושים. אהריכין התבלט במסירותו לרעיון הקמת "היכל יהדות ווהלין" והיה בין התורמים והמתרימים הראשיים ביד נדיבה ובחנופה רבה ואף היה "מוכיח בשקר" לאדישים ולאלה שגילו שוויון־נפש. הוא, שסבל כה הרבה, לא יכול להבין זאת, תגצבתי.

שרה ברג

לא הספקנו להכירו הרבה בהורכיב, כאשר עלינו ארצה עדיין נער היה אולם ברגע שהגיע ארצה והופיע בביתנו נקשרה בינו ידידות

כנה, הוא היה במלוא אורו ומרצו על אף התלאות הרבות שהשיגוהו בכל הדרך הארוכה

וולאדימיר — סוף מעמוד 11

עשות אף למעלה מכוחנו ושום קרבן אל יהי קשה לנו כדי להשיג את מטרותנו.

אישים ודמויות

תלמיד־חכם מופלג וירא שמים היה ר' ברוך השו"ב הטריסקאי הזקן, היה צם בכל שני וחמישי, וגם בשאר ימות השבוע מסתפק היה במוצט, תמיד שמח בחלקו, לעת זקנתו עזב את אומנות השחיטה והתעסק במלמדות, תלמידיו היו בחורים מבוגרים ולמדו אצלו עד חתונתם. מספרים היו בעיירה, כי פעם בא אליו תלמיד אחד ואמר:

"רבי, בשורה הבאתי לך, עומד אני לשאת אשה..."

"א, נאה בני, נאה — אמר לו ר' ברוך — עכשיו כבר עליה באמת על הדרך, אתה רק מתחנן, מוליד בנים, מדגלם ומשיאם, ואז אתה נשאר עם אשתך לבד ברוב נחת..."

הרבה הלצות שהיו מהלכות בעיירה יוחסו לר' ברוך. מספרים היו, כי לעת זקנתו משנשא את אשתו השניה מהעיירה הסמוכה, רפאלובקה, אמר לה בהלצה:

"אין את מתארת לך כמה אני שבע רצון מאתך, ואני מבטיח לך בהן צדקי שבכל פעם שאצטרך להינשא אקח אשה רק מרפאלובקה..." ליצינים שבעיירה היו מספרים, כי בשעה שר' ברוך השיא את בתו, הבטיח לחתנו נדוניה, כנהוג, קצת מן הנדוניה סילק לפני החתונה

ואת השאר הבטיח לפרוע במועדו אחרי ה־חתונה, אך מאחר שלא יכול היה לעמוד בהבטחתו, בא יום אחד חתנו לביתו ובהגיעו לכלל כעס הוציא את הבית להמיהם ולקחו למשכון, כיון שר' ברוך להוט היה מאוד אחרי שתיית החמין, סבור היה חתנו, כי באורח זה יכריח אותו לסלק את החוב.

כששאלו את ר' ברוך איך הוא מסתדר בלי שתיית חמין, ענה ואמר:

"פשוט מאוד, תחילה אני שותה כוס מים קרים, אח"כ אני נוטל כמה גרגירי תה וכולע אותם, לאחר מכן מסב אני את הבטן אל קיר התנור החם, וכך אני עומד שעה קלה, עד שכל זה מתבשל בקרבי ונתפך לחמין..."

הוא היה אומר: תז"ל הורונו, כי ישנם מקרים שמותר לאדם להשתמש גם במידות רעות, בקנאה, למשל, מותר להשתמש לשם קנאת סופרים: הפסוק "ויגבה לבו בדרכי ה'", מוכיח כי ביראת הים, למשל, מותר לאדם לחפש דרכים כיצד לעלות על חבור, פעמים, כך היה אומר, מצוה אפילו להשתמש באפי' קורסות — למשל, אם יבוא אליך בן־אדם ויבקש ממך טובה, אל תתעטף באיצטל של יראת־שמים ואל תאמר לו — תשלך על ה' יהבך והוא יעזרך, אלא תתאר לך באותו רגע שאין כולום ממ' שיעזור לו מבלעדיך.

ר' חנוניו שליטא היה בזמנו עשיר ה־עיירה. אוהב תורה וחסיד במעשיו, היה מפורסם בחבה למוסדות הצדקה והחסד,

היתה מקובלת על הכל. סיפורי חסידים ובעיקר מאדמו"רי צ'רנוביל וטריסק היו שגורים על פיו, אמרותיו היו שנונות וקולעות אל המטרה, ידע פרק בחכמת הרפואה ובהרבה מקרים היו מתייעצים בו. על ידו עמד ר' זאב קאנוניץ בעל שחרית בימים הנוראים בבית המדרש דחסידי טריסק, ירא שמים ועוסק בצרכי ציבור.

אשר פישבין בעל חנות למנופאקטורה, מעשירי העיר ומעסקניה, ובעל דעה רחבה וישרה, הוא היה הנציג היהודי במועצת ה' עיריה וידע להגן על כבוד היהודים בתבונה. היה משתתף ביד רחבה בצרכיה של העיר ובמפ' עלים הלאומיים. בצעירותו למד בריכות העיר לוי מזוהיל, והיו נהירים לו שבילי התלמוד. לאחר פטירת השו"ב ר' בן-ציון היה מתאכנס אצלו הרבי מטריסק, כשהיה בא לבקר את חסידיו. כשגכנסו הסובייטים ללואדימרץ עזב את העיריה והלך למקום שאין מכירים אותו. שם מצא עבודה כשומר באחד המפעלים.

מחסידי סטולין היה ר' אשר ישראל השו"ב. אדם שקט צנוע, משום צניעותו לא היה מראשי המדברים בין החסידים, חי עם אשתו באהבה ורעות, כל דאגתם היתה על אשר מגיע מהם פרי בטן.

ר' זליג צ'רניאק תלמיד-הכם וחסידי גלהב. היה ממלא מקום השו"ב, מבחינת ההנהגה, ועומד בראש חסידי סטולין. הוא היה גם בעל-התפילה בימים הנוראים ובעל-הקריאה בתורה בכל ימות השנה. בחפילו היה חוצב להבות וכן גם קריאתו בתורת — ברגש לב ובדביקות. ביחוד זכורה אמירת ה"אקדמות" שלו בחג השבועות. בקול שאגה היוצא מן הלב היה משמיע את פסוקי השיר. אשילבב היה ר' זליג, אולם יחד עם זאת קנאי גדול לדת. בעיקר היה שולח את חיציו כלפי אלה השו"פים לחיי מותרות. "המותרות — היה אומר ר' זליג — הן כרקב בחיינו וסכנה רבה בהן לחיי היהודים".

לא רק נאה דורש היה, אלא גם נאה מקיים. אסכי בניו היו אמירים וסיפקו לו צרכיו ביד רחבה, לא רצה ליהנות יותר ממידת ההכרח והיה מתרעם על בנותיו כשהגישו לו כימות החול איות מאכל טוב המתאים לפי דעתו, רק לשבת.

"לחם, דג-מלוח, ותבשיל, קרופניק" (תבשיל מגריסים, שהיה המאכל הפשוט ביותר) זהו מה שאני צריך, ולא יותר!" בימי השואה היה ר' זליג מבין אלה שהת' כוננו בדעה צלולה למות על קידוש השם.

ואף תומך היה בידי יחידים שנצרכים היה בית-המדרש הגדול, למשל, נבנה, מכספו הוא בעיקר. מעשה שהיה והוא עמד לגמור עסקי יערות גדול עם פריץ אהר, עסק זה עתיד היה להכניס לו ריוח גדול מאוד. צירוף המסיבות הביא לכך שהעסק צריך היה להסתים דוקא ביום ששי. ר' חוניו הלך עם הפריץ לנוטריון כדי לאשר את ההסכם רשמית, הדברים נמשכו עד לשעה מאוחרת, כיוון שפקדי הנוטריון לא יכלו להתפנות. פתאום הוציא ר' חוניו את שעונו וראה שעוד מעט תגיע שעת הדלקת הנרות. שוב לא יכול היה להשתהות במקום והוא עזב את בית הנוטריון והלך להתכונן לקבלת שבת. הפריץ כעס כעס גדול וביטל את העסק. ר' חוניו לא זז בלבד שלא הצטער על הדבר אלא שמח היה שבא לידי נסיון כזה ועמד בו. חתניו של ר' חוניו, ר' יעקב אשר אפלביום ור' משה אייזנברג, היו ת"ח מופ' לגיס. גם בנה מר גדליה שריאט, היה ת"ח גדול ובעל השכלה חילונית.

יצוינו כאן לשבת ולזכרון הרשומים מבין ה' חסידים מכל השושלות.

מחסידי טריסק: ר' בן-ציון מיל-שטיין השו"ב של בית-המדרש, שהיה תלמיד-הכם גדול וסיפק בהיותו העולם. קובע שיטוריה לתורה בבית-המדרשו ובהסברתו ה' מצוינת היה מושך את לב שומעיו. הוא הצטיין גם כבעל-תפילה בקולו הערב, עד כמה ירא שמים היה תעיד העובדה הבאה: פעם אחת התאחר לרגל עסקיו בערב שבת רגעים אחדים אחרי הדלקת הנרות, ומאז נטל על עצמו לקבל את השבת שעה אחת לפני הדלקת הנרות. הוא היה בא תמיד הראשון לבית-הכנסת ומשמיע בקולו הערב את פרקי שיר-השירים.

בנו משה, מילא את מקום אביו בשנים ה' אחרונות ואף כי בחור צעיר היה עדיין נאלץ לקבל עליו את אומנות השחיטה, כדי לפרנס את אמו האלמנה ואחיו הצעירים. הוא למד בשיבות הליטאיות בוילנה וקלצק, והיה למדן מופלג ובעל הבנה עמוקה. יחד עם זה היה ציוני נלהב ובכל נפשו שאף לעלות לא"י, אולם התאחרת למשפחתו עיכבתו, והוא נספה ב' שואה".

ר' בן-ציון פרידמן תלמיד-הכם גדול, שרוב זמנו הקדיש לתורה. הצטיין בזכרונו הנפלא ובקי היה בכל הש"ס. היה אוהב לבוא לבית הרב ולהתפלפל אתו במקומות המוקשים במגמרא. עד לימי וקנתה היה האישיות הפור פולרית ביותר בעיירה. לא היה ענין כללי שלא השתתף בו, מעורב היה עם הבריות ודעתו